

Werken aan waterkwaliteit in Flevoland: Actieplan Bodem en Water

*Leerpunten voor Waterschap Zuiderzeeland uit een benchmarkonderzoek
van Agrimaco*

Colofon

Dit opleg rapport bevat een beknopte weergave van de bevindingen uit een benchmarkonderzoek van onderzoeksbureau Agrimaco, uitgevoerd in opdracht van de rekenkamercommissie van Waterschap Zuiderzeeland. Het volledige onderzoeksrapport van Agrimaco is achter in dit opleg rapport opgenomen als bijlage.

Samenstelling rekenkamercommissie

Voorzitter

Joost van de Beek

Interne leden

Janneke Ottens, Inge van Schie-Rameijer

Externe leden

Maurice Caniels, Martijn Bakker

Missie rekenkamercommissie

De rekenkamercommissie van Waterschap Zuiderzeeland beoordeelt op basis van onafhankelijk en deskundig onderzoek de doelmatigheid, doeltreffendheid en rechtmatigheid van het beleid van het waterschap. Het doel van de onderzoeken is het versterken van het lerend vermogen van het waterschap.

Contactgegevens

Rekenkamercommissie Waterschap Zuiderzeeland

Lindelaan 20

8224 KT Lelystad

☎ 0320 – 274 911

✉ waterschap@zuiderzeeland.nl

🌐 <https://www.zuiderzeeland.nl/over-ons/bestuur/rekenkamercommissie>

Agrimaco B.V.

Rottedijk 10A

2751 DJ Moerkapelle

☎ 079 – 59 33 882

✉ info@agrimaco.nl

🌐 <https://www.agrimaco.nl>

Tekst en opmaak opleg rapport

Saskia van As | 🌐 <https://tekstkantoorvanas.nl>

Januari 2025

© Rekenkamercommissie Waterschap Zuiderzeeland

Inhoud

1.	INLEIDING	1
1.1.	Kaderrichtlijn Water	1
1.2.	Rol van waterschappen: Deltaplan Agrarisch Waterbeheer	1
1.3.	Actieplan van Waterschap Zuiderzeeland	1
1.4.	Benchmarkonderzoek	2
1.5.	Vraagstelling en onderzoeksaanpak	2
1.6.	Maatschappelijke context	3
1.7.	Leeswijzer	3
2.	PROJECTEN VAN DE WATERSCHAPPEN VERGELEKEN OP AANTAL, BEREIK, BUDGET PER DOEL, PRIJS EN VORM	4
2.1.	Totaaloverzicht projecten	4
2.2.	Aantallen georganiseerde projecten	4
2.3.	Aantallen projectdeelnemers: bereik	5
2.4.	Budgetten en prioritering van doelen	5
2.5.	Kostprijzen per project	5
2.6.	Gekozen projectvormen	5
2.7.	Slotsom	6
3.	VERSCHILLEN TUSSEN DE WATERSCHAPPEN IN ORGANISATIE EN FINANCIERING VAN PROJECTEN	7
3.1.	Verschillen in organisatiestructuur en onderlinge samenwerking	7
3.2.	Verschillen in (gebruik van) financieringsbronnen	7
3.3.	Slotsom	8
4.	BEST PRACTICES EN LEERPUNTEN VOOR WATERSCHAP ZUIDERZEELAND	9
4.1.	Best practices van de onderzochte waterschappen	9
4.2.	Leerpunten voor Waterschap Zuiderzeeland	11
4.3.	Slotsom	11
5.	DISCUSSIEPUNTEN EN AANBEVELINGEN	12
5.1.	Discussiepunten naar aanleiding van de bevindingen	12
5.2.	Aanbevelingen voor een kwaliteitsimpuls	13
	BIJLAGE: ONDERZOEKSRAPPORT AGRIMACO	15

1. Inleiding

1.1. Kaderrichtlijn Water

Sinds eind 2000 is binnen de Europese Unie (EU) de Kaderrichtlijn Water van kracht. Deze richtlijn verplicht alle EU-lidstaten, dus ook Nederland, om het oppervlakte- en grondwater binnen de landsgrenzen te beschermen. Dat houdt onder meer in dat (a) de lozing van schadelijke stoffen in sloten, kanalen en rivieren moet worden beperkt dan wel – bij zeer gevaarlijke stoffen – moet worden gestopt en (b) de verontreiniging van grondwater moet worden beperkt en voorkomen. Nederland heeft nog maar tot eind 2027 de tijd om een en ander voor elkaar te brengen. De urgentie van een effectieve aanpak is dus groot.

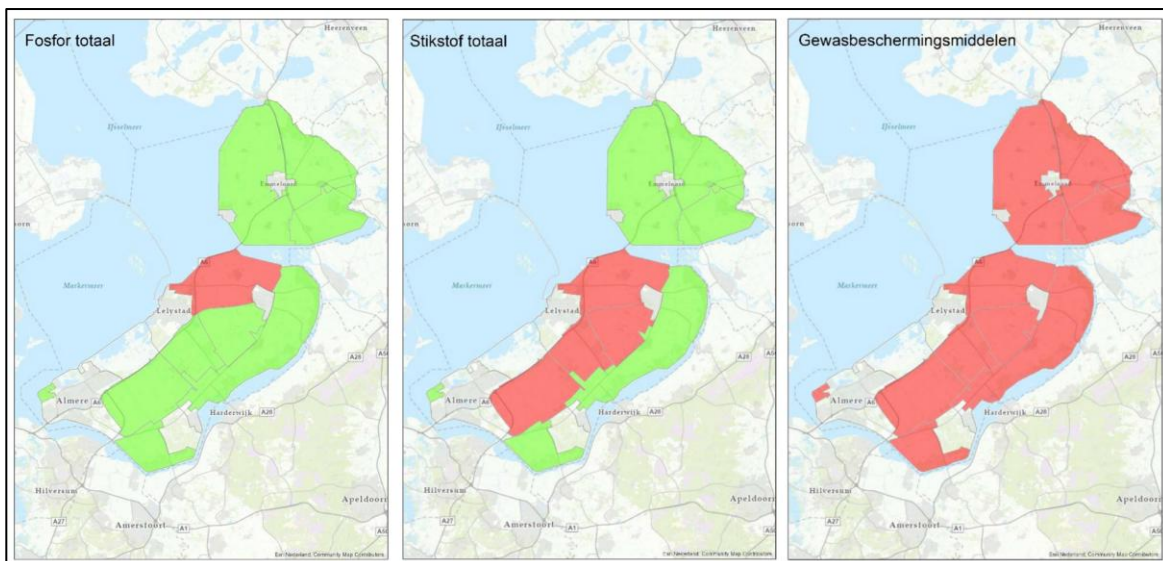
1.2. Rol van waterschappen: Deltaplan Agrarisch Waterbeheer

In ons land vervullen waterschappen een sleutelrol bij de realisatie van de doelen uit de Kaderrichtlijn Water. Samenwerking met de agrarische sector is daarbij in veel regio's essentieel, want veeteelt en akkerbouw vormen belangrijke bronnen van water- en bodemverontreiniging. Door het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen en (kunst)mest komen schadelijke stoffen vrij. Bij gewasbeschermingsmiddelen gaat het bijvoorbeeld om herbiciden en insecticiden; bij (kunst)mest om stikstof en fosfor. Dit soort stoffen tasten de kwaliteit van het water in sloten, kanalen en rivieren aan en schaden het leven in de bodem.

Tegen deze achtergrond ontstond in 2013 het *Deltaplan Agrarisch Waterbeheer*: een initiatief dat LTO Nederland op uitnodiging van de rijksoverheid in gang zette. Met de Unie van Waterschappen werd afgesproken dat de waterschappen elk in hun eigen regio, boven op hun wettelijke taak, een bijdrage zouden leveren aan de wateropgaven in agrarische gebieden.

1.3. Actieplan van Waterschap Zuiderzeeland

Waterschap Zuiderzeeland geeft sinds 2014 samen met de provincie Flevoland en LTO Noord invulling aan het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer door middel van het *Actieplan Bodem en Water*. Dit actieplan bestaat uit diverse projecten. De projecten zijn hoofdzakelijk bedoeld voor de akkerbouwsector, want in Flevoland wordt het grootste deel van de agrarische bodem gebruikt voor de teelt van gewassen. De hoeveelheden schadelijke stoffen die daarbij in water en bodem terechtkomen, overschrijden jaarlijks ruimschoots de normen; zie figuur 1 (gebaseerd op monitoringgegevens uit de periode 2015-2020).

Figuur 1. Gebieden in Flevoland waar sprake is van overschrijding van emissienormen voor fosfor, stikstof respectievelijk één of meer gewasbeschermingsmiddelen. [Bron: Gebiedsdocument Agrarische Wateropgave Flevoland, 2022]

Met veel van de projecten uit het Actieplan Bodem en Water richt Waterschap Zuiderzeeland zich op bewustwording van agrariërs in Flevoland en op overdracht van kennis over de problematiek rond water- en bodemkwaliteit. Daarnaast is er aandacht voor coaching en begeleiding van agrariërs bij het treffen van concrete maatregelen om vervuiling van grond- en oppervlaktewater tegen te gaan en de waterbeschikbaarheid te waarborgen. Het doel is om zo de toepassing van duurzame landbouwmethoden in Flevoland te bevorderen.

1.4. Benchmarkonderzoek

Waterschap Zuiderzeeland heeft in 2020 besloten het Actieplan Bodem en Water voort te zetten tot en met 2027. Het is op dit moment dan ook nog te vroeg om te evalueren in hoeverre het Actieplan heeft geleid tot de beoogde verbetering van de water- en bodemkwaliteit in Flevoland. Wel is het nu een goed moment om te bekijken hoe andere waterschappen soortgelijke programma's hebben ingevuld en om daarvan te leren. Daarom hebben wij als rekenkamercommissie van Waterschap Zuiderzeeland onderzoeksbureau Agrimaco de opdracht gegeven om een benchmarkonderzoek uit te voeren.

In het benchmarkonderzoek is gekeken hoe Waterschap Zuiderzeeland en drie andere waterschappen regionaal uitvoering geven aan het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer. Nagegaan is welke resultaten de vier waterschappen boeken en welke kosten zij daarvoor maken. Het onderzoek omvat zowel een kwalitatieve als kwantitatieve vergelijking van de programma's en de bijbehorende projecten.

Bij het selecteren van drie collega-waterschappen om in de benchmarkstudie te betrekken is gezocht naar waterschappen die actief zijn in gebieden met veel akkerbouw, net als in Flevoland. Waterschappen dus die te maken hebben met vergelijkbare problematiek als Waterschap Zuiderzeeland. De keuze is gevallen op (1) Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier (werkgebied Noord-Holland), (2) Waterschap Noorderzijlvest (werkgebied Noord- en Midden-Drenthe, een groot deel van Groningen en een klein deel van Friesland) en (3) Waterschap Scheldestromen (werkgebied Zeeland).

1.5. Vraagstelling en onderzoeksaanpak

De centrale vraag die wij in het benchmarkonderzoek van Agrimaco beantwoord wilden zien, luidde: *Wat zijn de succes- en faalfactoren van de programma's bij andere waterschappen waarin regionaal invulling is gegeven aan het landelijke Deltaplan Agrarisch Waterbeheer?*

Voor de beantwoording van deze vraag heeft Agrimaco de projecten geïnventariseerd die de drie benchmarkwaterschappen sinds 2014 hebben uitgevoerd en afgerond binnen hun programma's voor het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer. Deze projecten zijn vervolgens inhoudelijk vergeleken met de projecten die Waterschap Zuiderzeeland in dezelfde periode heeft uitgevoerd en afgerond in het kader van het Actieplan Bodem en Water. Ook de organisatie- en kostenstructuur van de projecten van de vier waterschappen zijn met elkaar vergeleken.¹

Verder is Agrimaco op zoek gegaan naar *best practices* bij de drie collega-waterschappen en naar belangrijke leerpunten die naar voren zijn gekomen uit evaluaties die deze waterschappen hebben verricht naar de door hen uitgevoerde projecten in het kader van het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer. Op basis daarvan hebben de onderzoekers aanbevelingen geformuleerd waarmee Waterschap Zuiderzeeland een kwaliteitsimpuls kan geven aan de verdere uitvoering van het Actieplan Bodem en Water.

¹ Bij de uitkomsten van deze vergelijkingen maakt Agrimaco wel een voorbehoud. Het benchmarkonderzoek is grotendeels uitgevoerd op basis van de database van het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer. De kwaliteit van deze database is niet optimaal gebleken. Daarom is vooral de *richting* van de gesignaleerde verschillen relevant, niet zozeer de exacte cijfers en percentages die daarbij zijn weergegeven.

1.6. Maatschappelijke context

Rond de positie van agrariërs en hun rol bij natuurherstel is in de Nederlandse samenleving al enkele jaren sprake van sterke polarisatie. De gemoederen lopen soms hoog op en het vertrouwen van de agrarische sector in de overheid is afgenomen. Deze spanning maakt deel uit van de maatschappelijke context waarbinnen waterschappen hun regionale programma's en projecten in het kader van het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer moeten zien uit te voeren. Daarom is het van belang om bij het werken aan water- en bodemkwaliteit te kiezen voor een aanpak die is afgestemd op een goede interactie met agrariërs. Ook aan dat aspect is aandacht besteed in het benchmarkonderzoek van Agrimaco.

1.7. Leeswijzer

In het vervolg van dit opleg rapport beschrijven we de belangrijkste bevindingen uit het benchmarkonderzoek. Dat doen we als volgt:

- In hoofdstuk 2 vatten we de vergelijkende analyse samen die Agrimaco heeft verricht op de water- en bodembeheerprojecten van de vier onderzochte waterschappen in de afgelopen tien jaar. Agrimaco is nagegaan hoe de projecten van Zuiderzeeland zich op een vijftal aspecten verhouden tot de projecten van de overige drie waterschappen.
- In hoofdstuk 3 bespreken we de bevindingen van Agrimaco over de organisatie- en financieringsstructuur die de vier onderzochte waterschappen hebben ingericht voor de uitvoering van hun water- en bodembeheerprojecten. Ook hier heeft Agrimaco gekeken naar de verschillen tussen Zuiderzeeland en de overige drie waterschappen.
- In hoofdstuk 4 zoomen we in op projecten in het kader van het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer die volgens de onderzochte waterschappen kunnen worden aangemerkt als *best practice*. Aansluitend bespreken we de lessen die Zuiderzeeland volgens Agrimaco kan leren van de drie benchmarkwaterschappen.
- In hoofdstuk 5 ten slotte, resumeren we de (potentiële) succes- en faalfactoren van de waterschapsprogramma's aan de hand van discussiepunten die in het onderzoek van Agrimaco zijn komen bovendrijven. Vervolgens vermelden we wat de belangrijkste aanbevelingen van Agrimaco aan Zuiderzeeland zijn.

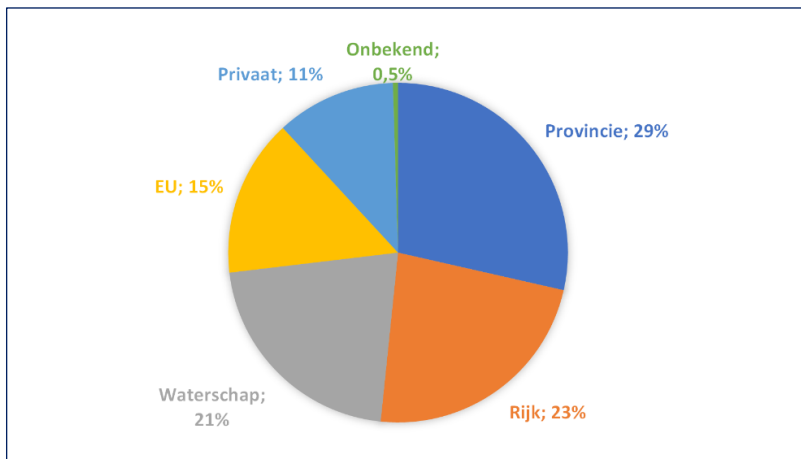
Het benchmarkonderzoek van Agrimaco zelf is opgenomen als bijlage bij dit opleg rapport.

2. Projecten van de waterschappen vergeleken op aantal, bereik, budget per doel, prijs en vorm

Agrimaco heeft de projecten geanalyseerd die Waterschap Zuiderzeeland en de drie benchmark-waterschappen sinds 2014 hebben uitgevoerd en afgerond in het kader van het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer.² De analyse is gebaseerd op gegevens over de waterschapsprojecten zoals vermeld in de database van het Deltaplan en op gegevens die aan de onderzoekers zijn verstrekt door het zogenoemde DAW-supportteam.³

2.1. Totaaloverzicht projecten

Gedurende de onderzoeksperiode zijn in de vier waterschappen in totaal 161 projecten uitgevoerd en afgerond in het kader van het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer. Aan deze projecten hebben 20.736 agrariërs deelgenomen. De totale kosten van de projecten bedroegen € 84,5 miljoen. Figuur 2 geeft weer welke partijen in welke mate hebben bijgedragen aan de financiering van deze kosten.

Figuur 2. Aandeel van de financierende partijen in de totale projectkosten van de vier waterschappen

De projecten van de vier waterschappen waren gericht op één of meer van de volgende doelstellingen:

- (a) verminderen van de hoeveelheden nutriënten (stikstof en fosfor) in het oppervlakte- en grondwater;
- (b) verminderen van de hoeveelheden schadelijke stoffen uit gewasbeschermingsmiddelen in het oppervlakte- en grondwater;
- (c) duurzaam omgaan met de effecten van klimaatverandering op land- en akkerbouw (klimaatadaptatie);
- (d) verbeteren van de bodemkwaliteit;
- (e) vergroten van het watervasthoudend vermogen van de bodem dan wel het oppervlaktewatersysteem (vernatting);
- (f) tegengaan van verdroging van de bodem.

2.2. Aantallen georganiseerde projecten

Waterschap Zuiderzeeland heeft tot op heden voor de doelstellingen (a) tot en met (d) bijna twee keer zoveel projecten voor agrariërs georganiseerd als de drie andere waterschappen. Dit verschil springt vooral in het oog in vergelijking met Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier. Dit laatste waterschap besteedt namelijk een vergelijkbaar bedrag aan zijn projecten (zie § 2.4 hierna). Zuiderzeeland realiseert dus meer dan twee keer zoveel projecten met (ongeveer) hetzelfde budget.

² Nog lopende projecten maakten geen deel uit van het benchmarkonderzoek. Voor zover er in lopende projecten recent bijsturing heeft plaatsgevonden op bepaalde aspecten, is dat dus niet zichtbaar in de resultaten die we hier presenteren.

³ Voor het begeleiden van de uitvoering van het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer is er sinds 2017 een DAW-supportteam, bestaande uit regionale coördinatoren, adviseurs en ondersteuners, afkomstig van LTO, RVO, Rijkswaterstaat en het Kadaster.

Hollands Noorderkwartier steekt vooral veel aandacht en geld in één specifiek project, het 'Landbouw-portaal'. Bij dit portaal kunnen agrariërs individuele coaching en subsidies aanvragen (meer over dit project in hoofdstuk 4, § 4.1).

2.3. Aantallen projectdeelnemers: bereik

Waterschap Zuiderzeeland heeft tot nu toe in vergelijking met de andere drie waterschappen grote aantallen agrariërs weten te betrekken bij zijn projecten: in totaal 10.362 deelnemers sinds 2014. Dat is substantieel meer dan de aantallen deelnemers die de andere waterschappen aan projecten wisten te binden: 7.551 (Noorderzijlvest), 6.025 (Hollands Noorderkwartier) respectievelijk 2.734 (Scheldestromen).

2.4. Budgetten en prioritering van doelen

De kosten van de sinds 2014 uitgevoerde en afgeronde projecten verschillen per waterschap. Uit de database van het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer komen de volgende totaalbedragen naar voren: € 28 miljoen voor Zuiderzeeland, € 27 miljoen voor Hollands Noorderkwartier, € 22 miljoen voor Noorderzijlvest en € 18 miljoen voor Scheldestromen. Met de projecten van Zuiderzeeland was in de onderzoeksperiode dus het grootste budget gemoeid.

Als we kijken naar de besteding van de budgetten valt op dat Zuiderzeeland tot nu toe het meeste geld steekt in het verminderen van de uitstoot van gewasbeschermingsmiddelen en het minste geld in vernatting en tegengaan van verdroging – zowel absoluut als in vergelijking met de andere drie waterschappen. Bij de andere drie waterschappen ligt het accent juist op het beperken van de uitstoot van stikstof en fosfor. Daar komt uitstootreductie van gewasbeschermingsmiddelen op de tweede plaats.

2.5. Kostprijzen per project

De gemiddelde kostprijs van een project is het laagst bij Waterschap Zuiderzeeland en het hoogst bij de Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier: respectievelijk € 350.000 en € 790.000 per project. Ook per deelnemer is de gemiddelde kostprijs het laagst bij Zuiderzeeland (€ 2.692 per deelnemer), op de voet gevolgd door Noorderzijlvest (€ 2.967 per deelnemer). Scheldestromen heeft de hoogste kostprijs per deelnemer (€ 6.637).

2.6. Gekozen projectvormen

In de database van het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer zijn de projecten van de waterschappen als volgt gecategoriseerd naar projectvorm:

Categorie	Doel
Kennisproject	Vergroten van kennis van deelnemers over problematiek rond waterkwaliteit
Bewustwordingsproject	Bewust maken van deelnemers van problematiek rond waterkwaliteit
Netwerkproject	Bouwen van netwerk voor verbeteren waterkwaliteit
Onderzoeksproject	Onderzoek doen naar technieken om schadelijke emissies tegen te gaan
Voorbeeldproject	Demonstreren van technieken om schadelijke emissies tegen te gaan
Maatregelproject	Subsidiëren van maatregelen die schadelijke emissies tegengaan

Uit de gegevensanalyse van Agrimaco blijkt dat de vier onderzochte waterschappen vooral projecten uitvoeren gericht op het vergroten van de kennis over waterkwaliteit. Op de tweede plaats komen projecten die zich richten op bewustwording van waterproblematiek en projecten die zich richten op de financiële ondersteuning van concrete maatregelen tegen schadelijke emissies.

De gemeenschappelijke focus op kennis- en bewustwordingsprojecten is opvallend. Hieruit blijkt dat zowel Waterschap Zuiderzeeland als de drie andere waterschappen de overtuiging hebben dat projecten het

beste kunnen worden gericht op voorlopers en pioniers, die hun kennis naderhand vanzelf zullen overdragen aan de rest van de sector ('boeren leren van boeren'). Maar ook aan projecten die zich richten op het treffen van concrete emissiebeperkende maatregelen besteden de vier waterschappen relatief veel geld en aandacht. Dit geldt in het bijzonder voor Hollands Noorderkwartier, dat in het eerder genoemde project 'Landbouwportaal' gratis coaching heeft gekoppeld aan een loket voor het aanvragen van subsidies voor maatregelen (zie hoofdstuk 4, § 4.1).

Omdat de maatregel- en kennisprojecten dominant zijn in de aanpak van de vier waterschappen, heeft Agrimaco deze twee projectvormen nader geanalyseerd.

Kennisprojecten

Verreweg de meeste kennisprojecten van de vier waterschappen richten zich op het overdragen van kennis over manieren om de uitstoot van nutriënten (stikstof en fosfor) te beperken. Naar dit type kennisprojecten gaat ook het meeste geld. Dit blijken echter *niet* de kennisprojecten te zijn die de meeste deelnemers trekken. Het overgrote deel van de agrariërs (hoofdzakelijk akkerbouwers) kiest voor deelname aan kennisprojecten over het beperken van de uitstoot van gewasbeschermingsmiddelen. Alleen bij het Waterschap Scheldestromen is het beeld op dit punt minder uitgesproken. Opvallend is verder dat bij de meeste waterschappen de interesse onder akkerbouwers voor kennisprojecten met een component 'bodemkwaliteit' gering is.

Maatregelprojecten

Ook bij projecten die zich richten op het ondersteunen van concrete maatregelen laat de analyse van Agrimaco zien dat het beperken van de uitstoot van gewasbeschermingsmiddelen bij akkerbouwers voorop staat. Waterschap Zuiderzeeland had de afgelopen jaren zijn aanbod van maatregelprojecten hier volledig op afgestemd; alle projecten waren hoofdzakelijk gericht op het terugdringen van schadelijke gewasbeschermingsmiddelen. Slechts een zeer beperkt aantal maatregelprojecten van Zuiderzeeland was mede gericht op het verbeteren van bodemkwaliteit. Deze projecten bereikten nauwelijks deelnemers, maar slokten opmerkelijk genoeg wel 37% op van de begroting voor maatregelprojecten. Ook de andere drie waterschappen hebben de afgelopen jaren veel van hun maatregelprojecten gericht op verminderde inzet van gewasbeschermingsmiddelen. Maar bij deze waterschappen waren de aangeboden subsidies daarnaast veelal gericht op nog één of twee andere doelstellingen.

2.7. Slotsom

In vergelijking met de andere drie waterschappen zijn de projecten die Waterschap Zuiderzeeland sinds 2014 heeft uitgevoerd in het kader van het Actieplan Bodem en Water als volgt te typeren:

Projecten Waterschap Zuiderzeeland: aantal, bereik, budget per doel, kostprijs en projectvormen	
Aantal projecten	Over het geheel genomen het grootste aantal projecten. Maar: relatief weinig projecten gericht op vernatting en het tegengaan van verdroging.
Bereik	In totaal het grootste aantal projectdeelnemers. Maar: weinig tot geen deelnemers voor projecten gericht op het treffen van maatregelen voor reductie van stikstof en fosfor, vernatting en tegengaan van verdroging.
Budget per doel	Het grootste budget, met name voor projecten gericht op minder inzet van gewasbeschermingsmiddelen. Maar: aanmerkelijk lagere budgetten voor projecten gericht op vernatting van de bodem en tegengaan van verdroging. Ook lage budgetten voor kennis- en onderzoeksprojecten.
Kostprijs per project	Over het geheel genomen de laagste kostprijs per project en per deelnemer. Maar: niet de laagste kostprijs per deelnemer bij projecten gericht op minder inzet van gewasbeschermingsmiddelen en verbetering van bodemkwaliteit.
Projectvormen	Vooraf veel kennis- en maatregelprojecten. Kennisprojecten over reductie van gewasbeschermingsmiddelen krijgen meeste budget en trekken meeste deelnemers. Ook maatregelprojecten vooral gericht op reductie van gewasbeschermingsmiddelen. Relatief weinig maatregelprojecten gericht op vermindering van stikstof- en fosforuitstoot en verbetering van bodemkwaliteit. Veel budget maar weinig deelnemers voor (mede) op bodemkwaliteit gerichte maatregelprojecten.

3. Verschillen tussen de waterschappen in organisatie en financiering van projecten

Agrimaco heeft in kaart gebracht welke organisatiestructuur de onderzochte waterschappen hebben ingericht voor hun regionale uitvoering van het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer. Daarbij zijn de onderzoekers ook nagegaan wat verschillen in organisatiestructuur kunnen betekenen voor de onderlinge samenwerking tussen waterschappen. Verder is gekeken in hoeverre er verschillen zijn in de manier waarop de vier waterschappen hun projecten financieren.⁴

3.1. Verschillen in organisatiestructuur en onderlinge samenwerking

De vier waterschappen hebben elk een eigen organisatiestructuur waarbinnen ze projecten uitvoeren die invulling geven aan het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer:

- In Hoogheemraadschap *Hollands Noorderkwartier* loopt de afstemming over projecten voornamelijk via een samenwerkingsverband tussen Hollands Noorderkwartier, de provincie Noord-Holland, LTO Noord, agrarische collectieven, de Koninklijke Algemene Vereniging voor Bloembollencultuur (KAVB) en andere Noord-Hollandse waterschappen.
- Waterschap *Noorderzijlvest*, met een werkgebied dat zich in drie provincies bevindt (Groningen, Drenthe en Friesland), heeft voor de afstemming over projecten een bestuurlijke overlegstructuur per provincie ingericht. Vooral de overleggen met Groningen en Drenthe zijn belangrijk; Friesland participeert in mindere mate.
- Waterschap *Scheldestromen* heeft voor de afstemming over projecten geen afzonderlijke bestuurlijke overlegstructuur ingericht. Het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer vormt een vast agendapunt in het Regionaal Bestuurlijk Overleg Schelde, dat in het stroomgebied van de Schelde verantwoordelijk is voor de uitvoering van de Kaderrichtlijn Water.
- Waterschap *Zuiderzeeland* ten slotte, heeft voor de afstemming over de projecten van het Actieplan Bodem en Water een stuurgroep ingesteld met daarin het eigen waterschapsbestuur, bestuurders van de provincie Flevoland en de voorzitter van LTO-Noord/afdeling Flevoland.

Duidelijk is dat de organisatiestructuur die de waterschappen hebben gekozen, grotendeels wordt bepaald door de geografische afbakening van hun werkgebied.

Diezelfde geografische positionering lijkt ook gevolgen te hebben voor de mate waarin waterschappen onderling samenwerken. In de provincie Noord-Holland bijvoorbeeld, zijn behalve Hollands Noorderkwartier nog twee andere waterschappen actief: Amstel, Gooi & Vecht en Rijnland. En in de drie noordelijke provincies hebben behalve Noorderzijlvest ook de waterschappen Hunze & Aa's en Fryslân hun werkgebied. Zo'n situatie vergt regelmatige bestuurlijke afstemming. Die afstemming bevordert dat de betrokken waterschappen veelvuldig met elkaar samenwerken op projectniveau. De begrotingen van deze waterschappen vermelden dan ook tal van gezamenlijke projecten.

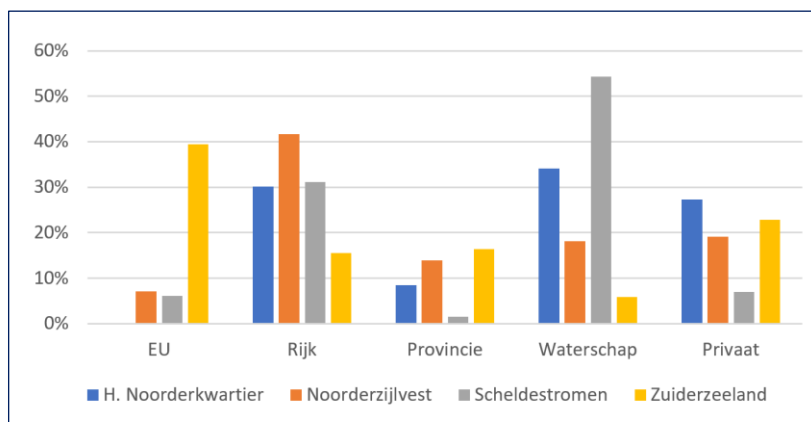
Bij de waterschappen Scheldestromen en Zuiderzeeland daarentegen, vallen de grenzen van het werkgebied samen met de provinciegrenzen. Deze twee waterschappen voeren juist betrekkelijk weinig projecten uit in samenwerking met één of meer andere waterschappen (zie hierover ook hoofdstuk 5).

3.2. Verschillen in (gebruik van) financieringsbronnen

Zoals vermeld in hoofdstuk 2 worden projecten die waterschappen uitvoeren in het kader van het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer niet alleen gefinancierd vanuit de eigen begroting. De waterschappen

⁴ De gegevens in dit hoofdstuk zijn hoofdzakelijk afkomstig uit de 'Gebiedsdocumenten Agrarische Wateropgave' van de vier onderzochte waterschappen.

maken ook gebruik van financiering uit andere bronnen. Het gaat daarbij vooral om bijdragen van de betreffende provincie(s), bijdragen uit EU-fondsen, rijksbijdragen en private bijdragen (zie figuur 2 in § 2.1). Er blijken grote verschillen te zijn tussen de vier onderzochte waterschappen als het gaat om de mate waarin ze financiering ontvangen vanuit de zojuist genoemde bronnen (zie figuur 3).

Figuur 3. Verschillen tussen de vier waterschappen in gebruik van financieringsbronnen voor projecten

Zoals figuur 3 laat zien, ontvangt Zuiderzeeland vergeleken met de andere drie waterschappen het hoogste EU-budget voor zijn projecten. Hollands Noorderkwartier ontvangt juist in het geheel geen geld uit EU-fondsen. Er zijn ook grote verschillen tussen de waterschappen als we kijken naar de projectbijdragen uit de private sector (bij Noorderkwartier relatief hoog) en naar de projectbijdragen van het Rijk (vooral voor Noorderzijlvest een belangrijke geldbron).

Opmerkelijk is verder dat Scheldestromen nauwelijks geld ontvangt van de provincie en veel projectkosten zélf financiert. Bij dit waterschap bepaalt één project 62% van de kosten in het kader van Deltaplan Agrarisch Waterbeheer. Dit project, 'Oevers Zeeland', omvat een verzameling kleinere projecten op het vlak van natuurvriendelijke oevers, waterberging, ophogen van percelen, rechtekken van watergangen enzovoort. De kosten van dit project bedroegen ruim € 11 miljoen, waarvan het waterschap 82% zelf heeft gedragen.

3.3. Slotsom

In de organisatie en financiering van projecten waarmee regionaal invulling wordt gegeven aan het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer, onderscheidt Waterschap Zuiderzeeland zich als volgt van de andere drie waterschappen:

Organisatie en financiering van projecten Waterschap Zuiderzeeland	
Organisatiestructuur	Stuurgroep met alleen bestuurlijke partners binnen de eigen provincie.
Samenwerking	Relatief weinig gezamenlijke projecten met waterschappen uit andere regio's.
Financieringsbronnen	Relatief hoge bijdragen van EU en provincie; relatief lage bijdragen van Rijk en uit eigen begroting.

4. *Best practices* en leerpunten voor Waterschap Zuiderzeeland

Agrimaco is op zoek gegaan naar waterschapsprojecten in het kader van het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer die kunnen worden aangemerkt als *best practice*. De onderzoekers hebben zowel Waterschap Zuiderzeeland als de drie benchmarkwaterschappen gevraagd om één of twee eigen projecten te noemen die goed hebben uitgedaan en tot navolging strekken.

Verder heeft Agrimaco uit evaluatierapporten van de drie benchmarkwaterschappen leerpunten geïdentificeerd waarmee Waterschap Zuiderzeeland zijn voordeel kan doen.

4.1. *Best practices* van de onderzochte waterschappen

Hollands Noorderkwartier: 'Landbouwportaal'

Het project 'Landbouwportaal' van Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier biedt agrariërs een combinatie van (a) coaching en maatwerkadvies over verbetering van bodem- en waterkwaliteit en (b) subsidies voor maatregelen die investeringen vereisen.

De achterliggende filosofie van het gecombineerde portaal is dat voor het doorvoeren van verbeteringen niet altijd grote investeringen nodig zijn. Vaak kunnen een frisse blik op het erf en een aantal praktische tips agrariërs al op weg helpen. Boeren kunnen hiervoor via het portaal een gratis afspraak maken met een coach. De coaches adviseren onder meer over eenvoudige manieren om te voorkomen dat nutriënten via erfafspoeling in sloten en beken terechtkomen, over methodes voor duurzaam bodemgebruik en over verminderde toepassing van gewasbeschermingsmiddelen.

Veel Noord-Hollandse boeren blijken open te staan voor het kosteloze advies-op-maat van de coaches. Deze boeren gaan daadwerkelijk aan de slag om verbeteringen op hun bedrijf te door te voeren. Ook weet een aanzienlijk deel van hen vervolgens het subsidie-loket te vinden. Een evaluatie heeft laten zien dat begin 2023 1.500 agrariërs (oftewel 41% van de agrarische ondernemers in Noord-Holland) gebruik hadden gemaakt van subsidies voor concrete investeringen. In eerdere subsidierondes kozen ondernemers vaak voor een veedrinkbak, zodat het vee de slootoevers niet meer vertrapt bij het water drinken. Een andere populaire maatregel is het toepassen van spuittechnieken die het verwaaien van de spuitvloeistof verminderen. Dat verkleint de kans dat gewasbeschermingsmiddelen in het oppervlakte-water terechtkomen.

Het Landbouwportaal heeft een front- en een backoffice en wordt bemenst door medewerkers van LTO die dicht bij de landbouwpraktijk staan; dit is volgens het waterschap één van de succesfactoren. Daarnaast maakt de inrichting van het portaal het aanvragen van coaching en subsidies zeer toegankelijk. Verder heeft de kwaliteit van de coaches het succes van het Landbouwportaal in sterke mate bepaald. Al met al is het succes reden geweest voor de samenwerkende partners om de openstelling van het Landbouwportaal te verlengen tot en met 31 december 2024.

Noorderzijlvest: 'Gouden Gronden'

Waterschap Noorderzijlvest vond het lastig om in het gesprek met de onderzoekers van Agrimaco succesvolle projecten te noemen, omdat in evaluaties vooral wordt gekeken naar aantallen deelnemers. Dat bereik zegt weinig over de behaalde *effecten*. Daar meer zicht op krijgen wordt een opgave voor de komende tijd, zo liet het waterschap weten. Desgevraagd wees men vervolgens gevoelsmatig het programma 'Gouden Gronden' aan. Dit programma bestaat uit veel relatief kleine projectjes die een lange doorlooptijd hebben. "Hierdoor ontstaat een vertrouwensrelatie en daar oogsten wij dan ook weer kennis uit," aldus het waterschap.

De doelstelling van het programma is om op grote schaal bodemstructuurverbetering te stimuleren en te realiseren. Dit wordt bewerkstelligd door het beschikbaar maken en verspreiden van kennis, het stimuleren van maatregelen en het wegnemen van belemmeringen. Meer concreet:

- Het beschikbaar maken en verspreiden van kennis gebeurt vooral via kennis- en netwerkdagen, door de inzet van de website waar achtergrondartikelen en rapporten kunnen worden ingezien, door middel van een bodembeheer-app en via speciale kennisprojecten.
- Het stimuleren van maatregelen gebeurt in uitvoeringsgerichte projecten op het gebied van water- en bodembeheer. Al bestaande projecten worden in beeld gebracht en de samenwerking ertussen wordt bevorderd. Als er leemtes zijn, worden nieuwe projecten geëntameerd. Het programma wijst dan de weg op het punt van methodologie en financiering.
- Het wegnemen van belemmeringen heeft betrekking op situaties waarin nationale wetten en regels en regionaal beleid onbedoelde neveneffecten hebben die adequaat bodembeheer in de weg zitten. De belemmeringen worden in beeld gebracht en bij het bevoegd gezag aangekaart. Waar nodig wordt ondersteuning geboden om de mogelijkheden van de huidige wet- en regelgeving (die er soms ook zijn) ten volle te benutten.

Het is de bedoeling om de directe resultaten voor het watersysteem (met name de waterkwaliteit en de waterberging) te gaan monitoren. Daarvoor zal zoveel mogelijk gebruik worden gemaakt van de data die het waterschap nu al verzamelt. Het waterschap is verantwoordelijk voor de coördinatie en voor het vergaren van ontbrekende data.

Scheldestromen: 'BodemUP'

Binnen Waterschap Scheldestromen was door ziekte geen persoon beschikbaar om mee te werken aan het onderzoek van Agrimaco. Het gesprek is daarom gevoerd met een verantwoordelijk ambtenaar van de provincie Zeeland.

Voorwaarde voor een goed en succesvol project is volgens de provincie Zeeland dat er voldoende draagvlak is bij de doelgroep, dat de overheid op de achtergrond aanwezig is en dat de doelen van het project toetsbaar zijn. Als concreet voorbeeld van een *best practice*-project dat aan deze voorwaarden voldoet, noemt de provincie 'BodemUP' – en dan met name de individuele coaching binnen dit project. De groepsbijeenkomsten die in het kader van 'BodemUP' ook plaatsvinden, lijken minder effectief. Het project 'BodemUP' is erop gericht om samen met de Zeeuwse boeren een goede bodemvitaliteit te bewerkstelligen. Op die manier moet het project bijdragen aan het behalen van de opgaven van de Kaderrichtlijn Water en de Nitraatrichtlijn en aan een robuust bodem- en watersysteem dat voorziet in goede gewasopbrengsten en maatschappelijke diensten.

'BodemUP' is binnen het Nationaal Programma Landelijk Gebied als koploperproject aangewezen. Het succes van het project wordt vooral bepaald door de hoog gekwalificeerde BodemUP-coaches die deelnemers begeleiden met bodemadvies en inzicht, helpen kennis toepasbaar te maken en begeleiding bieden bij de uitvoering van bodemmaatregelen.

Zuiderzeeland: 'Samenwerken aan de bodem- en waterkwaliteit' en 'Zicht op bodemstructuur'

Waterschap Zuiderzeeland noemt twee projecten als goede voorbeelden: 'Zicht op bodemstructuur' (van de provincie Flevoland) en 'Samen werken aan de bodem- en waterkwaliteit – Onderduikerstocht' (een eigen project).

Het project 'Zicht op bodemstructuur' heeft tot doel om het bodembewustzijn bij agrariërs in Flevoland te vergroten; ze moeten de bodemgesteldheid leren 'lezen'. Parallel daaraan krijgen ze een handelingsperspectief aangereikt voor duurzaam bodembeheer als onderdeel van de agrarische bedrijfsvoering. In tweetallen worden agrariërs, onder begeleiding van een adviseur, bewust gemaakt van de variatie in bodemstructuur, bodemprofiel en de eigenschappen en beperkingen van de bodem. Agrariërs leren vervolgens om zelfstandig de bodemkwaliteit te verbeteren. Een succesfactor van dit project is dat het al jaren loopt; deelnemers blijven betrokken en betrekken ook anderen bij het project.

Het project ‘Samen werken aan de bodem- en waterkwaliteit – Onderduikerstocht’ bestaat uit diverse pijlers. In de periode 2018-2019 is ingezet op (a) het verbeteren van de kwaliteit, de structuur en de vruchtbaarheid van de bodem en (b) het aanpakken de emissie van gewasbeschermingsmiddelen naar het oppervlaktewater.

Voor onderdeel (a) gingen agrariërs samen met adviseurs aan de slag volgens de zojuist beschreven werkwijze uit het project ‘Zicht op bodemstructuur’.

Onderdeel (b) werd opgepakt met akkerbouwers en bollentelers volgens de aanpak ‘Schoon erf, schone sloot’. Uitgangspunt daarbij is dat afspoeling van gewasbeschermingsmiddelen via het erf een belangrijke emissieroute is. Deelnemende agrariërs leerden wat ze konden doen om dit tegen te gaan. De aandacht ging uit naar activiteiten waarbij emissie kan optreden, zoals het vullen en uitwendig schoonmaken van de veldspuit, het ontsmetten van bloembollen en het reinigen en buiten stallen van kratten en kisten.

Een succesfactor in dit project was dat er goed werd samengewerkt tussen LTO en Zuiderzeeland. En ook: dat de kennisoverdracht werd gecombineerd met investeringssubsidies uit het Europese Plattelands-ontwikkelingsprogramma (POP).

4.2. Leerpunten voor Waterschap Zuiderzeeland

Agrimaco heeft relevante leerpunten geïnventariseerd uit de evaluaties die de drie benchmark-waterschappen de afgelopen jaren hebben verricht naar afgeronde projecten en programma’s in het kader van het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer. Zes lessen waarmee Zuiderzeeland zijn voordeel kan doen, zijn:

Lessen uit project- en programma-evaluaties van de drie benchmarkwaterschappen	
	Langdurige projecten waarin kennisoverdracht wordt gevolgd door investeringssteun voor het treffen van maatregelen, scoren goed.
	Aandachtspunt bij het verstrekken van investeringssteun is dat het vaak ontbreekt aan monitoring van het gebruik van de voorzieningen waarin is geïnvesteerd. Incorrect gebruik daarvan (of onvolledige toepassing van de bijbehorende procedures) kan de effectiviteit verminderen of tenietdoen.
	Individuele bedrijfsbezoeken van een expert (of een intervisieachtige setting van twee agrariërs en een expert) worden hoger gewaardeerd dan alleen groepswork. Sessies aan de keukentafel zijn favoriet. Kortom, de waardering neemt af naarmate het aantal deelnemers per expert groter is.
	De waardering onder de deelnemers aan projecten neemt toe naarmate er meer partijen bij de organisatie van het project betrokken zijn. Sleutelbegrippen in dit verband zijn: samenwerking, integrale benadering, geen <i>one issue</i> -belangen.
	Projecten die zich richten op verbetering van zowel water- als bodemkwaliteit scoren bij deelnemers beter dan projecten die alleen waterkwaliteitsdoelen hebben.
	Vooraf getoetst draagvlak is belangrijk voor het slagen van een project.

4.3. Slotsom

Individuele begeleiding door coaches met inhoudelijke expertise,⁵ advies-op-maat en leren in de praktijk vormen de rode draad in veel van de projecten die de waterschappen aanmerken als *best practices*.

Agrariërs hebben hier duidelijk behoefte aan. Investeringssubsidies kunnen dan het sluitstuk vormen; de aangereikte kennis ondersteunt boeren om de juiste investeringskeuzes te maken.

Zicht op de effectiviteit van projecten vormt een verbeterpunt. Tot op heden wordt vooral gekeken naar de mate waarin agrariërs aan projecten deelnemen. In hoeverre dit uiteindelijk ook verbeteringen teweegbrengt in de bodem- en waterkwaliteit, wordt nog nauwelijks gemeten.

⁵ ‘Inhoudelijke expertise’ kan verwijzen naar wetenschappelijke kennis, naar bedrijfsdeskundigheid of naar praktijkervaring. Uit het onderzoek van Agrimaco is niet eenduidig naar voren gekomen welke expertise ‘op het erf’ de voorkeur heeft. Wel is gebleken dat de kwaliteit van de expertise zwaar weegt in de waardering en daarmee van invloed is op de effectiviteit van de advisering aan agrariërs.

5. Discussiepunten en aanbevelingen

In de voorgaande hoofdstukken zijn faalfactoren besproken van de programma's waarmee de onderzochte waterschappen het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer uitvoeren. Denk aan: weinig samenwerking met andere waterschappen, weinig zicht op de eigen effectiviteit. Maar ook succesfactoren zijn aan de orde gekomen, zoals: deskundige individuele coaching, projecten van langere duur waarin kennisoverdracht wordt gevolgd door investeringssteun.

In dit slothoofdstuk bespreken we aanvullend enkele discussiepunten over andere (potentiële) succes- en faalfactoren die in het onderzoek van Agrimaco zijn komen bovendrijven. Vervolgens vatten we de belangrijkste aanbevelingen van Agrimaco samen. Implementatie van deze aanbevelingen kan volgens de onderzoekers een kwaliteitsimpuls opleveren voor het water- en bodembeheer in Flevoland.

5.1. Discussiepunten naar aanleiding van de bevindingen

Is 'bereik' wel een goede maat voor succes?

In de voorgaande hoofdstukken is een aantal keer gesproken over het succes van sommige projecten in het kader van het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer c.q. het Actieplan Bodem en Water. Wat bepaalt precies dit succes? Het onderzoek van Agrimaco heeft uitgewezen dat de waterschappen veel energie steken in het trekken van zo veel mogelijk projectdeelnemers en dat zij het projectsucces hoofdzakelijk afmeten aan de mate waarin dit lukt. Aan de mate dus waarin agrariërs worden bereikt. 'Bereik' is echter geen vastomlijnd begrip (zie kader).

Uiteenlopende interpretaties van 'bereik'
Het begrip 'bereik' laat uiteenlopende interpretaties toe. Het kan worden opgevat als: (a) het unieke aantal individuen dat aan projecten heeft deelgenomen, (b) het totaal aantal deelnemers aan één of meer projecten, (c) het totaal aantal agrarische bedrijven dat kennis heeft kunnen nemen van adviezen die zijn voortgekomen uit projecten, (d) het aantal bedrijven dat van die adviezen daadwerkelijk kennis heeft genomen (dus niet alleen geabonneerd is op een vakblad of op de mailinglist staat van een nieuwsbrief), (e) het aantal bedrijven dat de aangeboden kennis in de praktijk heeft geïmplementeerd, of (f) het in de regio bereikte resultaat in termen van aangepaste werkwijzen na toepassing van de aangeboden kennis op alle bedrijven. Met nog diverse mogelijke tussenstappen van dien, zoals de betrokkenheid die deelnemers desgevraagd zeggen te ervaren bij de projecten.

Om te kunnen sturen op het bereik van projecten is het zaak om expliciet af te bakenen welke definities je hanteert voor het (directe en indirecte) bereik van projecten. Alleen dan is het bereik van projecten objectief te monitoren.

Daarmee is evenwel nog niet alles gezegd. Immers, als projecten van waterschappen de doelen van de Kaderrichtlijn Water dichterbij moeten brengen, dan zal het succes moeten worden afgemeten aan de concrete *doelrealisatie in termen van water- en/of bodemkwaliteitverbetering*. Op dit moment zijn deze ecologische effecten van projecten nog bij geen van de onderzochte waterschappen inzichtelijk. Dat komt doordat de waterschappen vooraf meestal geen concrete, kwantitatieve en tijdgebonden doelen voor hun projecten formuleren. Het is dan moeilijk om achteraf de resultaten anders dan in aantallen deelnemers te beoordelen. Wat niet hetzelfde is als het daadwerkelijk behaalde ecologische succes.

Waterschap Zuiderzeeland scoort overigens in vergelijking met de drie andere onderzochte waterschappen het slechtst als het gaat om het concreet en toetsbaar ('SMART')⁶ formuleren van projectdoelen, zo blijkt uit de analyse van Agrimaco. De vele relatief kleine projecten van Zuiderzeeland zijn bijna geen van alle SMART opgezet. Zuiderzeeland is zich hiervan bewust, zo vermeldt Agrimaco. Er wordt gewerkt aan methoden om de effecten van projecten uit het Actieplan Bodem en Water beter te kunnen monitoren. Gemakkelijk is dat echter niet; monitoring van effecten op natuurkwaliteit is complex en kostbaar. Het ligt bovendien vaak politiek gevoelig.

⁶ SMART staat voor: Specifiek, Meetbaar, Acceptabel (lees: haalbaar), Relevant en gekoppeld aan een Tijdpad.

Hoe verstandig is het om projecten primair te richten op pioniers en voorlopers?

In hoofdstuk 2 hebben we besproken dat de vier onderzochte waterschappen hun projecten voor verantwoord agrarisch water- en bodembeheer voornamelijk richten op voorlopers en pioniers. Voor de verspreiding van de kennis vertrouwen ze erop dat 'boeren leren van boeren'. De aanname hierbij is dat er voldoende animo en enthousiasme is binnen de agrarische sector om, eenmaal door collega's voorzien van relevante kennis over verantwoord water- en bodembeheer, uit eigen beweging maatregelen te treffen en investeringen te doen.⁷ Het is de vraag hoe realistisch die aanname is in het huidige tijdsgewricht.

De spanningen tussen de agrarische sector en overheden zijn de laatste tijd toegenomen en hebben geleid tot wantrouwen jegens programma's zoals het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer en het Actieplan Bodem en Water. In diverse gesprekken die Agrimaco heeft gevoerd, is opgemerkt dat het huidige sentiment in de agrarische sector de animo voor projecten in het kader van deze programma's niet bevordert. Juist in deze tijd van polarisatie zijn de waterschapsprojecten echter van groot belang, ook in Flevoland. Het Actieplan Bodem en Water kan een instrument zijn voor overheden om met de sector in contact te blijven. Alleen past een oriëntatie op voorlopers en pioniers daar binnen de huidige context minder goed bij. De acquisitie zal zich wellicht nadrukkelijker moeten richten op de middengroep en mogelijk ook op de achterblijvers.

Kan in Flevoland meer samenwerking zorgen voor meer samenhang in de projectsturing?

In de gesprekken die Agrimaco bij Waterschap Zuiderzeeland heeft gevoerd, hebben de onderzoekers gemerkt dat de samenwerking tussen de provincie Flevoland en het waterschap soms stroef verloopt. Het viel de onderzoekers ook op dat het waterschap en de provincie elk hun eigen projecten organiseren. Bodem is het beleidsterrein van de provincie en waterkwaliteit is het beleidsterrein van het waterschap. Anders ligt dit bij waterschappen die aan samenwerking niet ontkomen, eenvoudig doordat er binnen de provincie in kwestie meer waterschappen actief zijn (zoals bij Hollands Noorderkwartier) of doordat het werkgebied van een waterschap meer dan één provincie bestrijkt (zoals bij Noorderzijlvest). Daar verloopt de samenwerking met de provincie(s) soepeler.

De onderzoekers signaleerden tegelijkertijd dat er binnen het Actieplan Bodem en Water van Zuiderzeeland sprake is van een gebrek aan cohesie. Zuiderzeeland organiseert met veel energie veel projecten, maar er wordt bij de keuze van projecten en maatregelen geen heldere integrale afweging gemaakt. Personen met wie Agrimaco binnen het waterschap heeft gesproken geven aan dat projecten 'organisch' tot stand komen: het ene project ontstaat vanuit vragen die zijn voortgekomen uit een ander, eerder uitgevoerd project. Een samenhangende programmatische aanpak met een strakke projectsturing ontbreekt. Mogelijk is er een verband tussen deze observatie en het zojuist besproken samenwerkingsprofiel in de regio Flevoland. Vanwege de beperkte omvang van het benchmarkonderzoek heeft Agrimaco op deze laatste vraag geen hard antwoord kunnen formuleren.

5.2. Aanbevelingen voor een kwaliteitsimpuls

Agrimaco heeft op basis van de onderzoeksbevindingen aanbevelingen geformuleerd die Waterschap Zuiderzeeland kan benutten om een kwaliteitsimpuls te geven aan zijn inspanningen ter verbetering van de water- en bodemkwaliteit. De drie belangrijkste aanbevelingen luiden, in onze eigen weergave:

1. Betrek belanghebbende partijen van buiten de agrarische sector

Verbreed de samenwerking rond het Actieplan Bodem en Water met partijen van buiten de sector die belang hebben bij een goede bodem- en waterkwaliteit, zoals belangenorganisaties voor natuur, milieu, landschap, recreatie en toerisme. Ook bewonersverenigingen, hengelsportverenigingen en dergelijke zijn relevante partijen om bij projecten te betrekken. Richt de communicatie dus niet alleen op de agrarische

⁷ Waterschap Zuiderzeeland monitort tot op heden niet of deze 'inktvlekmethod' in de praktijk ook echt werkt.

sector en aanverwante branches, maar ook op deze groepen. Probeer lastige of negatieve reacties niet te ontwijken, maar ga het gesprek aan en werk aan een goede verstandhouding op basis van wederzijds begrip en respect.

2. Kies voor een gestructureerd integraal programma met bedrijfsspecifieke, vraaggestuurde advisering

Werk toe naar een integraal programma dat kennis verbindt aan uitvoering van maatregelen en financiële ondersteuning voor investeringen. Zorg binnen dat programma voor bedrijfsspecifieke advisering door experts; de waarde van de kennisoverdracht is dan groter. Kies daarnaast voor één-op-één bedrijfsbegeleiding; zo'n aanpak heeft meer impact dan groepsbijeenkomsten. Vergroot verder het draagvlak voor projecten door vraaggestuurd te werken. En: zorg dat binnen de integrale programmaopzet de keuze van projecten en maatregelen op een meer gestructureerde manier gebeurt, aan de hand van vooraf gestelde concrete doelen. Zowel de omvang van de investeringen als de urgentie van de doelen van de Kaderrichtlijn Water maken een effectief programma- en projectmanagement onontbeerlijk.

Tot slot is het van belang om bij de opzet van programma's en projecten de focus op pioniers en voorlopers los te laten en nadrukkelijker in te zetten op participatie van de 'middengroep' van agrariërs. Dit betekent dat de projecten van Waterschap Zuiderzeeland laagdrempeliger zullen moeten worden gemaakt. De beschreven succesfactoren van het 'Landbouwportaal' van Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier kunnen hierbij als inspiratie dienen: kosteloze praktische tips van coaches die langskomen op het erf, gecombineerd met een toegankelijk subsidieloket. Strakke monitoring van het (correct) gebruik van de voorzieningen waarvoor subsidie wordt verstrekt, vormt hierbij wel een aandachtspunt.

3. Zorg voor meer impact via samenwerking met afzetketens en erfbetreders

Vergroot de impact van het Actieplan Bodem en Water door samenwerking aan te gaan met (a) partijen in de afzetketen van agrarische bedrijven en (b) erfbetreders zoals leveranciers en bedrijfsadviseurs. Zorg in het contact met deze partijen voor een eenduidige boodschap.

Zoek daarnaast samenwerking met partijen die werken aan instrumenten voor het meetbaar maken van duurzame prestaties van telers, zoals de Biodiversiteitsmonitor van brancheorganisatie BO Akkerbouw. Overweeg ook om samenwerking te zoeken met certificerende instanties (zoals Bureau Erkenningen, dat licenties afgeeft voor het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen) en met handhavende instanties (zoals de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit, die controleert of akkerbouwers zich aan de teeltvoorschriften houden). Dit soort allianties kan helpen om achterblijvers in de sector te betrekken bij de projecten van het Actieplan Bodem en Water.

DATUM
11 maart 2025

BEHANDELD DOOR
J. Meijerink

DIRECT NUMMER
06-15 03 71 21

RKC
De heer J. van Beek
Postbus 229
8200 AE LELYSTAD

ONDERWERP

Bestuurlijk wederhoor
RKC benchmark
ABW/DAW

ONS ZAAKNUMMER
1000770

BIJLAGEN

Bestuurlijke opdracht
ABW

UW BRIEF VAN
29 januari 2025

UW KENMERK

VERZONDEN

Geachte heer Van Beek,

Hartelijk dank voor het door uw rekenkamer uitgevoerde onderzoek 'Werken aan waterkwaliteit in Flevoland – Actieplan Bodem en Water (ABW).'

Het opleg rapport geeft de huidige maatschappelijke context van de samenwerking met de agrarische sector goed weer en heeft een toekomstgerichte insteek. Het rapport onderstreept het belang van een integraal ABW-programma met bedrijfsspecifieke, vraaggestuurde advisering en het onderzoek sluit daarmee voor een belangrijk deel aan bij de bestuurlijke opdracht samenwerking ABW van 31 januari 2025. De concept bestuurlijke opdracht vindt u in de bijlage bij deze brief. Deze opdracht is de uitkomst van de in maart 2024 gestarte herijking van de opzet van het ABW. Met de bestuurlijke opdracht geeft de ABW-stuurgroep het ABW-programmateam de opdracht om de ABW-samenwerking zodanig in te richten dat het een substantiële bijdrage levert aan het bereiken én borgen van de Kaderrichtlijn Water (KRW)-doelen, waarvoor de primaire verantwoordelijkheid voor initiatieven bij de grondgebruikers ligt.

Het bijlagerapport 'Benchmark ABW' van Agrimaco is gebaseerd op de database van het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer (DAW). Deze database is, zoals u in het opleg rapport ook opmerkt, niet optimaal. Als gevolg hiervan kunnen de gepresenteerde cijfers niet altijd goed worden geduid. U roept in het opleg rapport terecht op om te focussen op de richting en niet over de exacte cijfers.

Het Algemeen Bestuur heeft een belangrijke taak als het gaat om het stellen van de kaders voor het ABW.

Onderstaand gaan we in op aanbeveling die in het opleg rapport zijn opgenomen.

1. Betrek belanghebbende partijen van buiten de agrarische sector
Het college ondersteunt de meerwaarde van een brede betrokkenheid van belanghebbenden bij het ABW, maar is terughoudend voor wat betreft het betrekken van partijen van buiten de sector in bijvoorbeeld het programmateam. Voor nu wordt vooral ingezet op verbreden van de deelname vanuit de totale keten. De bestuurlijke opdracht van de ABW-stuurgroep beoogt dat het Actieplan Bodem en Water verandert van aanbodgestuurd naar vraaggestuurd. Daarmee krijgt de agrarische sector een belangrijke rol in de samenwerking. Het moet zich nog uitkristalliseren hoe de samenwerking er precies gaat uitzien. Naar verwachting zal de samenwerking

vergelijkbaar worden vormgegeven zoals deze in andere regio's wordt uitgevoerd onder de vlag van het DAW. In deze samenwerkingsvorm is de agrarische sector aanzet voor het initiëren van pilots en projecten en hebben de overheden een meer faciliterende rol binnen de samenwerking. Binnen de DAW-samenwerking worden, net als in de huidige samenwerking, organisatie van buiten de agrarische sector betrokken als ze belanghebbend zijn bij initiatieven. Dit varieert van initiatief tot initiatief. Natuurbeheerders zijn bijvoorbeeld betrokken bij initiatieven waarbij maaisel worden wordt gecomposteerd en deze compost wordt ingezet voor de verbetering van de bodemkwaliteit. De afstand tot partijen als de hengelsport, recreatie, toerisme en bewonersverenigingen is vaak groot waardoor partijen elkaar over en weer veelal niet als belanghebbende zien.

2. Kies voor een gestructureerd integraal programma met bedrijfsspecifieke, vraaggestuurde advisering

In de bestuurlijke opdracht staat het behalen van de doelen van de Kaderrichtlijn Water in 2027 centraal. Het centraal stellen van de KRW-doelen vraagt om een integraal programma dat op basis van de KRW-opgave bepaalde bedrijfscategorieën centraal stelt en daarop de bedrijfsspecifieke advisering richt. Het is, met de verschuiving naar vraaggestuurde advisering, aan de sector hier de passende initiatieven bij te ontwikkelen en aan de overheden om te beoordelen of de initiatieven voldoende aansluiten bij de doelen van de KRW en na te gaan op welke wijze de initiatieven het beste kunnen worden gefaciliteerd.

3. Zorg voor meer impact via samenwerking met afzetketens en erfbetreders
Het college onderschrijft het belang van de samenwerking met afzetketens en erfbetreders. Binnen het ABW wordt het belang van samenwerking met erfbetreders en afzetketens door alle betrokkenen onderkend. De afgelopen jaren zijn erfbetreders en afzetketens op diverse manieren betrokken bij de ABW-samenwerking. Erfbetreders, adviseurs en kennisinstellingen zijn consequent betrokken bij ABW-activiteiten. De afstand van afzetketens tot het ABW bleek echter te groot waardoor het niet haalbaar bleek deze partijen blijvend te betrekken bij het ABW. In de nieuwe samenwerking wordt de sector uitgedaagd om verantwoordelijkheid te nemen voor het vormgeven en uitdragen van succesvolle activiteiten/maatregelen binnen de sector. Deze verantwoordelijkheid hiervoor lag de afgelopen jaren te veel op het bord van de overheden. Het waterschap faciliteert en stelt mede de kaders. De sector zal worden gevraagd om na te gaan hoe en welke afzetketens betrokken kunnen worden bij de nieuwe samenwerking.

Hoogachtend,
het college van Dijkgraaf en Heemraden
van Waterschap Zuiderzeeland,

de secretaris-directeur,
Elektronisch ondertekend
W. Slob
op 13-03-2025
ing. W. Slob MSc.

de dijkgraaf,
Elektronisch ondertekend
H.C. Klavers
op 13-03-2025
ir. H.C. Klavers.

Bijlage

Bestuurlijke opdracht samenwerking ABW (concept), d.d. 31 januari 2025

Bestuurlijke opdracht samenwerking ABW (CONCEPT)

Van: Sjaak Simonse, Jo Caris

Aan: Programmteam ABW

CC: Marco Klaassen (FL), Mette Janssen (ZZL) en Ton Kempenaar (LTO), Pui Mee Chan (Ambient)

Datum: 31 januari 2025

Aanleiding

Waterschap Zuiderzeeland, Provincie Flevoland en LTO-noord, mede namens de andere agrarische netwerken, hebben in 2013 het initiatief genomen tot een samenwerking, het Actieplan Bodem en Water. In het voorjaar van 2024 is besloten deze samenwerking te herijken. Op 7 juni 2024 is afgesproken dat als voorzet voor deze herijking er een gesprek plaatsvindt tussen de stuurgroep en het programmteam. Dit gesprek heeft plaatsgevonden op 11 oktober 2024, met als doel input ophalen voor een bestuurlijke opdracht richting het programmteam om de samenwerking een nieuwe invulling te geven. In deze notitie is deze opdracht verwoord.

Opdracht:

Aan het programmteam ABW wordt gevraagd om de samenwerking uit te werken tussen de provincie, het waterschap en de agrarische sector om de KRW-doelen in Flevoland te realiseren in 2027 (of in elk geval zoveel als mogelijk). Waar mogelijk wordt rekening gehouden met andere doelen zoals biodiversiteit, stikstof en natuur en uitdagingen zoals waterbeschikbaarheid en verzanding.

Achtergrond

Sinds de oprichting van het ABW is er veel bereikt. In diverse projecten is samengewerkt tussen de overheid en de agrarische sector. Bij aanvang was het doel om te komen tot een robuust water- en bodemsysteem, waarbij de landbouw als economische pijler een belangrijk onderdeel is. Samenwerken en kennisdelen heeft in de afgelopen 12 jaar centraal gestaan. Beoogde verbeteringen in het oppervlaktewater zijn echter onvoldoende zichtbaar. Met de einddatum van de KRW in zicht (2027), de druk vanuit de stikstofopgaven en de doelen voor biodiversiteit, neemt de noodzaak om de samenwerking te vertalen naar doelbereik toe. Daarmee neemt de behoefte tot brede actie toe.

Kaders

Op 23 januari 2025 is door de stuurgroep ABW (met afwezigheid van LTO als vertegenwoordiger van de agrarische sector) besloten om een de samenwerking opnieuw in te richten en het programmateam ABW daartoe opdracht te geven. Daarbij gelden de volgende kaders:

- De samenwerking richt zich primair op de oppervlaktewaterkwaliteit in relatie tot de KRW, de bedoeling is dat met de samenwerking de doelen van de KRW bereikt en toekomstbestendig geborgd worden (of in elk geval zoveel als mogelijk).
- De samenwerking is gericht op de periode 2025-2027, vanwege de einddatum waarop de KRW-doelen behaald moeten zijn. De maatregelen moeten ook zorgdragen voor borging ná 2027.
- In de afgelopen jaren is veel kennis opgedaan in innovatieve projecten. De focus van de komende 3 jaren ligt op uitrol van bewezen maatregelen (olievlekwerking).
- De werkwijze tot nu toe was dat het initiatief voor projecten bij het ABW lag, waarbij grondgebruikers konden opstappen (op de bagagedrager van het ABW-initiatief). De nieuwe opzet is dat, in lijn met doelsturing, de verantwoordelijkheid voor initiatieven, bij de grondgebruikers wordt neergelegd, waarbij het ABW ondersteund.
- Het is daarmee niet logisch dat nieuwe innovaties geïnitieerd worden vanuit het ABW, hoewel dat niet helemaal uitgesloten wordt, mits daarbij nog ruimte is voor uitrol van deze innovaties.
- Bij de uitwerking wordt rekening gehouden met bestaande en binnenkort op te zetten organisatiestructuren, om daarmee werk met werk te maken en de werkdruk niet verder te verhogen. Denk hierbij aan de samenwerking binnen DAW of de uitvoeringsorganisatie in het kader van de Flevolandse landbouwvisie.
- Meerdere scenario's voor de samenwerking zijn mogelijk. Een mogelijke denkrichting is een proactieve helpdesk KRW, die de agrarische sector helpt maatregelen te nemen die bijdragen aan de KRW-doelen. Dat kan in de vorm zijn van metingen, subsidie e.d.
- Om te voorkomen dat het kind met het badwater wordt weggegooid, worden alle projecten die in het kader van ABW zijn uitgevoerd (en in uitvoering zijn) geëvalueerd op effectiviteit op waterkwaliteitsdoelen. Deze evaluatie moet leiden tot een opschaling van de maatregelen of inbedding van maatregelen via bestaande instrumenten en dan met name de omgevingsverordening en waterschapsverordening. Een verkenning hiertoe wordt opgestart en een overzicht van de beschikbare instrumenten gepubliceerd op de website van het ABW.
- Het gesprek over een nieuwe impuls aan de samenwerking heeft gezorgd voor ruis in het veld en het weglekken van energie. Om niet meer tijd en energie te verliezen moet de opdracht op korte termijn worden ingevuld. De stuurgroep wil graag dat er uiterlijk eind april een voorstel ligt voor de samenwerking in de vorm van een uitwerking van deze opdracht, waarover de stuurgroep kan besluiten. Een voorstel met meerdere scenario's behoort daarbij tot de mogelijkheden.

Beoogde resultaat van de bestuurlijke opdracht

In de uitwerking van de opdracht is in elk geval aangegeven:

- Wat de doelen en prestaties zijn van de samenwerking (zo concreet mogelijk);
- Wat de taken en verantwoordelijkheden zijn van de samenwerking en van elk van de betrokken organisaties binnen deze samenwerking (waarbij het doel is om alle relevante agrarische sectoren/partijen aan te laten sluiten in het programmateam);
- Welke partijen in de samenwerking plaats nemen;
- Welke verantwoordingstructuur de samenwerking kent;
- Hoe de verantwoording richting eigen organisatie/achterban wordt ingeregeld;
- Welke middelen er nodig zijn (en waarvan afkomstig);
- Wanneer en hoe de samenwerking geëvalueerd wordt;
- Onder welke voorwaarden de samenwerking kan worden opgezegd.

Het proces om te komen tot een nieuwe samenwerking wordt gefaciliteerd door de provincie en het waterschap in de vorm van een procesbegeleider.

Benchmark Actieplan Bodem & Water

In opdracht van
Rekenkamercommissie
Waterschap
Zuiderzeeland

transforming risks into result

Agrimaco

Benchmark Actieplan Bodem en Water

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande toestemming van Agrimaco. ©

No part of this publication may be reproduced in any form by print, photo print, microfilm or any other means without written permission of Agrimaco. ©

Colofon

Titel (& ondertitel)	: Benchmark Actieplan Bodem en Water
Referentie, versie	: definitief
Opdrachtgever	: Rekenkamercommissie Waterschap Zuiderzeeland
Datum	: 12 september 2024
Bewerkt door	: Bart Scholten
Verzonden aan	: Maurice Caniels
Status	: definitief
Kenmerk	: 240912 Benchmark Actieplan Bodem en Water def

Inhoudsopgave

1	Samenvatting	5
2	Inleiding	7
2.1	Aanleiding	7
2.2	Vraagstelling	7
2.3	Onderzoeksaanpak	7
2.4	Leeswijzer	8
2.5	Voorbehoud	8
2.6	Lijst met afkortingen	8
3	Analyse database	9
3.1	Kenmerken en beperkingen van de database	9
3.2	Welke maatregelen en projecten staan opgenomen in andere programma's? En wat zijn daarbij inhoudelijk opvallende verschillen met het ABW?	10
3.2.1	Overzicht van alle projecten	10
3.2.2	Bereiken van de doelstellingen: waarop worden de middelen ingezet?	11
3.2.3	Bereiken van de doelstellingen: hoe worden de middelen ingezet?	13
3.2.4	Conclusies opgenomen maatregelen en projecten	16
3.3	Wat zijn qua organisatie- en kostenstructuur de belangrijkste verschillen tussen ABW-projecten en DAW-projecten van andere waterschappen?	17
3.3.1	Organisatiestructuur van de ABW- en DAW projectorganisaties	17
3.3.2	Kostenstructuur en financiering	18
3.3.3	Samenwerking rond ABW en DAW	19
3.3.4	Belangrijkste bevindingen qua verschillen in organisatie- en kostenstructuur	19
3.4	Welke (maatschappelijke) doelen zijn vooraf geformuleerd en in hoeverre is dit doorvertaald naar meetbare (operationele) doelen?	20
3.4.1	Maatschappelijke doelen ABW en DAW	20
3.4.2	Doelstellingen ABW	20
3.4.3	Doelstellingen DAW	20
3.4.4	Gebiedsdocumenten Agrarische Wateropgave (GAW's)	20
3.4.5	Behalen doelstellingen	21
3.4.6	Meetbare operationele doelen	22
3.4.7	Belangrijkste bevindingen qua doorvertaling (maatschappelijke) doelen naar meetbare (operationele) doelen?	22
3.5	Wat zijn <i>best practices</i> bij andere waterschappen? En wat zijn de belangrijkste leer- en verbeterpunten uit evaluaties bij andere waterschappen?	23
3.5.1	<i>Best practices</i> Hollands Noorderkwartier: Landbouwportaal	23
3.5.2	<i>Best practice</i> Noorderzijlvest	23
3.5.3	<i>Best practices</i> Scheldestromen	23
3.5.4	<i>Best practices</i> Zuiderzeeland	23
3.5.5	Belangrijkste bevindingen over <i>best practices</i> en leerpunten	24
4	Interviews en duiding	25
4.1	Ambtelijke informatie verzameling	25
4.2	Ambtelijke wederhoor op basis van voorgelegde data	25
4.2.1	Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier	25
4.2.2	Waterschap Noorderzijlvest	25
4.2.3	Waterschap Scheldestromen	26
4.2.4	Waterschap Zuiderzeeland	27
4.3	Bestuurlijke interviews en duiding ABW	28
5	Discussie en conclusies	30
5.1	Wat zijn inhoudelijk de belangrijkste verschillen tussen het ABW van Zuiderzeeland en de DAW-maatregelen en -projecten van de andere waterschappen?	30
5.2	Wat zijn qua organisatie- en kostenstructuur de belangrijkste verschillen tussen het ABW van Zuiderzeeland en de DAW-programma's van andere waterschappen?	32

5.3	Welke (maatschappelijke) doelen zijn vooraf geformuleerd en in hoeverre is dit doorvertaald naar meetbare (operationele) doelen?	33
5.4	Wat zijn <i>best practices</i> bij andere waterschappen? En wat zijn de belangrijkste leer- en verbeterpunten uit evaluaties bij andere waterschappen?	34
5.5	Wat zijn de succes- en faalfactoren van de programma's en projecten van andere waterschappen waarmee regionaal invulling is gegeven aan het landelijke DAW?	34
5.6	Aanbevelingen kwaliteitsimpuls	36
	Bijlage A: Maatschappelijke doelen	38
	Bijlage B: Interview-vragen	49
	Bijlage C: Geraadpleegde bronnen	51

1 Samenvatting benchmark Actieplan Bodem en Water

Het Actieplan Bodem en Water (ABW) is in opdracht van de rekenkamercommissie van Waterschap Zuiderzeeland in dit onderzoek vergeleken met projecten die in het kader van het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer (DAW) lopen in drie andere waterschappen, te weten Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier, Waterschap Noorderzijlvest en Waterschap Scheldestromen. De benchmark is uitgevoerd op basis van analyse van de uitgevoerde projecten (zoals weergegeven in de DAW-database) en interviews met betrokkenen.

De kwaliteit van deze analyse is daarom sterk afhankelijk van de kwaliteit van de DAW-database; voorzichtigheid bij de interpretatie van de resultaten is dan ook cruciaal. Desondanks zijn er enkele opvallende hoofdlijnen naar voren gekomen in de analyse.

Waterschap Zuiderzeeland is zeer actief geweest in het organiseren van ABW-projecten en heeft daar veel deelnemers bij betrokken. Vergeleken met het DAW zijn binnen het ABW de meeste projecten georganiseerd en de meeste deelnemers bereikt. Het ABW heeft ook de grootste financiële omvang vergeleken met de DAW-projecten van de andere drie waterschappen. Het ABW heeft relatief kleine projecten met gemiddeld de laagste kostprijs per deelnemer en per project. Veel van de ABW-projecten zijn gericht op kennisverspreiding met betrekking tot nutriënten, gewasbeschermingsmiddelen en bodemkwaliteit en weinig op het treffen van maatregelen (doen van investeringen) voor de beperking van emissie van nutriënten en voor de verbetering van de bodemkwaliteit.

Ondanks de veelheid aan projecten en het grote aantal deelnemers aan die projecten blijft het bereik volgens schattingen van het ABW van de projecten binnen de agrarische sector beperkt tot circa 20% en is het bereik van de nieuwsbrief maximaal 50%. Hollands Noorderkwartier geeft aan dat het project Samenwerking Bodem en Water een bereik heeft van 41%. Bij geen van de andere waterschappen wordt het bereik van het ABW/DAW binnen de agrarische sector bijgehouden. Om de doelstellingen van de Kaderrichtlijn Water (KRW) te helpen bereiken is het noodzakelijk dat een groter deel van de doelgroep bereikt wordt met de projecten.

Waterschap Zuiderzeeland heeft het ABW bewust, om niet afhankelijk te hoeven zijn van (veronderstelde stroperige) landelijke processen, zelfstandig ontwikkeld naast de landelijke DAW-organisatie. Het ABW heeft daardoor een voorsprong in tijd opgebouwd ten opzichte van het landelijke DAW. Deze zelfstandige aanpak bij het ABW heeft geleid tot een lager aantal projecten die gezamenlijk met andere partijen zijn opgestart. Sinds het aantreden van de nieuwe programmamanager is de samenwerking met het landelijke DAW en met landelijke en regionale projecten geïntensiveerd.

De effecten van de projecten zijn moeilijk meetbaar; ze zijn bij geen van de onderzochte waterschappen inzichtelijk. Succes wordt voornamelijk gemeten in het bereikte aantal deelnemers en de ervaren betrokkenheid. Opvallend is dat bij ABW-projecten vaak geen concrete doelen worden geformuleerd; succes is dan ook moeilijk inzichtelijk te maken. Waterschap Zuiderzeeland is zich hiervan bewust en werkt aan methoden om de effecten van de ABW-projecten te kunnen monitoren.

Bestuurlijk en ook ambtelijk wordt in het kader van het ABW regelmatig overlegd. Bestuurlijk wordt de samenwerking als positief ervaren. Op ambtelijk niveau is de samenwerking tussen provincie Flevoland en Waterschap Zuiderzeeland in de praktijk beperkt. Elk staat voor zijn/haar eigen beleid en organiseert binnen het ABW daarvoor passende projecten. Uit de gesprekken is naar voren gekomen dat partijen niet altijd voldoende van elkaar weten welke projecten worden georganiseerd. Dit bemoeilijkt het komen tot een integrale aanpak.

Aanbeveling kwaliteitsimpuls

Het halen van de KRW-doelen is complex, aangezien onvoldoende waterkwaliteit meerdere oorzaken heeft. Naast ABW- c.q. DAW-projecten worden er door waterschappen ook andere maatregelen ingezet om deze doelen te bereiken.

Ondanks deze complexiteit is er de afgelopen jaren veel en in diverse opzichten goed werk verricht. En is er een goede basisstructuur voor samenwerking gelegd. Met die ervaringen en die basis kunnen de waterschappen maximaal bijsturen om met ABW- c.q. DAW-projecten de KRW-doelen maximaal te gaan halen. De partijen ervaren dat de samenwerking wel degelijk zinvol is en bijdraagt aan doelrealisatie, ook al zouden de doelen niet volledig gehaald worden. Zonder deze samenwerking zal de polarisatie alleen

maar verder toenemen. Alles overziend is het advies – aanvullend op de laatste evaluatie van het ABW – op hoofdlijnen de volgende kwaliteitsimpuls te implementeren.

1. Verbreed de samenwerking

Verbreed de samenwerking rond het ABW met partijen buiten de sector die ook belang hebben bij een goede bodem en waterkwaliteit. Probeer deze partijen te betrekken bij de projecten en ga moeilijke en/of ongewenste reacties daarbij niet uit de weg. Richt je communicatie niet alleen op de sector en verwante sectoren, maar probeer ook alle stakeholders te betrekken en werk aan een goede verstandhouding, begrip en waardering.

2. Herijk de bestaande projectenportfolio

Werk toe naar een integraal programma waarin kennis wordt verbonden aan uitvoering, maatregelen en investering. Elk bedrijf is anders. De waarde van kennisoverdracht door experts is groter naarmate het advies bedrijfsspecifiek is. Eén-op-één bedrijfsbegeleiding door experts heeft meer impact dan groepsbijeenkomsten. Zorg voor draagkracht voor projecten door vraaggestuurd te werken.

3. Professionaliseer de projectsturing/programmamanagement

Zorg dat projectenplannen meer dan nu het geval is SMART geformuleerd worden. De te realiseren doelstellingen moeten expliciet worden benoemd; ze moeten verder gaan dan alleen het aantal deelnemers maar ook het aantal deelnemers dat overgaat tot implementatie van de geboden kennis / maatregel. Waar mogelijk: organiseer ook de evaluatie van het project en de meetbaarheid van de te bereiken doelen van het project. Zorg voor een accurate rapportage van de projectresultaten voor stakeholders en de DAW-database. Onafhankelijk toezicht en een raad van advies kunnen de projectsturing verder professionaliseren en van juiste informatie voorzien.

4. Vergroot impact en resultaatrealisatie

Om de impact van de ABW-projecten te vergroten en om meer resultaten te behalen moet de uitdaging worden aangegaan om meer meetbare doelen te formuleren, ook als daarbij politiek gevoelige discussie opgerakeld (dreigen te) worden. Streef naar een groot bereik van unieke deelnemers. Voor het bereiken van de waterkwaliteitsdoelen is het bereiken van een zo groot mogelijk deel van de sector van groot belang. Vergroot het bereik van het ABW en het bijbehorende gedachtegoed door intensieve samenwerking met ketens en erfbetreders en draag zorg voor een eenduidige boodschap. Daarnaast kan ook gedacht worden aan samenwerking met KPI-initiatieven (bijvoorbeeld biodiversiteitsmonitor BO-Akkerbouw) en samenwerking met verplichte sectorcertificering (bijvoorbeeld spuitlicentie). Onderzoek of samenwerking met handhaving kan helpen om de achterblijvers te betrekken bij de ABW-projecten.

2 Inleiding

2.1. Aanleiding

Landelijk beleid en regelgeving over agrarische emissies schieten tekort om een goede waterkwaliteit te bereiken. Gewasbeschermingsmiddelen en in mindere mate nutriënten overschrijden in Flevoland de normen. Daarom doet Waterschap Zuiderzeeland sinds 2013 een extra bovenwettelijke inspanning met het Actieplan Bodem en Water (ABW). Het ABW heeft als doel een duurzame landbouw in Flevoland te bevorderen door bewust bodemgebruik, een goede waterkwaliteit en waterconservering in het bodemprofiel. Het ABW is een gezamenlijk programma van Waterschap Zuiderzeeland, Provincie Flevoland en LTO Noord. Het ABW betreft een regionale invulling van het landelijke Deltaplan Agrarisch Waterbeheer (DAW).

De focus van de projecten ligt met name op het brengen van kennis en bewustwording. De Algemene Vergadering heeft op 15 december 2020 ingestemd met het continueren en opschalen van het ABW tot en met 2027. Dit mede op basis van interne evaluaties van het ABW tot dan toe. Het is daarom nu nog niet het momentum om de verwachte effecten op de waterkwaliteit van het ABW te evalueren.

Wel is het nu een goed moment om eens naar buiten te kijken naar hoe andere waterschappen soortgelijke programma's hebben ingevuld en om daarvan te leren en het ABW in Flevoland een extra kwaliteitsimpuls te geven. De rekenkamercommissie van Waterschap Zuiderzeeland wilde dan ook een vergelijkend onderzoek naar het ABW uitvoeren bij een aantal andere waterschappen, met de focus op het proces en de genomen maatregelen. De vergelijking met andere programma's moest zowel kwantitatief als kwalitatief van aard zijn.

2.2 Vraagstelling

De rekenkamercommissie van Waterschap Zuiderzeeland wil met dit onderzoek het volgende vaststellen: **Wat zijn de succes- en faalfactoren van de programma's bij andere waterschappen waarin regionaal invulling is gegeven aan het landelijke Deltaplan Agrarische Waterbeheer (DAW)?**

Deze hoofdvraag is uitgewerkt in de volgende deelvragen:

- Welke maatregelen en projecten staan opgenomen in andere programma's? En wat zijn daarbij opvallende inhoudelijke verschillen met het ABW?
- Wat zijn qua organisatie- en kostenstructuur de belangrijkste verschillen met het ABW bij de programma's van andere waterschappen met hun samenwerkingspartners?
- Welke (maatschappelijke) doelen zijn vooraf geformuleerd en in hoeverre is dit doorvertaald naar meetbare (operationele) doelen?
- Wat zijn *best practices* bij andere waterschappen? En wat zijn de belangrijkste leer-/verbeterpunten uit gedane evaluaties bij andere waterschappen?

2.3 Onderzoeksaanpak

Het ABW is vergeleken met de DAW-programma's van de volgende drie waterschappen:

- Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier (deel van provincie Noord-Holland);
- Waterschap Noorderzijlvest (delen van de provincies Groningen, Friesland en Drenthe); en
- Waterschap Scheldestromen (zelfde begrenzing als provincie Zeeland).

Bij de keuze welke drie andere waterschappen op te nemen in de benchmark is geprobeerd waterschappen te vergelijken waar vergelijkbare problematiek kan spelen. Bewust is gekeken naar waterschappen waar akkerbouw een belangrijke agrarische activiteit is. Duidelijk is dat de agrarische activiteit en de problematiek van bodem en water verschilt per waterschap. Uit CBS-cijfers over 2023 van de economische omvang per bedrijf blijkt dat deze het hoogst is in Noord-Holland, op de voet gevolgd door Flevoland. De economische omvang van bedrijven in Zeeland is het laagst en is nog niet de helft van die in Noord Holland.

Dit onderzoek is een combinatie van een bronnenstudie (zowel naar de eigen maatregelen van Waterschap Zuiderzeeland als naar die van andere waterschappen; zie bijlage C) en een aantal diepte-interviews met deskundigen. De bronnenstudie bestaat zowel uit deskresearch als ambtelijke interviews. Daarnaast is besloten om (oud-) bestuurders van de drie samenwerkingspartners te interviewen als

deskundigen. Deze deskresearch en interviews zijn aangevuld met interpretaties van de onderzoekers. Aanvullend op de beantwoording van de onderzoeksvraag (hoofdvraag en deelvragen) hebben de onderzoekers aangeboden om de gevonden succes- en faalfactoren ook te vertalen in een aanbeveling over leer-/verbeterpunten waarmee de kwaliteitsimpuls voor het ABW kan worden geformuleerd.

Het startoverleg voor dit onderzoek vond plaats op 23 februari 2023.

2.4 Leeswijzer

In hoofdstuk 3 (Analyse database) wordt op diverse manieren een dwarsdoorsnede door de verkregen data en informatie gegeven.

In hoofdstuk 4 (Interviews en duiding) zijn de interviews met bestuurders en oud-bestuurders van Waterschap Zuiderzeeland en de andere drie waterschappen samengevat.

In hoofdstuk 5 (Discussie en conclusies) worden de feitelijke onderzoeksresultaten en de resultaten van de ambtelijke wederhoor voor de vier waterschappen geïnterpreteerd en zijn aanbevelingen geformuleerd voor de kwaliteitsimpuls.

Om de waarden in de tabellen te helpen interpreteren, zijn deze oranje gearceerd voor zover ze het ABW c.q. Waterschap Zuiderzeeland betreffen.

2.5 Voorbehoud

Bij de uitkomsten van de vergelijking die wij hebben gemaakt tussen het ABW van Waterschap Zuiderzeeland en de DAW-programma's van de drie andere waterschappen, moeten wij een voorbehoud maken. Het benchmarkonderzoek is namelijk grotendeels uitgevoerd op basis van de DAW-database. Uit gesprekken die wij hebben gevoerd met bij het DAW en het ABW betrokken medewerkers is ons gebleken dat de kwaliteit van deze database niet optimaal is.

Zo is de DAW-database niet samengesteld op basis van een eenduidige definitie van DAW-projecten; soms zijn projecten op de DAW-projectenlijst gezet die niet als DAW-project kunnen worden getypeerd. Ook blijkt de database niet compleet te zijn; er ontbreken bepaalde data en projecten.

Kortom: net zoals vele andere databases is ook de DAW-database niet perfect. Daarom is vooral de *richting* van de verschillen die wij in onze analyse signaleren relevant, niet zozeer de exacte cijfers en percentages die daarbij zijn vermeld.

2.6 Lijst met afkortingen

ABW	Actieplan Bodem en Water
AGV	Waterschap Amstel Gooi en Vecht
DAW	Deltaplan Agrarisch Waterbeheer
EU	Europese Unie
FPLG	Flevolands Programma Landelijk Gebied
GAW	Gebiedsdocument Agrarische Wateropgave
GBM	Gewasbeschermingsmiddelen
IPM	Integrated Pest Management
N	Stikstof
P	Fosfaat
BOOT-lijst	Bestuurlijk Overleg Open Teelten: lijst met 85 bovenwettelijke landbouwkundige maatregelen om de waterkwaliteit, waterkwantiteit en bodemkwaliteit te verbeteren

3 Analyse database

De analyse van de bronnen is geordend conform de deelvragen (zie paragraaf 2.2).

3.1 Kenmerken en beperkingen van de database

Op basis van de verkregen gegevens en de data van het DAW-supportteam is een analyse gemaakt van de uitgevoerde projecten in het kader van ABW en de DAW in de waterschappen Hollands Noorderkwartier, Noorderzijlvest, Scheldestromen en Zuiderzeeland.

Deze benchmark betreft afgeronde projecten en niet van lopende projecten. Recente bijsturing blijkt derhalve niet uit deze benchmark.

Het DAW-supportteam heeft in maart 2023 voor deze benchmark de database van de DAW-/ABW-projecten van de vier waterschappen beschikbaar gesteld. Deze database is naderhand aangevuld voor het ABW in een tweetal stappen. In de database zijn het doel van het project, de provincie(s) en waterschap(pen) waar het project wordt uitgevoerd, de sectoren waarvoor het project bestemd is, het aantal deelnemers van het project en de financiering van de projecten benoemd.

Ten aanzien van de financiële data van een project geldt dat bij de start van een project de begroting wordt ingevoerd in de DAW-database. Als het project is afgerond, is het de bedoeling dat de uiteindelijke realisatie wordt ingevuld (de definitief gerealiseerde kosten). In de analyse was het niet mogelijk een onderscheid te maken tussen gerealiseerde begroting en uitgaven. In het vervolg spreken we consequent over 'begroting', maar het kan daarbij dus ook gaan om uitgaven.

Sommige projecten zijn waterschapoverstijgend. De data van deze projecten gelden voor het project en niet voor het betreffende waterschap (d.w.z. dat deelnemersaantallen en begrotingen/financieringen voor het gehele project gelden en niet specifiek voor het betreffende waterschap). In de overzichten zijn deze data toegekend aan elk betrokken waterschap. Dit laatste betekent bijvoorbeeld dat de data van een landelijk project aan elk van de vier waterschappen in de benchmark worden toegekend. Hierdoor kunnen in de (sub)totalen dubbeltellingen ontstaan en kunnen (sub)totalen van begrotingen en deelnemers aantallen hoger zijn dan in werkelijkheid. Bij de beoordeling van de resultaten moet dit in acht genomen worden.

In de analyse van de projecten zijn de doelstelling van het project, de projectvorm en de sector waarvoor het project bedoeld was/is, meegenomen. Projecten kunnen meerdere doelen dienen maar ook meerdere projectvormen hebben en meerdere sectoren bedienen. In dat geval zijn deze projecten meerdere keren opgenomen in de overzichten. Bij de beoordeling van de resultaten moet ook dit in acht genomen worden.

Dit betekent dat in tabellen en figuren percentages van boven de 100% mogelijk zijn en dat (sub)totaaltellingen van de doelen en de vormen hoger zullen zijn dan het totaal per waterschap.

In de database zijn de volgende projectdoelen gedefinieerd: Nutriënten, Gewasbescherming, Klimaatadaptatie, Vernatting, Antiverdroging en Bodemkwaliteit.

Op basis van de projectomschrijvingen is bepaald op welke wijze (in welke projectprojectvorm) uitvoering wordt gegeven aan de realisering van de doelstelling (zie tabel 3-1). Wij hebben de onderstaande projectvormen gedefinieerd:

Tabel 3-1: Overzicht van projectvormen

Categorie	Omschrijving
Kennis	Project is gericht op het vergroten van de kennis van de deelnemers
Bewustwording	Project is gericht op het creëren van bewustwording van de situatie
Netwerk	Project is gericht op het bouwen van een netwerk
Onderzoek	Project is een onderzoeksproject
Voorbeeld	Project is gericht op het demonstreren van technieken
Maatregel	Project betreft een concrete maatregel om emissies te voorkomen

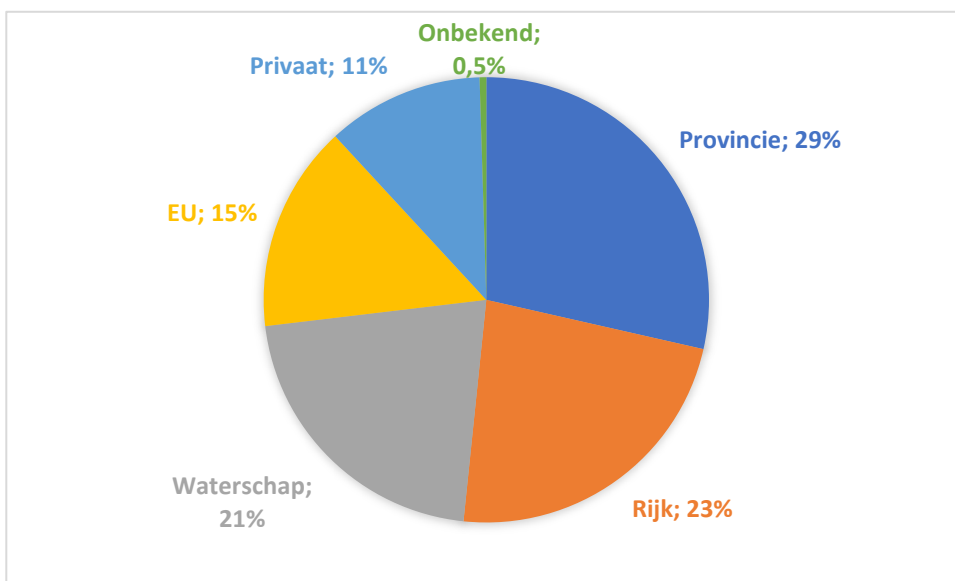
Daarnaast is aan elk project ook een kwalificatie toegekend die weergeeft in hoeverre in de projectbeschrijving meetbare concrete doelstelling(en) zijn opgenomen. In de rapportage hebben we dat verwerkt door te vermelden of projectplannen al dan niet SMART zijn opgesteld en uitgevoerd.

3.2 Welke maatregelen en projecten staan opgenomen in andere programma's? En wat zijn daarbij inhoudelijk opvallende verschillen met het ABW?

3.2.1 Overzicht van alle projecten

Voordat we ingaan op de deelvraag met betrekking tot de verschillen en overeenkomsten tussen het ABW en de DAW-programma's binnen de werkgebieden van de vier waterschappen, wordt onderstaand een overzicht gegeven van het totaal aan projecten bij de vier onderzochte waterschappen. Dit totaaloverzicht is geschoond voor dubbeltellingen (projecten die in twee of meer van de vier waterschappen uitgevoerd zijn).

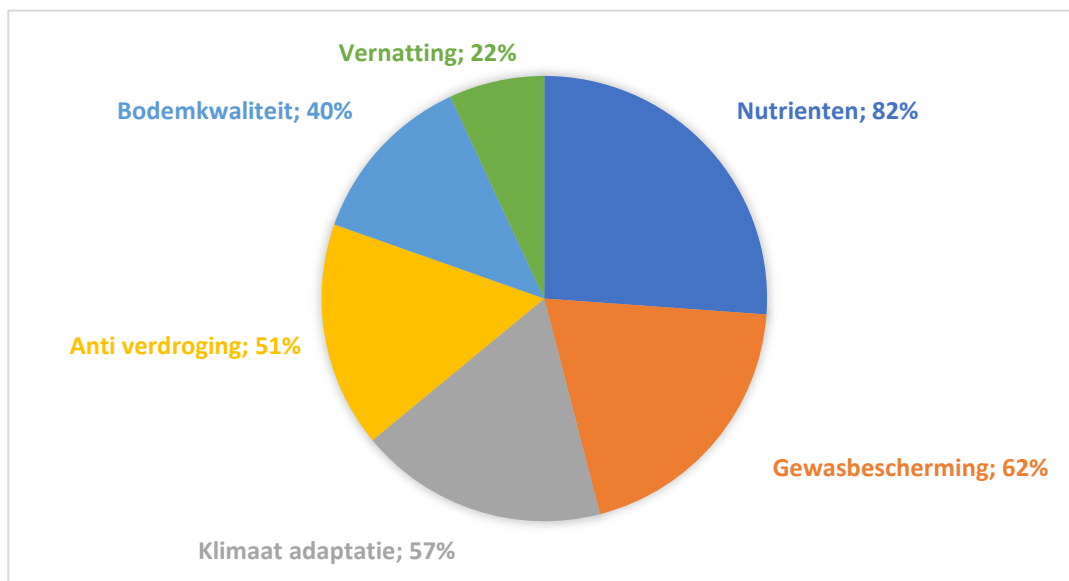
Gedurende de looptijd van de ABW- en DAW-projecten in de vier waterschappen zijn in totaal 161 unieke projecten uitgevoerd waaraan 20.736 deelnemers hebben deelgenomen. De totale kosten van deze projecten bedroeg € 84,5 miljoen. De verdeling over de financierende partijen is weergegeven in figuur 3-1. Deze samenvatting geeft geen inzicht in de interne kosten; de database bevat ook diverse projecten zonder budget. Dit betreft projecten die alleen interne kosten met zich meebrachten.

Figuur 3-1: Financiering van de projecten als % van het totaal

Bij de 161 unieke projecten zijn het beperken van emissies van nutriënten en van gewasbeschermingsmiddelen de belangrijkste doelen die worden nagestreefd, gevolgd door klimaatadaptatie, antiverdroging en bodemkwaliteit. Vernatting heeft de minste aandacht. Deze volgorde staat los van aantallen projecten, aantallen deelnemers of besteed budget; zie figuur 3-2 (N.B.: Omdat een project meerdere doelen kan hebben, tellen de percentages daarin op tot meer dan 100%). De meeste projecten, in totaal 90, waren qua vorm gericht op het vergroten van de kennis. Deze projectvorm heeft ook de meeste deelnemers getrokken. Het creëren van bewustwording staat na kennisvergroting op de tweede plaats als wordt gekeken naar het aantal betrokken deelnemers. Qua aantallen projecten is onderzoek ook een belangrijk aandachtsveld geweest, met 30 projecten. De projecten gericht op het realiseren van maatregelen (vaak in de vorm van subsidies) zijn relatief duur. Deze vorm legt met circa 50% het grootste beslag op de begroting van DAW-/ABW-projecten. Projecten gericht op kennisvergroting en onderzoek zijn, na projecten gericht op emissiemaatregelen, de projectvormen met de grootste begroting. Voor een goed begrip van de analyse van de uitgevoerde projecten is het belangrijk om voor ogen te houden dat ABW- en DAW-projecten bijna zonder uitzondering altijd meerdere doelstellingen (gemiddeld

ruim drie) nastreven. De mate waarin projecten meerdere doelen dienen is vergelijkbaar bij de onderzochte waterschappen.

Figuur 3-2: Verdeling van de begroting over de doelstellingen

3.2.2 Bereiken van de doelstellingen: waarop worden de middelen ingezet?

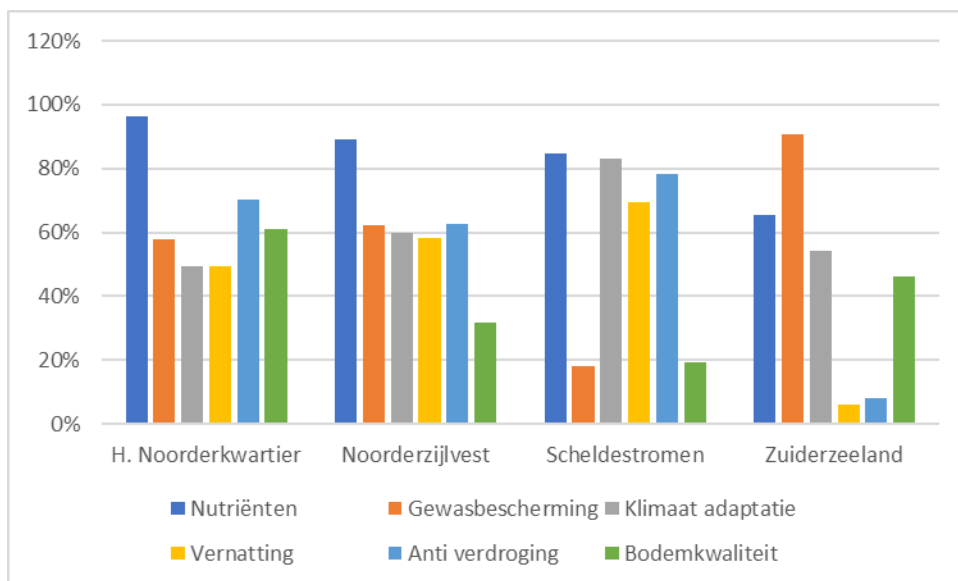
De database van de ABW-/DAW-projecten vermeldt de volgende doelen waaraan projecten moeten bijdragen:

- vermindering emissie van nutriënten naar het oppervlakte- en grondwater;
- vermindering emissies van gewasbeschermingsmiddelen naar oppervlakte- en grondwater;
- klimaatadaptatie;
- vernatting (gericht op grond- en oppervlaktewaterpeil);
- antiverdroging;
- verbetering bodemkwaliteit.

Waarom worden de middelen besteed?

De totale kosten van de geregistreerde projecten in de database bedragen € 28 miljoen voor ABW/Zuiderzeeland, € 27 miljoen voor Hollands Noorderkwartier, € 22 miljoen voor Noorderzijlvest en € 18 miljoen voor Scheldestromen. Qua begroting aan DAW-/ABW-projecten is opvallend dat het ABW van Zuiderzeeland het grootste budget heeft c.q. had. De begroting voor beperking van emissie van gewasbeschermingsmiddelen is het hoogst en de begrotingen voor antiverdroging en vernatting zijn het laagst, zowel absoluut als relatief in vergelijking met de andere drie waterschappen; zie figuur 3-3.

Bij de andere waterschappen ligt het accent op het beperken van emissie van nutriënten en komt emissiereductie van gewasbeschermingsmiddelen op de tweede plaats.

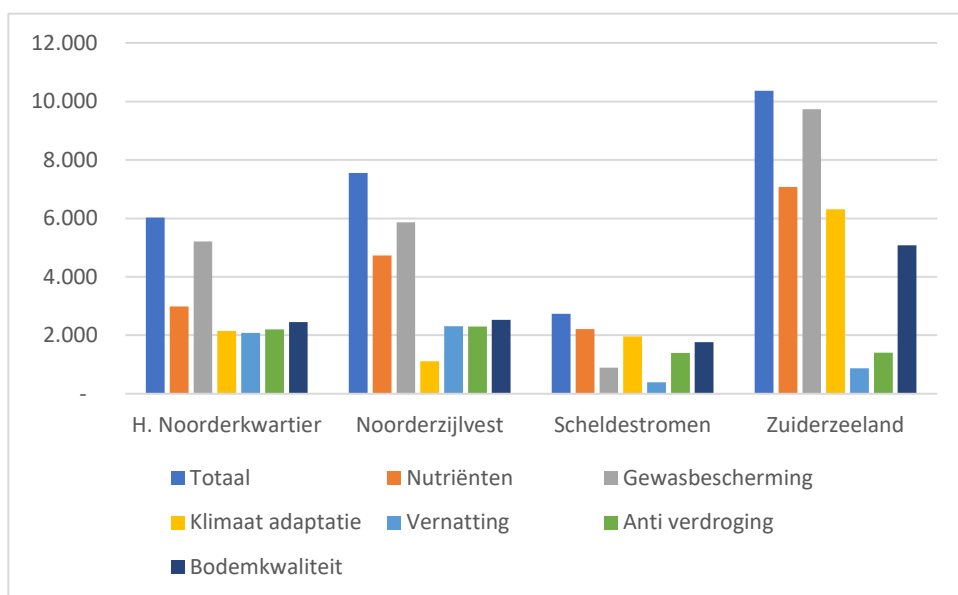

Figuur 3-3: Procentuele verdeling van de middelen per waterschap (projecten hebben meerdere doelen; weergegeven percentages tellen daarom niet op tot 100%)

Op welke doelstellingen worden deelnemers betrokken?

Het ABW van Zuiderzeeland scoort zeer hoog wat betreft het betrekken van grote aantallen deelnemers bij projecten (zie figuur 3-4). In totaal zijn er 10.362 deelnemers geregistreerd bij ABW-projecten. Dat is substantieel meer dan de DAW-projecten van Noorderzijlvest, met 7.551 deelnemers en die van Hollands Noorderkwartier met 6.025 deelnemers. Scheldestromen is hekkensluiter met 2.734 deelnemers aan DAW-projecten.

Opvallend is dat het ABW van Zuiderzeeland op de doelstelling 'emissiereductie gewasbeschermingsmiddelen' relatief veel middelen inzet en veel deelnemers weet te betrekken. Terwijl Hollands Noorderkwartier en Noorderzijlvest relatief weinig middelen toewijzen aan deze doelstelling maar toch ook hoog scoren ten aanzien van het bereiken van deelnemers aan projecten met deze doelstelling.

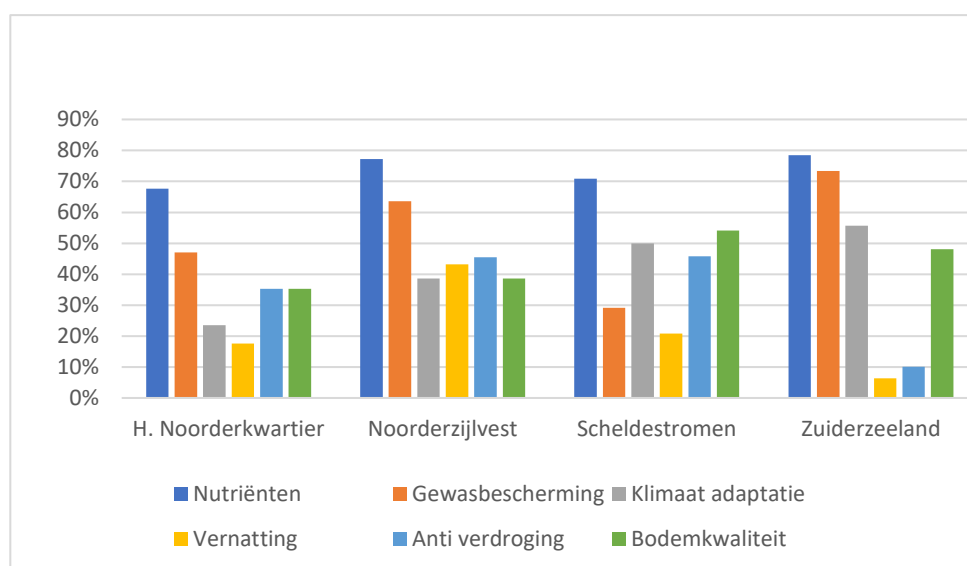

Figuur 3-4: Absolute aantallen deelnemers aan projecten, zowel totaal per waterschap als per doelstelling (projecten hebben meerdere doelen; het aantal deelnemers van alle afzonderlijke doelen samen is daardoor niet gelijk aan totaal aantal deelnemers)

Op welke doelen worden projecten ingezet?

Om de doelen te bereiken worden door de ABW- en DAW-organisaties projecten georganiseerd. In totaal zijn 79 projecten van het ABW van Zuiderzeeland opgenomen in deze benchmark. Noorderzijlvest ontwikkelt ook relatief veel projecten, maar daar moet de kanttekening bij gemaakt worden dat van de 44 projecten er 8 dubbeltellingen in zitten voor projecten die zowel in Groningen als in Drenthe zijn uitgevoerd. Hollands Noorderkwartier realiseert 34 projecten. Scheldestromen heeft met 22 projecten het minste aantal projecten gerealiseerd. Als men daarbij betreft dat één project (*Oevers Zeeland*) 62% van de DAW-begroting van Scheldestromen bepaalt, blijft er in Zeeland voor de andere projecten relatief weinig middelen over.

Zuiderzeeland organiseert voor alle ABW-doelen, behalve vernatting en antiverdroging, bijna twee keer zoveel projecten als de drie andere waterschappen. De begrotingen van het ABW en die van de DAW-projecten van Hollands Noorderkwartier ontlopen elkaar niet veel. Toch realiseert Zuiderzeeland met het ABW meer dan twee keer zoveel projecten. Hollands Noorderkwartier steekt veel aandacht en middelen in één project, *Het Landbouwportaal / Samenwerking Bodem & Water*. In dit landbouwportaal wordt individueel advies voor erf en bodem gekoppeld aan laagdrempelige subsidies voor maatregelen die op de lijst staan van het bestuurlijk Overleg Open Teelt (en veehouderij), de BOOT-lijst. Zie ook figuur 3-5.

Figuur 3-5: Verdeling van de uitgevoerde projecten over de doelstellingen als percentage van het totaal

Op basis van het aantal projecten en deelnemers per waterschap kan ook een beeld worden verkregen van de gemiddelde kostprijs per project en per deelnemer. De gemiddelde kostprijs van een project is het laagst bij de ABW-projecten van Zuiderzeeland en het hoogst bij de DAW-projecten van Hollands Noorderkwartier: respectievelijk € 350.000 en € 790.000 per project. Het gemiddeld aantal deelnemers bij ABW-Zuiderzeeland is 25% lager dan bij Hollands Noorderkwartier, respectievelijk 131 en 177 deelnemers per project. De gemiddelde kostprijs per deelnemer is het laagst bij de ABW-projecten van Zuiderzeeland (€ 2.692 per deelnemer), op de voet gevolgd door de gemiddelde kostprijs van de DAW-projecten van Noorderzijlvest (€ 2.967 per deelnemer). Scheldestromen heeft de hoogste kostprijs per deelnemer: € 6.637.

3.2.3 Bereiken van doelstellingen: hoe worden de middelen ingezet?

Op basis van de omschrijving van het project en de doelen die met het project moeten worden gerealiseerd, is aan elk project in de database een projectvorm toegekend. Deze categorisering is daarmee subjectief: gebaseerd op het oordeel van de onderzoekers en niet op het oordeel van de projectverantwoordelijke (zie tabel 3-2). Projecten kunnen meerdere doelstellingen dienen.

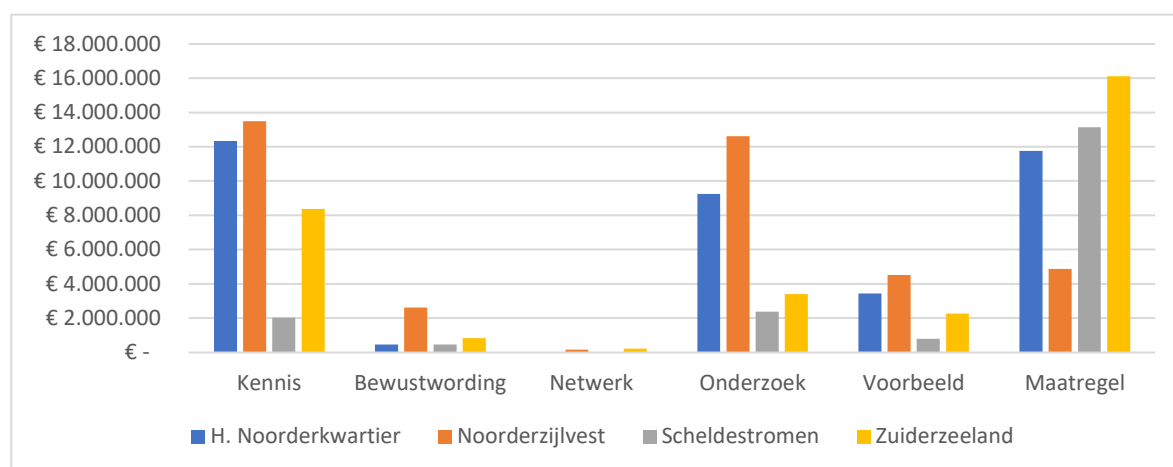
Tabel 3-2: Overzicht gebruikte projectvormen

Categorie	Omschrijving
Kennis	Project is gericht op het vergroten van de kennis van de deelnemers
Bewustwording	Project is gericht op het creëren van bewustwording van de situatie
Netwerk	Project is gericht op het bouwen van een netwerk
Onderzoek	Project is een onderzoeksproject
Voorbeeld	Project is gericht op het demonstreren van technieken
Maatregel	Project betreft een concrete maatregel om emissies te voorkomen

Uit de data-analyse blijkt dat er een duidelijke focus is op projecten die kennis brengen, gevolgd door projecten die zich richten op het realiseren van concrete maatregelen en bewustwording. Uitzondering is Hollands Noorderkwartier. Daar zien wij een gelijkelijk verdeelde focus op kennisvergroting en emissie maatregelen. Dit is mede het gevolg van het project *Landbouwportaal*, waar gratis coaching is gekoppeld aan een toegankelijk subsidie loket voor maatregelen die opgenomen zijn op de BOOT-lijst.

Zowel ABW-projecten als DAW-projecten richten zich voornamelijk op voorlopers en pioniers. Voor de verspreiding van de kennis wordt het principe van 'boeren leren van boeren' gehanteerd. Dat is ook duidelijk te zien aan het grote aandeel van kennis en bewustwording. Er zijn geen gegevens van het aantal unieke deelnemers. Het ABW scoort op het gebied van aantallen deelnemers aan projecten hoog.

Qua besteding van de middelen (begroting), zie figuur 3-6, blijkt duidelijk dat de projectvorm 'maatregelen' een groot deel van de begroting opslokt, behalve bij Noorderzijlvest. Daar zijn het de projecten gericht op kennis en onderzoek waar het meeste geld naartoe gaat en wordt een relatief kleiner deel van de begroting besteed aan projecten gericht op maatregelen. Uit navraag bij Noorderzijlvest is gebleken dat er sprake was van onderbesteding bij projecten gericht op maatregelen. Concreet waren de subsidievoorwaarden niet passend bij de doelgroep.

Figuur 3-6: Begroting per projectvorm

Omdat de projectvormen 'maatregel' en 'kennis' een belangrijk deel van de beschikbare middelen beslaan, hebben we deze vormen hieronder nader geanalyseerd.

Projectvorm 'kennis'

Uitgedrukt in aantallen projecten en in omvang van de begroting ligt bij de projectvorm 'kennis' de focus op vergroting van kennis over het beperken van de emissie van nutriënten. Het is echter opvallend dat het aantal deelnemers aan projecten gericht op beperking van emissie van gewasbeschermingsmiddelen bij alle waterschappen (behalve Scheldestromen) aanzienlijk hoger is dan het aantal deelnemers aan projecten gericht op beperking van emissie van nutriënten. Samengevat: bij kennisprojecten gericht op emissiereductie van nutriënten is sprake van relatief veel projecten, veel budget en weinig deelnemers.

Bij het ABW van Waterschap Zuiderzeeland kiest 92% van de deelnemers aan kennisprojecten voor projecten gericht op gewasbeschermingsmiddelen. Opvallend is hier ook dat, hoewel de helft van de kennisprojecten een component bodemkwaliteit heeft, deze projecten maar 25% van de deelnemers aan

zich weten te binden. Opvallend is verder dat Hollands Noorderkwartier meer dan de andere waterschappen de aandacht bij kennisprojecten gelijkelijk verdeelt over de doelstellingen. Scheldestromen besteedt relatief de meeste aandacht aan nutriënten en bodemkwaliteit.

De kosten van de kennisprojecten per deelnemer zijn het laagst bij het ABW van Zuiderzeeland en bij Scheldestromen. Het ABW realiseert veel, maar relatief kleinere en daarmee ook goedkopere, projecten.

Projectvorm 'maatregel'

Bij de projectvorm 'maatregel' ligt de focus op gewasbescherming. Opvallend is bij het ABW van Zuiderzeeland dat de projectvorm 'maatregel' de volledige focus (100%) heeft op gewasbescherming. Bij 40% van de projecten vormen nutriënten ook een doel en bij 10% van de projecten is ook bodemkwaliteit het doel.

Als we inzoomen op het aantal deelnemers aan projecten met de vorm 'maatregel' bij het ABW van Zuiderzeeland, dan worden nauwelijks deelnemers bereikt met projecten met het doel bodemkwaliteit of met het doel nutriënten. Alle deelnemers aan projecten met de vorm 'maatregel' zijn binnen het ABW betrokken bij projecten gericht op gewasbeschermingsmiddelen. De projecten gericht op bodemkwaliteit zijn bij het ABW van Zuiderzeeland qua aantal projecten zeer beperkt, maar wel goed voor 38% van de begroting van maatregelprojecten bij het ABW; ze bereiken echter nauwelijks deelnemers.

Hollands Noorderkwartier zet bij alle doelstellingen in op projecten met de projectvorm 'maatregel'. Bij de andere waterschappen zien we meer focus op één of twee doelstellingen. Zuiderzeeland heeft zich bij zijn ABW-maatregelen voornamelijk gericht op het betrekken van deelnemers bij de doelstelling gewasbescherming.

Tabel 3-3: Overzicht van de deelnemers aan de projectvorm maatregel per doelstelling:

Maatregel Doel	Deelnemers			
	H. Noorderkwartier	Noorderzijlvest	Scheldestromen	Zuiderzeeland
Totaal	3.433	2.184	542	2.343
Nutriënten	1.678	1.446	135	118
Gewasbescherming	3.403	1.352	447	2.343
Klimaat adaptatie	1.500	-	445	70
Vernatting	1.500	75	60	-
Anti verdroging	1.610	75	80	9
Bodemkwaliteit	1.500	95	15	44

Maatregelen zijn belangrijk om de doelstellingen te bereiken. Het betreft concrete maatregelen toegepast door de agrariër om o.a. emissies te beperken. Maatregelen zijn relatief duur. Ze bestaan voor een belangrijk deel uit subsidies voor investeringen door de agrariërs.

De omvang van het project *Oevers Zeeland* bij Scheldestromen vertekent de vergelijking in tabel 3-4. Als we Scheldestromen buiten beschouwing laten, zien we dat de kosten per maatregel het hoogst zijn bij het ABW van Zuiderzeeland. Opvallend is ook dat Hollands Noorderkwartier alle doelen bedient met zijn projecten gericht op maatregelen. Ook de deelnemers zijn hier verdeeld over alle doelen.

Tabel 3-4: Overzicht van de kosten van maatregelen per deelnemer voor de doelen

Maatregelen Doel	Kosten/ deelnemer			
	H. Noorderkwartier	Noorderzijlvest	Scheldestromen	Zuiderzeeland
Totaal	€ 3.425	€ 2.301	€ 24.253	€ 6.874
Nutriënten	€ 6.876	€ 3.109	€ 86.437	€ 61.672
Gewasbescherming	€ 3.101	€ 2.573	€ 3.085	€ 6.874
Klimaat adaptatie	€ 4.267		€ 27.180	92.645
Vernatting	€ 4.267	€ 6.667	€ 188.067	
Anti verdroging	€ 7.071	€ 6.667	€ 142.260	€ 21.667
Bodemkwaliteit	€ 4.267	€ 11.481	€ 25.667	€ 140.341

Bodemkwaliteit is een belangrijk speerpunt van zowel het ABW van Zuiderzeeland als van de DAW-projecten bij de andere drie waterschappen.

De hoge kosten van maatregelprojecten voor bodemkwaliteit bij Scheldestromen en Zuiderzeeland (zie tabel 3-5) zijn toe te schrijven aan het feit dat het gaat om dure projecten met relatief weinig deelnemers. Denk hierbij aan het project *Oevers Zeeland* bij Scheldestromen en het project *Maatregelen POP3 Fysieke investeringen bodem en water op het perceel 2018 (i.s.m. ABW)* bij Zuiderzeeland.

Tabel 3-5: Kosten per deelnemer bij projecten bodemkwaliteit met de vorm kennis, onderzoek en maatregel

Kosten (€) per deelnemer	H. Noorderkwartier	Noorderzijlvest	Scheldestromen	Zuiderzeeland
Kennis	1.442	608	691	563
Onderzoek	17.664	11.027	7.005	2.158
Maatregel	4.267	11.481	25.667	140.341

De kosten per project voor de projectvorm 'onderzoek' lopen zeer uiteen. Het is ook lastig om conclusies te trekken, daar de kosten voor een groot deel bepaald worden door de aard en de vorm van de onderzoeken. Wel opvallend is dat er over het algemeen meer deelnemers betrokken zijn bij de onderzoeken van het ABW van Zuiderzeeland dan bij de onderzoeken van andere waterschappen.

3.2.4 Belangrijkste bevindingen uit de analyse van uitgevoerde projecten en maatregelen

In vergelijking met de andere drie waterschappen en onder voorbehoud van de kwaliteit van de database, is het ABW van Zuiderzeeland als volgt te typeren.

Tabel 3-6: Kenmerken waarop de ABW-projecten van Waterschap Zuiderzeeland zich onderscheiden van de DAW-projecten van de drie andere waterschappen

1. Budget	a) Het grootste budget in totaal en voor de doelen gewasbescherming en klimaatadaptatie b) Lage budgetten voor vernatting en anti-verdroging, kennis- en onderzoeksprojecten c) Voor bodemkwaliteit projecten veel budget voor maatregelen en weinig voor kennis en onderzoek
2. Aantallen deelnemers	a) Het hoogste aantal deelnemers, zowel in totaal als voor kennis, bewustwording en onderzoek, gewasbescherming, klimaatadaptatie, nutriënten en bodemkwaliteit b) Weinig tot geen deelnemers voor maatregelen met betrekking tot nutriënten, vernatting en anti-verdroging
3. Aantal projecten	a) In de breedte het grootste aantal projecten behalve voor vernatting en anti-verdroging
4. Kostprijs	a) In de breedte de laagste kostprijs per project en (behalve voor gewasbescherming en bodemkwaliteit) per deelnemer
5. Doelen	a) Zowel qua budget als aantal deelnemers scoort gewasbescherming het hoogst b) Relatief veel kennisprojecten voor gewasbescherming en relatief weinig maatregelen voor nutriënten en bodemkwaliteit

3.3 Wat zijn qua organisatie- en kostenstructuur de belangrijkste verschillen tussen ABW-projecten en DAW-projecten van andere waterschappen?

3.3.1 Organisatiestructuur van de ABW- en DAW-projectorganisaties

Het onderstaande is tot stand gekomen op basis van beschikbaar gestelde informatie van het ABW, de Gebiedsdocumenten Agrarische Wateropgave (GAW's) van de betreffende waterschappen en beschikbare evaluaties van de lopende programma's.

Organisatiestructuur DAW – Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier

De samenwerking tussen het DAW en Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier loopt voornamelijk via het programma 'Samenwerken aan Bodem en Water'. Dit is een samenwerkingsverband tussen Hollands Noorderkwartier, de provincie, LTO Noord, agrarische collectieven, de Koninklijke Algemene Vereniging voor Bloembollencultuur (KAVB) en andere Noord-Hollandse waterschappen (Amstel, Gooi & Vecht en Rijnland). Ook de DAW-coördinator is vertegenwoordigd in het kernteam van dit samenwerkingsprogramma. Het kernteam komt eens per vier weken bij elkaar. Onder 'Samenwerken aan Bodem en Water' vallen het Landbouwportaal en de provinciale kennisregeling.

Bestuurders van alle betrokken partijen zijn betrokken binnen de 'Samenwerking Bodem en Water'.

Organisatiestructuur DAW – Waterschap Noorderzijlvest

Omdat het werkgebied van Waterschap Noorderzijlvest drie provincies bestrijkt, is er voor DAW-projecten een overlegstructuur per provincie, waarbij Groningen en Drenthe belangrijk zijn en Friesland minder. Het bestuur is op afstand betrokken.

Op dit moment vinden de volgende structurele DAW-overleggen plaats:

- Regieteam DAW/Noorderzijlvest, met als deelnemers: DAW-supportteam Groningen/Noord-Drenthe en Waterschap Noorderzijlvest.
- Voortgangsoverleg provincie Groningen (4 tot 6 keer per jaar), met als deelnemers: DAW-supportteam Groningen/Noord-Drenthe, Provincie Groningen, Waterschap Hunze en Aa's en Waterschap Noorderzijlvest.
- Voortgangsoverleg provincie Drenthe (4 tot 6 keer per jaar), met als deelnemers: DAW-supportteam Groningen/Noord-Drenthe, Provincie Drenthe, Waterschap Hunze en Aa's, Waterschap Noorderzijlvest, Waterschap Vechtstromen en Waterschap Drents Overijsselse Delta.
- Verder komt DAW ook in de volgende overleggen aan de orde:
 - Regionaal Afstemmingsoverleg Noord (KRW-werkgroep, 4 tot 6 keer per jaar), met als deelnemers: Provincie Fryslân, Provincie Groningen, Provincie Drenthe, Wetterskip Fryslân, Waterschap Hunze en Aa's, Waterschap Noorderzijlvest, Rijkswaterstaat/ Water, Verkeer en leefomgeving, Rijkswaterstaat Noord-Nederland, Waterbedrijf Groningen en Vitens; het DAW-supportteam sluit aan als er relevante zaken m.b.t. het DAW te bespreken zijn.
 - Programma Gouden Gronden (4 keer per jaar), met als deelnemers: Provincie Groningen, Waterschap Noorderzijlvest, Vereniging Biowad, Collectief Groningen West, Collectief Midden Groningen + Agrarische Natuurvereniging Wierde & Dijk; de DAW-coördinator neemt deel aan de overleggen om de relatie met het DAW af te stemmen.

Organisatiestructuur DAW – Waterschap Scheldestromen

De DAW-organisatie in de provincie Zeeland kent geen eigen bestuurlijke overlegstructuur. Het DAW is een agendapunt in het Regionaal Bestuurlijk Overleg Schelde. De DAW-coördinator (medewerker van de Zuidelijke Land- en Tuinbouworganisatie, ZLTO) kan dan deelnemen aan het overleg (voor het betreffende agendapunt). Dit is vergelijkbaar georganiseerd in het regionaal ambtelijk overleg waar ZLTO geen deel van uitmaakt, maar op basis van agendapunten kan aanschuiven.

Het DAW-uitvoeringsprogramma is wel bestuurlijk vastgesteld in dit bestuurlijk overleg.

De voortgang van de DAW-projecten wordt gehinderd door capaciteitsproblemen bij met name het waterschap, maar ook de ZLTO en de provincie kampen met beperkte capaciteit. De opgave voor zoetwater in Zeeland krijgt meer prioriteit dan de opgave voor waterkwaliteit.

Het gebrek aan een eigen bestuurlijk DAW overleg is ten dele oorzaak van de lagere prioriteit, die tot uiting komt door een beperkte beschikbare capaciteit om de gewenste projecten uit te voeren.

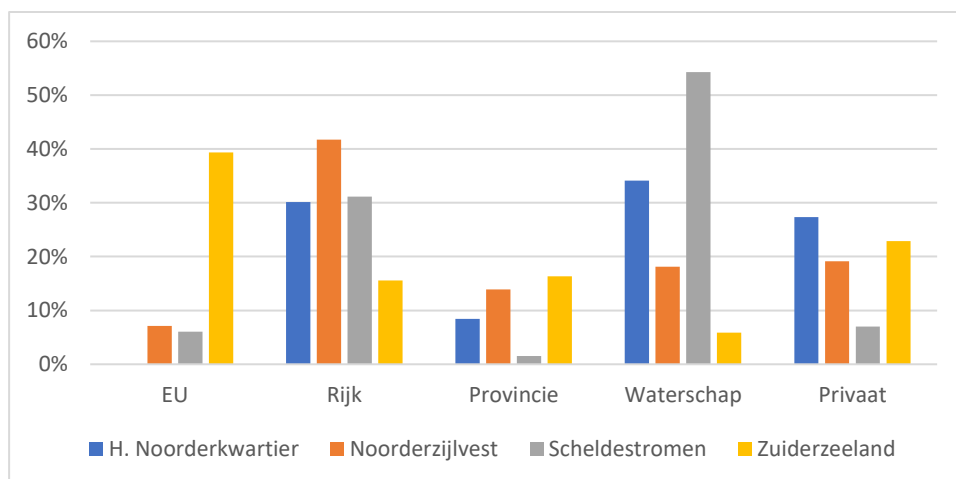
Organisatiestructuur ABW – Waterschap Zuiderzeeland

De organisatie van het ABW van Waterschap Zuiderzeeland bestaat uit een stuurgroep waarin de bestuurders van de provincie Flevoland, Waterschap Zuiderzeeland en de voorzitter van de afdeling Flevoland van LTO-Noord zitting hebben. De uitvoering ligt bij het programmteam, geleid door een onafhankelijk programmamanager samen met een communicatieadviseur (beiden extern). In het programmteam hebben behalve leden van LTO (ondernemers) ook ambtenaren van provincie en waterschap zitting.

Daarnaast is er een aanjaagteam gevormd, bestaande uit agrariërs uit Flevoland, dat als doel heeft ontwikkelingen op het gebied van bodem en water te signaleren. Dit aanjaagteam adviseert het programmteam. De bestuurders zijn betrokken bij het ABW.

3.3.2 Kostenstructuur en financiering

Uit de database blijkt dat de ABW-/DAW-projecten gefinancierd worden uit verschillende bronnen: waterschap, provincie, EU-fondsen, rijksbijdragen en/of cofinanciering (onder meer in het kader van het Europese Plattelandsontwikkelingsprogramma) en private bijdragen. Zie ook figuur 3-7, waaruit blijkt dat de financiering van de projecten grote verschillen laat zien tussen de vergeleken waterschappen. Opvallend is dat ABW-projecten van Waterschap Zuiderzeeland projecten een geringe bijdrage krijgen van het waterschap en een relatief grote bijdrage van EU-fondsen. Ook zijn er grote verschillen tussen de waterschappen als het gaat om de bijdrage uit de private sector en de benutting van rijksgelden.

Figuur 3-7: Gebruik van de diverse financieringsbronnen als percentage van het totaal

Uit de vergelijking van de financiering van de projecten blijkt dat de waterschappen Hollands Noorderkwartier en Scheldestromen een aanzienlijk deel van de kosten van de DAW-projecten zelf hebben gedragen.

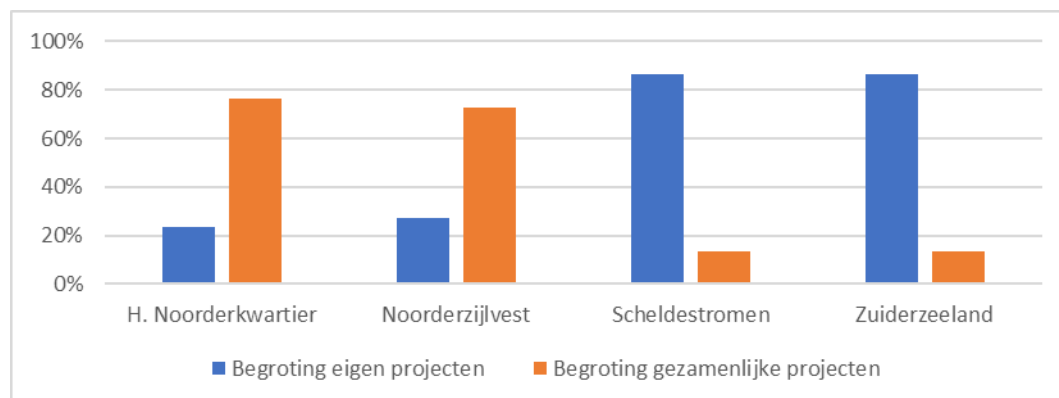
Nadere analyse van de projecten levert hiervoor de volgende verklaringen op:

- Hollands Noorderkwartier krijgt als enige waterschap geen EU-financiering voor haar DAW-projecten. Dit betreft o.a. het grote project *Landbouwportaal (Samenwerken aan Bodem & Water)* van € 6,4 miljoen, gefinancierd door het waterschap. Via een omweg (mondelinge informatie Hollands Noorderkwartier) is het waterschap hiervoor gecompenseerd. Het Landbouwportaal is hier goed voor 32% van de DAW-begroting.
- Bij Scheldestromen bepaalt één project 62% van de totale begroting van DAW-projecten. De kosten van dit project waren ruim € 11 miljoen, waarvan het waterschap 82% heeft gedragen. Dit project, *Oevers Zeeland*, bestaat uit een verzameling van projecten op het vlak van natuurvriendelijke oevers, waterberging, ophogen van percelen, rechttrekken van watergangen etc.

3.3.3 Samenwerking rond ABW en DAW

Wat opvalt is dat binnen het DAW veel projecten worden uitgevoerd die waterschaps- en provinciegrenzen overschrijden. Deze projecten zijn voor een deel landelijk, regionaal of thematisch. Het ABW van Zuiderzeeland heeft in veel mindere mate in deze grensoverschrijdende projecten geparticipeerd dan de andere onderzochte waterschappen. Lange tijd is dit een bewuste keuze geweest van Zuiderzeeland. Binnen het ABW werd het DAW gezien als een voorbeeld van trage en niet slagvaardige overheidgerelateerde projecten. Het ABW van Zuiderzeeland heeft zich van de start af aan zelfstandig ontwikkeld naast de landelijke DAW-ontwikkeling (bronnen: 'Programma DAW Flevoland groeidoc 20140213', andere beschikbaar gestelde ABW-documenten en mondelinge communicatie van ABW-bestuurders). Momenteel wordt er vanuit het ABW van Zuiderzeeland meer met de DAW-organisatie van de andere waterschappen samengewerkt en is er een actieve communicatie met het DAW-supportteam.

Het moet worden opgemerkt dat in de beoordeling van het al dan niet samenwerken de geografische structuur van de DAW-/ABW-organisatie meegenomen moet worden. Bij zowel Scheldestromen als Zuiderzeeland vallen werkgebied van het waterschap en de provincie samen met die van de DAW- c.q. ABW-regio. Bij Hollands Noorderkwartier en Noorderzijlvest zijn er overlappen met provincie en waterschappen, waardoor samenwerking tussen de waterschappen eerder tot stand lijkt te komen in de DAW-projecten (zie figuur 3-8). Bij Scheldestromen is dit vooral aan de orde bij het project *Oevers Zeeland*.

Figuur 3-8: Overzicht verdeling begroting over eigen en gezamenlijke projecten

Qua aantallen projecten en aantallen deelnemers is duidelijk dat Zuiderzeeland met het ABW een andere koers heeft gevaren. Circa 80% van de door Zuiderzeeland georganiseerde ABW-projecten zijn eigen projecten. Bij de andere waterschappen is dat maximaal de helft of minder. Ook zien wij dat de eigen projecten van Noorderzijlvest en Hollands Noorderkwartier relatief kleine projecten zijn, met een bescheiden begroting.

3.3.4 Belangrijkste bevindingen qua verschillen in organisatie- en kostenstructuur

In vergelijking met de drie andere waterschappen karakteriseert het ABW van Zuiderzeeland zich o.a. door:

- het hoogste budget en de grootste bijdragen van EU en provincie en de laagste van Rijk en waterschap;
- geen structurele samenwerking (overlegorganen) met andere partijen;
- weinig samenwerking met projecten elders.

3.4 Welke (maatschappelijke) doelen zijn vooraf geformuleerd en in hoeverre is dit doorvertaald naar meetbare (operationele) doelen?

3.4.1 Maatschappelijke doelen ABW en DAW

Om de vraag "Welke (maatschappelijke) doelen zijn vooraf geformuleerd en in hoeverre is dit doorvertaald naar meetbare (operationele) doelen?" te beantwoorden, zijn de GAW's van de vier waterschappen geanalyseerd en is ook gekeken welke doelstellingen voor het ABW en het DAW zijn gesteld. Deze doelen zullen hier kort behandeld worden. Voor uitgebreidere analyse van de gestelde doelen, wordt verwezen naar bijlage A. Kernwoorden voor de aanpak van het ABW en het DAW zijn: vrijwillig, beleidsarm en bovenwettelijk.

3.4.2 Doelstellingen ABW

Bij de start van het ABW is als hoofddoel geformuleerd het "Samenwerken aan een robuust bodem- en watersysteem in Flevoland, waarin landbouw duurzaam mogelijk is."

Deze hoofddoelstelling is vertaald naar de onderstaande operationele doelstellingen:

1. Verbeteren van de bodemkwaliteit
2. Vertragen van bodemdaling
3. Robuuster watersysteem en zoet water gegarandeerd
4. Verbeteren van de waterkwaliteit
5. Synergie aanbrengen in doelstellingen van partijen

3.4.3 Doelstellingen DAW

Het DAW behelst een programmatische aanpak van een grote kwaliteits- en ruimtelijke opgave in het landelijk gebied. Het doel is voldoende chemisch schoon en ecologisch gezond water voor duurzaam gebruik in toekomstbestendige landbouw.

Voor de komende jaren heeft LTO met de waterschappen een aantal DAW-doelstellingen geformuleerd:

1. *Het bereiken van een betere waterkwaliteit:*
 - a. 80% van de knelpunten opgelost in 2021;
 - b. 100% van de knelpunten opgelost in 2027.
2. *Zorgen voor voldoende water:*
 - a. goede verdeling op nationaal niveau;
 - b. optimale waterhuishouding op gebiedsniveau;
 - c. spaarzaam watergebruik op bedrijfsniveau.
3. *Koersen op hogere productie en efficiënt ruimtegebruik:*
 - a. minimaal 2% regionale productieverhoging door gebiedsprocessen, nieuwe ruimtelijke instrumenten en innovatieve technieken.
 - b. zuinig ruimtegebruik/regionaal maatwerk.

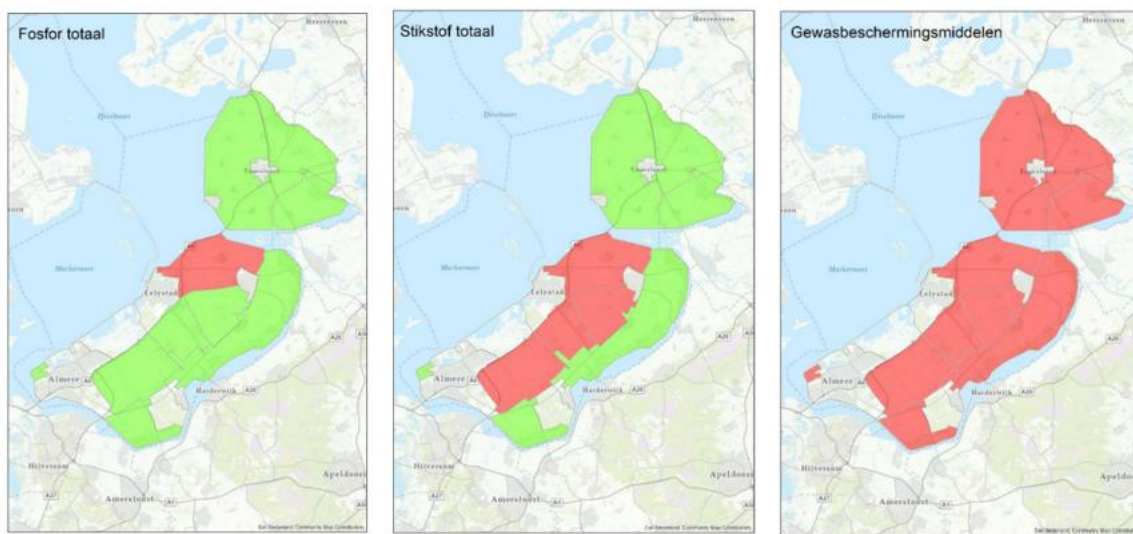
Provincies en de ministeries I&M en EZ onderstrepen deze doelstellingen.

3.4.4 Gebiedsdocumenten Agrarische Wateropgave (GAW's)

In het overleg met de medewerkers van Waterschap Zuiderzeeland die betrokken zijn bij het ABW is afgesproken dat voor de benchmark voor wat betreft het behalen van maatschappelijke doelen, gekeken wordt naar de door de waterschappen opgestelde GAW's en hoe deze doelstellingen zich vertalen naar de programma's.

De bestudeerde GAW's van de vier waterschappen zijn voornamelijk gericht op het beheersen van de emissies van nutriënten uit de landbouw naar het oppervlakte- en grondwater. Na een analyse van de huidige situatie worden mogelijke maatregelen benoemd die moeten leiden tot het behalen van de KRW-doelen in 2027. Deze maatregelen moeten in een latere fase concreet worden uitgewerkt in projecten. Naast overschrijdingen van de normen voor stikstof en fosfor worden nog altijd normoverschrijdingen geconstateerd voor gewasbeschermingsmiddelen. De GAW's bevatten geen maatregelen of een

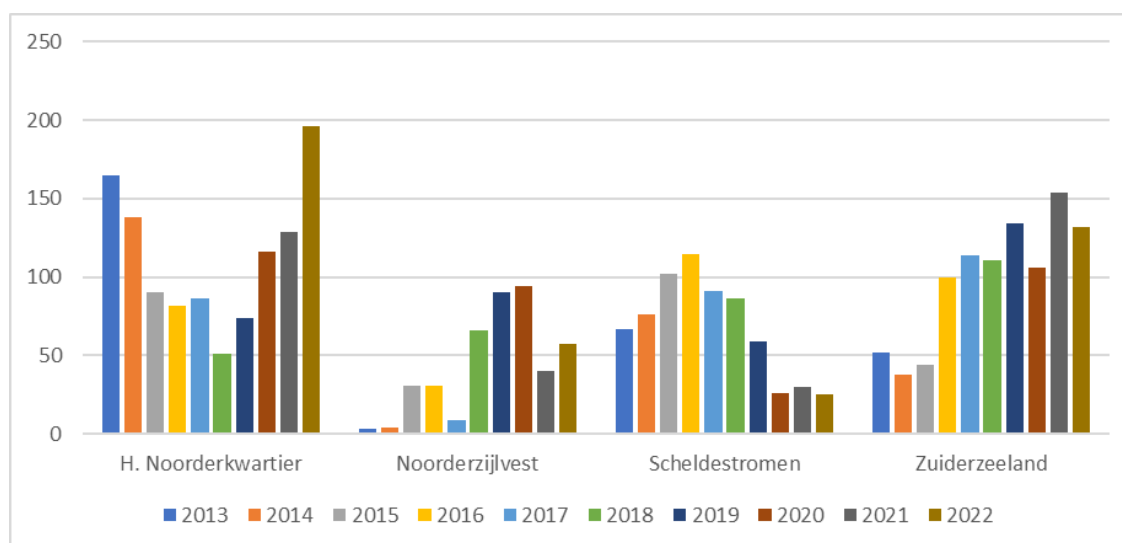
handelingsperspectief voor het behalen van de KRW-normen voor gewasbeschermingsmiddelen.

Figuur 3-9: Gebieden in Flevoland waarin de totaalnorm voor fosfor (links) en voor stikstof (midden) uit het derde stroomgebiedbeheerplan wordt overschreden op basis van monitoringdata uit de periode 2015-2020. Geheel rechts: gebieden in Flevoland waarin minimaal één gewasbeschermingsmiddel de normen overschrijdt (bron: GAW Zuiderzeeland)

3.4.5 Behalen doelstellingen

Hoewel deze benchmark niet is bedoeld om de resultaten van het ABW te evalueren, hebben we *toch* gemeend om op basis van de analyse uit de GAW's een opmerking te moeten maken of de doelen van het ABW van Zuiderzeeland en van het DAW ten aanzien van de ontwikkeling van de waterkwaliteit zijn behaald. Uit het GAW van Zuiderzeeland komt duidelijk naar voren dat de KRW-doelen nog niet gehaald zijn. In figuur 3-9 is in rood aangegeven waar normoverschrijdingen gemeten worden (van links naar rechts) van de totaalnormen voor fosfor en stikstof en van de normen voor gewasbeschermingsmiddelen. Normoverschrijdingen voor fosfaat zijn beperkt tot een relatief klein gebied. Overschrijdingen van stikstofnormen concentreren zich in een groter gebied in zuidelijk en oostelijk Flevoland. Overschrijdingen van normen voor gewasbeschermingsmiddelen worden in het gehele agrarische gebied van Flevoland gevonden. Figuur 3-10 met data uit de Atlas bestrijdingsmiddelen bevestigt het beeld dat in het GAW van Zuiderzeeland wordt geschetst.

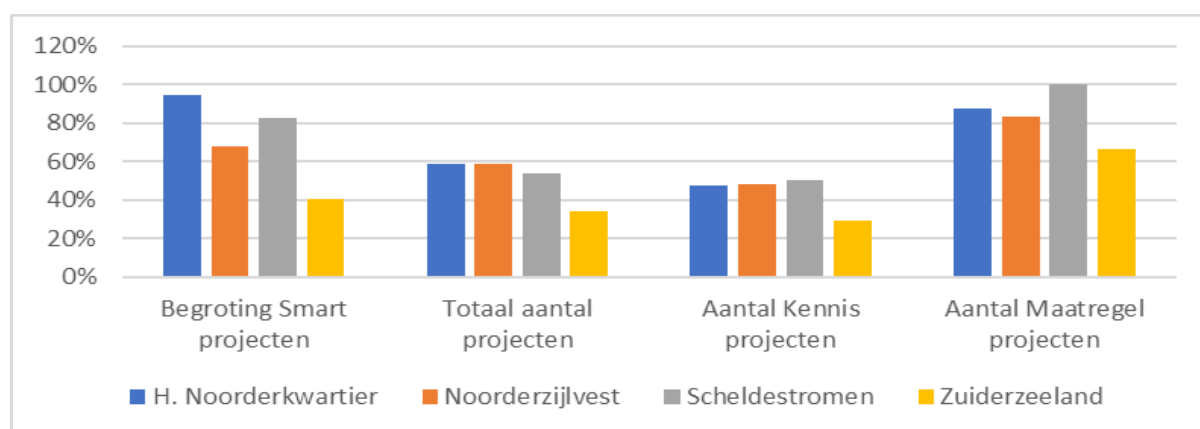
Figuur 3-10: Ontwikkeling normoverschrijdingen per waterschap in de jaren 2013 tot en met 2022 (bron: Atlas bestrijdingsmiddelen)

In figuur 3-10 is de ontwikkeling van het aantal normoverschrijdingen van gewasbeschermingsmiddelen weergegeven voor de periode 2013–2022. Het aantal normoverschrijdingen geeft een diffuus beeld, waaruit geen algemene trend is op te maken. Zowel bij Hollands Noorderkwartier als bij Zuiderzeeland is de trend negatief, ondanks de inspanningen op dit vlak. Er is in het kader van deze benchmark geen nader onderzocht verricht naar de oorzaak van de grote fluctuaties in normoverschrijdingen.

3.4.6 Meetbare operationele doelen

Een belangrijke vraag is in hoeverre Waterschap Zuiderzeeland zich onderscheidt in het vertalen van de (in het GAW) gestelde maatschappelijke doelen naar meetbare operationele doelen. Daartoe hebben we de projecten beoordeeld als SMART ⇔ niet SMART op basis van onze interpretatie van de in de database opgenomen projectinformatie. Leidend hierin is of in de beschikbare projectinformatie de doelen min of meer SMART beschreven zijn. Zijn er concrete doelen geformuleerd? Zo ja, zijn die ook kwantitatief omschreven en is er een tijdpad aan gekoppeld? Een voorbeeld van een SMART omschreven project is het landelijke project *Regionale Bodemteams*. In de projectenomschrijving zijn de doelen/ambities concreet omschreven: eind 2023 moeten 10 bodemteams aan het werk zijn met 10-15 adviseurs en moeten 20.000 agrarische ondernemers kennis over bodem en klimaat adaptatie aangereikt hebben gekregen.

In figuur 3-11 is opvolgend het percentage weergegeven van de begroting dat besteed is aan SMART geformuleerde projecten, het percentage van projecten die SMART zijn geformuleerd, het percentage van kennisprojecten die SMART zijn geformuleerd en het percentage van maatregelprojecten die SMART zijn geformuleerd. Het ABW van Zuiderzeeland scoort laag wat betreft het SMART formuleren van projecten. Uit de analyse blijkt dat de projectvorm van invloed is op de mate waarin meetbare doelen worden opgenomen in de projectbeschrijving. Zo zijn meer dan de helft van de projecten gericht op kennis bij alle vergeleken waterschappen niet SMART geformuleerd; projecten gericht op maatregelen zijn daarentegen in meerderheid wél SMART geformuleerd (figuur 3-11).

Figuur 3-11: Percentage van de projecten die SMART zijn geformuleerd

3.4.7 Belangrijkste bevindingen qua doorvertaling (maatschappelijke) doelen naar meetbare (operationele) doelen

Het ABW van Zuiderzeeland wordt gekenmerkt door:

- veel, relatief kleine projecten die overwegend niet SMART zijn geformuleerd;
- weinig ambitieus geformuleerde doelstellingen in vergelijking met de formulering van de doelstellingen van het DAW.

Daarnaast moeten wij vaststellen dat de inspanningen van DAW- en ABW-projecten nog niet hebben geleid tot minder normoverschrijdingen bij Zuiderzeeland en Hollands Noorderkwartier.

3.5 Wat zijn *best practices* bij andere waterschappen? En wat zijn de belangrijkste leer-/verbeterpunten uit evaluaties bij andere waterschappen?

Zowel bij Waterschap Zuiderzeeland zelf als bij de drie andere waterschappen is ter beantwoording van één van de deelvragen gezocht c.q. gevraagd naar *best practices* en leer- en verbeterpunten.

3.5.1 *Best practice* Hollands Noorderkwartier

Het *Landbouwportaal* van Hoogheemraadschap Noorderkwartier combineert kennisdeling en maatwerkdadvies door coaching op het bedrijf van agrarische ondernemers en het laagdrempelig subsidiëren van bovenwettelijke investeringsmaatregelen (vanuit een eigen waterschapsregeling) die via het digitale platform 'Landbouwportaal Noord-Holland' worden uitgerold. Het landbouwportaal heeft een front- en een backoffice en wordt bemand door medewerkers van LTO die dicht bij de landbouwpraktijk staan. De inrichting van het portaal maakt het aanvragen van coaching en subsidies zeer toegankelijk.

Uit een evaluatie van het landbouwportaal blijkt dat begin 2023 1.500 agrariërs van de regeling gebruik hebben gemaakt. Daarmee heeft het portaal een bereik van circa 41% van de agrarische ondernemers in Noord-Holland.

3.5.2 *Best practice* Noorderzijlvest

Gouden Gronden is meer een programma dan een project. Het omvat meerdere projecten, netwerken en subsidiemogelijkheden voor de doelgroep. De doelstelling is om op grote schaal bodemstructuurverbetering te stimuleren en te realiseren. Partners in het programma zijn: Waterschap Noorderzijlvest, Provincie Groningen, Collectief Groningen West, Gronings Agrarische Jongeren Kontakt, vereniging Biowad, Collectief Midden Groningen en Wierde & Dijk. Samenwerking tussen meer partijen strekt tot aanbeveling.

3.5.3 *Best practice* Scheldestromen

Voorwaarde voor een goed en succesvol DAW-project is, bij monde van de provincie Zeeland, dat (1) de overheid op de achtergrond is en er voldoende draagvlak is bij de doelgroep en (2) de doelen van het project toetsbaar zijn. Als concreet voorbeeld van *best practice* project wordt *BodemUp* genoemd, met name de individuele coaching. Groepsbijeenkomsten worden als minder effectief gezien.

3.5.4 *Best practices* Zuiderzeeland

Waterschap Zuiderzeeland noemt twee projecten als goede voorbeelden: het ABW-project *Samen werken aan de bodem- en waterkwaliteit Onderduikerstocht* en een project van de provincie Flevoland, *Zicht op bodemstructuur*. We lichten beide projecten hieronder toe.

Zicht op bodemstructuur

Zicht op bodemstructuur is een langlopend project en loopt provinciebreed. De eerste start dateert uit 2014. Het project is in 2016 daadwerkelijk van start gegaan en loopt nog steeds. Doelstelling is het bodembewustzijn te vergroten door het zelf leren lezen van de bodemgesteldheid in combinatie met aanreiken van handelingsperspectief voor duurzaam bodembeheer als structureel onderdeel van de agrarische bedrijfsvoering. De doelstelling is om agrariërs bewust te maken van de variatie in bodemstructuur, bodemprofiel en de eigenschappen en beperkingen van de bodem en daarna te handelen. Dit gebeurt in tweetallen onder begeleiding van een adviseur. Agrariërs worden daarmee bekwaam om zelfstandig de bodemkwaliteit te verbeteren.

Dit project loopt al jaren; deelnemers blijven betrokken en betrekken ook anderen bij het project.

Samen werken aan de bodem- en waterkwaliteit Onderduikerstocht (ABW)

Het project *Samen werken aan de bodem- en waterkwaliteit Onderduikerstocht* bestaat uit vier pijlers:

- Pijler I: geïntegreerde gewasbescherming (nieuw);
- Pijler II: verbetering van bodemkwaliteit, -structuur en -vruchtbaarheid (voortzetting);
- Pijler III: aanpak van erfemissie (voortzetting) en
- Pijler IV: kennisdeling en borging in geheel Flevoland (op grotere schaal).

In de periode 2018-2019 is ingezet op de pijlers II en III. Beide pijlers helpen de emissies naar het oppervlaktewater te verminderen. Het is een gebiedsproces gericht op 600 ha met circa 40 ondernemers. Het gebied kenmerkt zich door intensieve akkerbouw op zavel. In dit project wordt goed samengewerkt tussen LTO en Zuiderzeeland; zowel erfafspoeling als vaste wasplaatsen, echte kennisoverdracht gecombineerd met investeringssubsidies uit het Europese Plattelandsontwikkelingsprogramma (POP).

In de keukentafelgesprekken hebben de ondernemers nadrukkelijk aangegeven dat de bodem als belangrijke productiefactor nadrukkelijk een aandachtspunt is: bodemstructuur en -verdichting, vruchtwisseling mede om het organisch stofgehalte te verhogen en om middels de bodem emissies van gewasbeschermingsmiddelen te voorkomen. Ondernemers gaan samen met adviseurs aan de slag volgens de werkwijze van 'Zicht op bodemstructuur'.

De emissie van gewasbeschermingsmiddelen via het erf is een belangrijke emissieroute. Het vullen en uitwendig schoonmaken van de veldspuit, het ontsmetten van bloembollen en het reinigen en buiten stallen van kisten (fust) zijn belangrijke activiteiten, waarbij emissie op kan treden. Dit wordt opgepakt met akkerbouwers en bollentelers volgens de aanpak van 'Schoon erf, schone sloot'.

3.5.5 Belangrijkste bevindingen over *best practices* en leerpunten

- Langdurige projecten waar kennis verspreiding gevolgd wordt door maatregelen (investeringssteun), scoren goed. Opmerking: het ontbreekt (te) vaak aan monitoring van correct gebruik van de maatregelen waardoor suboptimale effectiviteit kan ontstaan.
- Individuele bedrijfsbezoeken door een expert (of een intervisieachtige setting van twee boeren en een expert) worden hoger gewaardeerd dan alleen groepswork. En bij dat laatste is de keukentafel favoriet. Kortom, de waardering neemt af naarmate het aantal deelnemers per expert groter is.
- De waardering neemt toe naarmate er meer partijen bij een project betrokken zijn (samenwerking, integrale benadering, geen *one-issue* belangen).
- Focus op gecombineerde doelen ten aanzien van bodemkwaliteit en waterkwaliteit scoren beter dan projecten die enkel waterkwaliteitsdoelen hebben.
- Vooraf getoetst draagvlak is belangrijk voor het slagen van een project.
- Langdurige projecten waar kennisverspreiding gevolgd wordt door maatregelen (investeringssteun), scoren goed. Opmerking: het ontbreekt (te) vaak aan monitoring van correct gebruik van de maatregelen, waardoor suboptimale effectiviteit kan ontstaan.
- Vooraf getoetst draagvlak is belangrijk voor het slagen van een project.

4 Interviews en duiding

4.1. Ambtelijke informatie verzameling

Met alle vier de waterschappen is contact opgenomen. We hebben er informatie ingewonnen over structuur, organisatie en projecten. Dit heeft in de regel plaatsgevonden voordat de data geanalyseerd werden. Deze informatie heeft geholpen om de data in de databases te kunnen interpreteren.

4.2 Ambtelijke wederhoor op basis van de voorgelegde data

4.2.1 Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier

Er is twee keer overleg geweest met LTO en Hollands Noorderkwartier. Naar aanleiding van de contacten zijn een aantal data met betrekking tot het Landbouwportaal aangepast. Als best practice / meest succesvolle project wordt het Landbouwportaal genoemd.

Succesfactoren zijn:

- Iemand die voor het project op de barricade gaat staan, zoals Jan Willem Huizinga, die heeft gestreden voor de 'U-bocht' (de financieringsconstructie van de het Landbouwportaal).
- Leerpunten: zorg dat er continuïteit is in de financiering en dat je het programma niet een periode *on hold* hoeft te zetten.
- Uitvoering van het Landbouwportaal:
 - LTO zorgt voor de front- en backoffice en de erf coaches en erf afspoeling.
 - KAVB is verantwoordelijk voor de coaches op het gebied van de gewasbestrijdingsmiddelen.
 - De agrarische collectieven zorgen voor de bodemcoaches.De samenwerking tussen deze drie partijen loopt prima.
- Back- en frontoffice zijn bemand door 'boerenmeiden' die snappen hoe je moet communiceren met de ondernemers. Zij handelen aanvragen vlot af.
- Coachbezoek is gratis; het doel van de coach is de boeren in beweging te krijgen en indien van toepassing een investering te doen van middelen op de BOOT-lijst en subsidie aan te vragen.
- Het waterschap is de sleutelpartij in het Landbouwportaal, maar profileert zich niet. Dit is erg belangrijk en voorkomt weerstand bij boeren.
- De kwaliteit van de coaches bepaalt het succes van het Landbouwportaal.

Het Landbouwportaal heeft circa 40% van de ondernemers bereikt. Meerdere waterschappen zijn nu een eigen landbouwportaal aan het opzetten.

De overlegstructuur bestaat uit tweemaal per jaar een bestuurlijk overleg (Samenwerken aan bodem en water) met hoogheemraadschap, gedeputeerde, LTO en KAVB-bestuurder en de collectieven. En maandelijks een projectgroep-/uitvoeringsoverleg.

Genoemd wordt dat het effect van maatregelen ook erg bepaald wordt door de toepassing. Voorbeeld: de afspoeling van een spuitmachine is enorm. Als die niet consequent binnen wordt gezet, heeft de wasplaats geen zijn. Idem voor kisten.

4.2.2 Waterschap Noorderzijlvest

Er is een open en positief overleg gevoerd met een grote delegatie van Noorderzijlvest, provincies Groningen en Drenthe en LTO.

Best practices

Meest succesvolle projecten zijn moeilijk te noemen, omdat eigenlijk voornamelijk gekeken wordt naar aantallen deelnemers. Er is geen zicht op effecten. Dat wordt een opgave voor de komende tijd. Er wordt aangegeven dat het lastig is om de effecten van projecten te meten omdat die, zeker als het de bodem betreft, pas op langere termijn zichtbaar zijn. Opgemerkt wordt dat als maatregelen op de BOOT-lijst staan, vaststaat dat deze bij gebruik een positief effect hebben.

Gevoelsmatig wordt het programma *Gouden Gronden* en het project *Spaar Bodem* genoemd. Het programma bestaat uit veel relatief kleine projectjes, met een lange doorlooptijd. Hierdoor ontstaat een vertrouwensrelatie en daar oogst het waterschap ook weer kennis uit.

Herkend wordt het relatieve grote aandeel van kennis- en onderzoeksprojecten in de begroting en het relatief kleine deel dat aan maatregelprojecten wordt besteed. Het grote aandeel van kennisprojecten in de begroting komt waarschijnlijk door de lange doorlooptijd van 'Gouden Gronden', waarin veel kennis is ingebracht. De lage begroting voor maatregelprojecten is het gevolg van onderbesteding in subsidie-openstellingen voor investeringen. Bij latere openstellingen zijn de vergoedingen verhoogd en is de subsidie wel uitgenut.

Financiering

Vanuit de provincies en waterschap wordt het DAW-fonds gevuld. Het DAW-fonds wordt reactief benut; nadat de middelen beschikbaar zijn, wordt er vanuit het budget beredeneerd wat ermee kan worden gedaan. Terwijl het eigenlijk zo zou moeten zijn dat er vanuit het veld om een project gevraagd wordt en dat daarna het geld erbij gezocht wordt.

Bij 'Gouden Gronden' is wel vanuit de inhoud naar financiering gezocht. Bij het DAW lagen er wél plannen en was het wachten tot het DAW-geld beschikbaar kwam.

Men erkent dat de kwaliteit van de gegevens uit de database niet optimaal is. Sommige gegevens zijn niet compleet (bijvoorbeeld 16% van de projecten kent geen informatie betreffende budgetten).

Overlegstructuur: er worden veel partijen betrokken en het feit dat het waterschap in drie provincies ligt maakt dat er heel veel overleggen zijn, die veel tijd vergen.

Behalen DAW-doelstellingen

Volgens het waterschap heeft het DAW zeker meerwaarde, maar het gaat niet alles oplossen. Ook omdat het vrijwillig is. Vrijwillige samenwerking is één van de instrumenten. Binnen de KRW wordt heel veel naar LNV gewezen, en omdat dit ministerie nog niet(s) doet, wordt er door waterschappen gezegd dat de doelen niet gehaald kunnen worden.

De Unie van Waterschappen vindt dat waterschappen toch eigen verantwoordelijkheid hebben. Maar dit ligt bestuurlijk lastig; het waterschap wil de sector niet tegen zich in het harnas jagen. Over hoe de KRW-doelen gehaald moeten gaan worden, moet een goed gesprek gevoerd gaan worden. Nu gaan de KRW-doelen voor heel veel stoffen niet gehaald worden en gaat EU de teugels aanhalen.

Volgens LTO is het voor boeren altijd goed om met bodem- en waterkwantiteit en -kwaliteit bezig te zijn. Het DAW heeft heel veel winst opgeleverd. Er is wel behoefte om te weten wat het opgeleverd heeft. Noorderzijlvest en LTO hebben daar behoefte aan. Zeker als binnenkort de KRW-doelen gehaald moeten gaan worden. Desgevraagd wordt aangegeven dat er geen data over het aantal unieke deelnemers beschikbaar zijn.

4.2.3 Waterschap Scheldestromen

Voorafgaand aan de data-analyse is gesproken met de DAW-coördinator. Door een samenloop van omstandigheden is het daarna niet meer mogelijk geweest met hem af te spreken. Binnen het waterschap Scheldestromen was door ziekte ook geen persoon beschikbaar om mee te werken aan het onderzoek. Uiteindelijk is een goed gesprek mogelijk geweest met een verantwoordelijk ambtenaar van de provincie Zeeland.

Voor een *best practice* is het belangrijk dat voorafgaand aan de projectstart getoetst wordt wat het draagvlak is en of de kennis toepasbaar is. Achteraf moet getoetst worden – in geval van een maatregel – of de maatregel correct wordt uitgevoerd.

De provincie is afgelopen periode druk geweest met het opstellen van het uitvoeringsprogramma. Op dit moment draait *BodemUp* op Schouwen-Duiveland bij 50 boeren. Het is de bedoeling dat het wordt uitgerold naar 500 tot 600 boeren. Dat wordt een grote uitdaging, ook vanwege capaciteitsgebrek bij adviseurs.

Oevers Zeeland (60% begroting €11,2 miljoen) is voor de provincie een onbekend project, dat eigenlijk niet op de DAW-lijst thuishoort.

De DAW-organisatie in Zeeland heeft te maken met ernstige capaciteitsproblemen bij zowel provincie als waterschap. Provincie en waterschap zijn stellig dat ZLTO een trekkersrol moet spelen maar dat lukt uit

door capaciteitsproblemen bij de ZLTO. Het probleem voor ZLTO is om bekwame projectleiders te vinden. Ook is er concurrentie tussen Brabant en Zeeland. Er is het gevoel dat er al 1,5 jaar stilstand is. Provincie Zeeland realiseert zich dat ze wat achterlopen; de ambitie ligt hoger. Het kost zeer veel moeite om de DAW in Zeeland in de lucht te houden. De provincie geeft zoetwater een hogere prioriteit dan waterkwaliteit.

BodemUp is binnen het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG) als koploperproject benoemd; dus dat gaat links- of rechtsom wel lopen.

Heel belangrijk is om achterblijvers te bereiken; mogelijk lukt dat met een combinatie van doelen (zoals bij *BodemUp*). Dat moet een *best practice* worden, maar dat is het nog niet (nog onvoldoende deelname). Momenteel worden koplopers en de bovenste helft van de middenmoot bereikt.

Provincie Zeeland heeft de indruk dat de database niet compleet is en dat de bijdrage van de provincie onderbelicht wordt. Projecten zonder begroting zijn administratieve omissies en Zeeuwse POP-openstellingen zijn niet in de database verwerkt.

Er is geen specifiek bestuurlijk overleg speciaal voor het DAW. Het DAW is een agendapunt op het regionaal bestuurlijk overleg Schelde, dan mag de coördinator aanschuiven. ZLTO is bestuurlijk niet betrokken bij dit overleg.

4.2.4 Waterschap Zuiderzeeland

Provincie Flevoland heeft niet meegedaan aan het ambtelijke groepsgesprek (via Teams). Wel is er een ambtelijk één-op-één-gesprek geweest. Er is twee keer gezamenlijk overleg geweest met waterschap, LTO en programmamanager.

In het eerste overleg is gebleken dat men zich niet herkende in de gepresenteerde data. Na controle van de database is gebleken dat een groot aantal projecten van het ABW niet voorkwamen in de database. Daarop is een actueel projecten overzicht gestuurd. Dit is alsnog verwerkt in database. Na verwerking van deze gegevens blijkt dat het aantal projecten is gegroeid van 50 naar 79 projecten. Deze database is geaccordeerd door de programmamanager.

Best practice

Als *best practice* wordt zowel een provinciaal project als een waterschapsproject genoemd: *Zicht op Bodem* van de provincie en *Samen werken aan de bodem- en waterkwaliteit Onderduikerstocht* (ABW) van het waterschap (zie ook paragraaf 3.5.1). Het blijkt dat waterschap en provincie apart van elkaar projecten organiseren zonder elkaar daarbij te betrekken.

Voor het ABW is nog niet duidelijk en er zijn nog geen harde criteria om een project een succes te kunnen noemen. Enerzijds wordt geprobeerd doelen en ambities scherper te formuleren. Anderzijds is het erg lastig om resultaten te meten en ook oorzakelijk vast te stellen. Daarom is ook gestart met het project 'Streefwaardes Bodemkwaliteit'. Wat meetbaar wordt gemaakt is ook een politieke afweging.

Voor 10-25% van de projecten zijn in de database geen kosten opgenomen. Voor een deel kunnen dat projecten zijn waar geen externen bij ingehuurd worden. Maar het kan ook zijn dat het waterschap wat projectmatiger werkt dan de provincie, dus daar kan ook wat verschil in zitten (provinciale achterstand in het bijhouden van de database).

Vanwege de AVG-voorschriften zijn er geen goede data bijgehouden en is het lastig om – ondanks het grote aantal deelnemers – betrouwbaar te bepalen welk deel van de Flevolandse agrariërs is bereikt. Een schatting is dat maximaal 50% wordt bereikt met de nieuwsbrief en de kennisdagen. Met projecten is dit aandeel lager. Geschat wordt 15 tot 20%.

Zuiderzeeland organiseert veel kleine ABW-projecten op een 'organische' manier: het één volgt een ander op. In vergelijking met Hollands Noorderkwartier (dat inzet op subsidies in combinatie met coaching) zet Zuiderzeeland het ABW vooral in op kennisprojecten. Dat zal in de toekomst ook blijven. Er blijft altijd wat te leren.

Het grote aantal projecten is een belasting voor de eigen organisaties. Maar er is nog geen tekort aan adviseurs, behalve bij projecten die veel individuele bedrijfsbezoeken met zich meebrengen. De aandacht van het ABW-team zit veel meer in kennisprojecten dan in maatregelprojecten. Subsidietrajecten zijn

meer voor de provincie. De procedures om een POP3-subsidie aan te vragen worden als boer-onvriendelijk ervaren.

In langlopende projecten zoals *Zicht op Bodem* en *Onderduikerstocht* wordt gemonitord of de kennis wel toegepast wordt.

Binnen het ABW heeft Zuiderzeeland zich lang gefocust op gewasbeschermingsmiddelen en in mindere mate op nutriënten. Dat komt doordat in 2021 de normen voor nutriënten zijn aangescherpt. Daarvoor voldeed een groot deel van Flevoland aan de norm. Nu niet meer.

4.3 Bestuurlijke interviews en duiding ABW

Er zijn drie interviews gehouden met zowel huidige als voormalige dagelijkse bestuurders van LTO Noord, Provincie Flevoland en Waterschap Zuiderzeeland. De vragen (zie bijlage B) zijn vooraf toegezonden en deze waren in de basis voor elk gesprek gelijk. De belangrijkste statements die uit de interviews naar voren kwamen, bespreken we hieronder.

Oprichting ABW

Het ABW is een initiatief van LTO-Noord afdeling Flevoland, met als doel om in samenwerking met de provincie en het waterschap te werken aan bodem- en waterkwaliteit. Een samenwerking die zowel de belangen van de sector als die van de overheden (maatschappij) dient. De samenwerking richt zich op vrijwillige deelname en op bovenwettelijke maatregelen. Bewust is gekozen om niet aan te sluiten bij het destijds ook opstartende DAW. De reden daarvoor was de wens om actiegericht te zijn en dicht bij de sector te blijven. De vrees was dat aansluiting bij het DAW zou leiden tot vertraging en lange besluitvormingsprocessen. Het isolement ten opzichte van de landelijke DAW is lange tijd gecultiveerd. Bestuurders zijn de mening toegedaan dat het ABW meer heeft bereikt dan de vergelijkbare DAW-programma's. Op dit moment is het ABW meer aangesloten bij het DAW en wordt er samengewerkt.

Vrijwillig / bovenwettelijke benadering

In de interviews met de bestuurders is het uitgangspunt van het ABW, bovenwettelijke maatregelen en vrijwillige deelname, aan bod gekomen. Gezien de achtergrond van de verschillende bestuurders is hier divers op gereageerd. Enerzijds heeft deze benadering gezorgd voor een goede samenwerking tussen sector en overheid en hebben door de ondernemers met de overheden belangrijke informatie gedeeld, die anders mogelijk niet beschikbaar zou zijn gekomen. Het niet bereiken van de gewenste KRW-doelen heeft wel tot gevolg gehad dat er vraagtekens zijn gezet bij de doelmatigheid van de huidige uitgangspunten van het ABW, vrijwillig en bovenwettelijk. Om doelstellingen te bereiken zou een mindere mate van vrijwilligheid van het ABW gewenst zijn, als andere stimuli tekortschieten. Het heeft echter aan politieke draagkracht ontbroken om verplichtingen te koppelen aan activiteiten vanuit het ABW.

Waterkwaliteitsdoelstellingen

Het behalen van de KRW-doelstellingen is niet alleen de verantwoordelijkheid van de agrarische sector. Er zijn invloeden vanuit het verleden, vanuit andere sectoren en van buiten Flevoland. Ook wordt opgemerkt dat het moeilijk is om ontwikkelingen en fluctuaties in de monitoringsuitslagen (oorzaak => gevolg) van de waterkwaliteit goed te duiden. Hoe komt het dat we na jaren van verbetering nu weer een toename zien van het aantal overschrijdingen? Die vraag is niet makkelijk te beantwoorden.

Op de vraag of handhaving kan worden ingezet als instrument om de doelen te bereiken, wordt enerzijds aangegeven dat handhaving duur is en anderzijds dat het lastig is om een akkerbouwer (op heterdaad) te betrappen. Intensivering van handhaving geeft wel een signaal af. In dit kader is ook opgemerkt dat het als een gemis wordt ervaren dat voormannen van de sector zich niet meer uitspreken over de urgentie om de KRW-doelen te behalen en daar de achterban ook van te overtuigen. Dat zou de effectiviteit van programma's als ABW en DAW vergroten.

Samenwerking

De samenwerking op bestuurlijk niveau verloopt over het algemeen goed. In het kader van het ABW vindt meerdere keren per jaar structureel overleg plaats. Dit heeft geleid tot wederzijds begrip en respect voor elkaars standpunten. Formeel is LTO de gesprekspartner van de sector in het ABW. Door

dubbelfuncties van deze bestuurder zijn informeel meerdere organisaties indirect aangehaakt bij het ABW.

Maatschappelijke organisaties zijn nu niet aangesloten bij het overleg; men vraagt zich af of deze organisaties daar ook interesse en mogelijkheden voor hebben (agendatechnisch). De spanningen tussen sector en overheden van de laatste tijd hebben geleid tot wantrouwen in de sector jegens het ABW, met als gevolg dat projecten niet van start kunnen gaan wegens het ontbreken van deelnemers.

Alle betrokkenen geven aan dat het ABW een goed instrument is voor de overheden om met de sector in contact te blijven.

5 Discussie en conclusies

In dit hoofdstuk worden de resultaten uit de hoofdstukken 3 en 4 per deelvraag behandeld. En wordt daarna ingegaan op de hoofdvraag. Afgesloten wordt met een aanbeveling voor een kwaliteitsimpuls.

5.1 Wat zijn inhoudelijk de belangrijkste verschillen tussen het ABW van Zuiderzeeland en de DAW-maatregelen en -projecten van de andere waterschappen?

Belangrijke verschillen

De in het oog springende verschillen tussen het ABW van Zuiderzeeland en de DAW-projecten van de andere waterschappen zijn:

- Het aantal door Zuiderzeeland georganiseerde ABW-projecten (79) is relatief groot. Zuiderzeeland heeft bijna twee keer zoveel projecten als Noorderzijlvest, dat hier de tweede positie inneemt.
- Ook het budget voor ABW-projecten van Zuiderzeeland is het hoogst.
- Zuiderzeeland organiseert ten opzichte van de benchmark veel en relatief kleine ABW-projecten met de laagste kostprijs per project en per deelnemer.
- Zuiderzeeland realiseert de meeste deelnemers aan haar ABW-projecten.
- Zuiderzeeland besteedt met zijn ABW-projecten relatief de meeste middelen aan het doel gewasbescherming en relatief de minste middelen aan de doelen vernatting en antiverdroging.
- Alle vergeleken waterschappen hebben in hun projecten een sterke focus op het brengen van kennis.
- Het ABW heeft de hoogste begroting voor maatregelprojecten, maar weet dat niet om te zetten in een groot bereik van de maatregelen.
- Meer dan de DAW-projecten van de andere waterschappen richten de ABW-kennisprojecten van Zuiderzeeland zich op gewasbeschermingsmiddelen

Focus op doelen

Er zijn grote verschillen tussen het ABW en het DAW bij Hollands Noorderkwartier als het gaat om de bestedingen en het bereik van maatregelen. Uit de tabellen 3-3 en 3-4 blijkt een bijna eenzijdige focus op het doel 'gewasbeschermingsmiddelen' bij het ABW. Terwijl Hollands Noorderkwartier een hoger bereik heeft op het doel 'gewasbeschermingsmiddelen' en daarbij ook nog alle andere doelen kan bedienen. In Hollands Noorderkwartier is het DAW-programma grotendeels gestructureerd in één instrument; het Landbouwportaal.

Ondanks de zojuist genoemde verschillen laten beide waterschappen – Hollands Noorderkwartier en Zuiderzeeland – een toename zien in de normoverschrijdingen van het doel 'gewasbeschermingsmiddelen'; zie figuur 3-10 in paragraaf 3.4.5.

Aantallen deelnemers en bereik van projecten

Tabel 5-1: Vergelijking aantal deelnemers per waterschap met aantal bedrijven per provincie

Waterschap	# Deelnemers	Provincie	# Bedrijven (CBS 2023)	# Deelnemers / bedrijf
H. Noorderkwartier	6.025	Noord-Holland	3.370	~ 1,8
Noorderzijlvest	7.551	Groningen	2.445	~ 3,1
Scheldestromen	2.734	Zeeland	2.710	1,0
Zuiderzeeland	10.362	Flevoland	1.620	6,4

Het aantal deelnemers aan de projecten van de vier waterschappen is in tabel 5-1 vergeleken met het aantal agrarische bedrijven per provincie, op basis van de data van het Centraal Bureau voor de Statistiek per 2023.

De waterschappen Scheldestromen en Zuiderzeeland vallen samen met de provinciegrenzen. De waterschappen Noorderzijlvest en Hollands Noorderkwartier zijn kleiner dan de provincie Groningen en Noord-Holland. Tevens ligt Noorderzijlvest voor een klein deel in de provincie Drenthe. Het aantal

deelnemers per bedrijf voor de waterschappen Hollands Noorderkwartier en Noorderzijlvest zijn daarom waarschijnlijk hoger en daarom cursief en voorzien van het teken ~.

De betrokken projectorganisaties in de vier onderzochte waterschappen hebben geen beeld bij het aantal unieke deelnemers dat zij hebben bereikt met de projecten. De ABW-projectorganisatie geeft een schatting voor het bereik van de nieuwsbrief en kennisdagen van 50%; voor het bereik van haar projecten geeft ze een schatting van 15% tot 20%. Hollands Noorderkwartier noemt in zijn evaluatie van het Landbouwportaal een bereik van meer dan 1.500 unieke deelnemers.

Als men uitgaat van een bereik in de projecten van het ABW van 20%, dan betekent dit dat er in Flevoland circa 330 agrariërs deelgenomen hebben aan één van de 79 ABW-projecten. Dit is waarschijnlijk te laag ingeschat. Voor het bereiken van de doelstellingen voor waterkwaliteit is het van groot belang dat alle relevante agrariërs worden bereikt met de projecten, direct of indirect.

De term 'bereik'

De term 'bereik' kan verschillend geïnterpreteerd worden, namelijk als: (a) het unieke aantal deelnemers in de projecten, (b) het totaal aantal deelnemers, (c) het totaal aantal bedrijven dat kennis heeft kunnen nemen van de uit de projectresultaten voortvloeiende adviezen voor verandering van gedrag en bedrijfsvoering, (d) het aantal bedrijven dat ook daadwerkelijk kennis heeft genomen (dus bijvoorbeeld niet alleen abonnee is op een vakblad of op de mailinglist staat van een nieuwsbrief, maar die ook daadwerkelijk indringend leest), (e) het aantal bedrijven dat de aangeboden kennis ook daadwerkelijk implementeert of (f) het bereikte deel van het beoogde resultaat van implementatie van de aangeboden kennis op alle bedrijven. Met nog alle mogelijke tussenstappen van dien.

Voor het sturen op bereik is het zaak om zorgvuldig de gehanteerde definitie(s) te kiezen, uit te werken en te monitoren.

Door communicatie (nieuwsbrief, vakbladen, bijeenkomsten) naar de sector heeft het ABW een veel groter bereik dan alleen het aantal deelnemers in de projecten. De kennisdagen Bodem & Water hebben een groot bereik. Het is echter onduidelijk in hoeverre de geboden kennis via deze communicatiekanalen ook leidt tot implementatie op de bedrijven die niet deelnemen in de projecten.

Een actieve evaluatie met deelnemers en het actief bevragen over het toepassen van geboden kennis kan inzichten geven over de effectiviteit van de geboden kennis.

Het succes van het Landbouwportaal in het bereiken van een grote groep unieke deelnemers is gelegen in het gratis individueel advies in combinatie met (nog belangrijker) de kwaliteit van de adviseurs én met de acceptatie van de adviezen door de sector. Daarnaast biedt het Landbouwportaal laagdrempelige subsidies. In alle bevraagde waterschappen wordt erkend dat, gezien het aantal deelnemers, (a) een relatief kleine groep agrariërs direct betrokken is bij de projecten, (b) dat die kleine groep in meerdere projecten deelneemt en (c) dat er ook een grote groep agrariërs niet direct bereikt wordt door deelname in de DAW-/ABW-projecten.

In diverse gesprekken wordt opgemerkt dat het aanbod aan projecten erg groot is voor agrariërs en dat een zekere projectmoeheid optreedt. Ook dat het huidige sentiment c.q. de polarisatie in de sector het animo voor projecten in het kader van het ABW c.q. het DAW niet bevordert.

Wil het ABW een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan het bereiken van de KRW-doelen en de doelstellingen uit de GAW's van de waterschappen, is meer aandacht nodig voor het meten en evalueren van het directe en indirecte bereik. Als alleen de voor- of koplopers bereikt worden, moet de acquisitie zich juist richten op de middengroep en mogelijk ook de achterblijvers.

Uit gesprekken met betrokkenen bij het ABW blijkt dat de samenwerking op ambtelijk niveau niet altijd even soepel is gelopen de afgelopen perioden. Binnen het ABW blijkt ook dat waterschap en provincie elk hun eigen projecten organiseren. Bodem is het beleidsterrein van de provincie en waterkwaliteit is het beleidsterrein van het waterschap. Op bestuurlijk niveau wordt aangegeven dat de samenwerking als positief wordt ervaren.

Veel van deze bevindingen hebben een langere historie. Op basis van de benchmarkgegevens (DAW-database) is het niet mogelijk om een trendanalyse tussen de vier regio's uit te voeren. De bevindingen op basis van de database betreffen de hele periode (vanaf het begin van ABW/DAW) en geven niet expliciet de huidige situatie weer (er kunnen dus zowel niet opgemerkte algemene als regiospecifieke trends zijn). In de diverse gesprekken is incidenteel wel meer ingegaan op de actualiteit.

Er worden met veel energie veel projecten georganiseerd, maar de data-analyse geeft de indruk dat er geen integrale afweging wordt gemaakt in de keuze van projecten en maatregelen. Partijen geven ook aan dat projecten organisch tot stand komen: het ene project is het gevolg van vragen uit een eerder project. Een sterk gestructureerde programmatische aanpak ontbreekt en de veelheid aan projecten belemmert de focus op concrete doelen. De vraag kan gesteld worden of dit aspect samenhangt met het samenwerkingsprofiel (veel, intensief samenwerkende partijen of minder en meer zelfstandig werkende partijen) in de regio. Deze benchmark is van onvoldoende omvang (vier regio's) om daarop een hard antwoord te formuleren.

Hardheid van de data uit de database

Er is geen eenduidigheid ten aanzien van de projecten die worden opgenomen in de database. De provincie Zeeland geeft bijvoorbeeld aan dat het project *Oevers Zeeland* in haar ogen geen project is dat valt binnen de kaders van het DAW. Dit signaal wordt ook afgegeven bij reguliere waterschapsprojecten op het gebied van gewasbeschermingsmiddelen.

Daarnaast is bij alle waterschappen tussen de 16% en de 32% van de projecten geen begroting opgenomen. Dat wordt enerzijds toegeschreven aan omissies en nalatigheid en anderzijds aan het feit dat – als projecten binnen de eigen organisatie (provincie, waterschap of sector organisatie) werden uitgevoerd – er geen 'out of pocket'-gelden voor de uitvoering noodzakelijk waren.

Het lijkt dat er te weinig discipline is om de database van projecten up-to-date te houden. Deze beperking moet worden meegenomen bij de beoordeling van de data-analyse.

5.3 Welke (maatschappelijke) doelen zijn vooraf geformuleerd en in hoeverre is dit doorvertaald naar meetbare (operationele) doelen?

Belangrijke verschillen

Het ABW wordt gekenmerkt door:

- veel, relatief kleine projecten die overwegend niet SMART zijn geformuleerd;
- weinig ambitieus geformuleerde doelstellingen in vergelijking met de in het DAW geformuleerde doelstellingen;
- geen realisatie van de gestelde doelen voor waterkwaliteit (maar dit geldt voor alle onderzochte waterschappen).

Een belangrijk uitgangspunt bij de werkwijze in het ABW is het brengen van kennis en bewustwording bij de kopgroep in de sector en vertrouwen op de inktvlekwerking die ervoor moet zorgen dat deze kennis van boer op boer wordt overgedragen naar de rest van de sector.

Er heeft geen monitoring plaats gevonden of de gebrachte kennis ook inderdaad een vast onderdeel is geworden van de landbouwpraktijk en of de inktvlekmethode ook echt bijdraagt aan het bereiken van de doelstelling.

Een logische vraag kan zijn hoe de waterkwaliteitsdoelen het beste behaald kunnen worden: door kleine(re) stappen met een grote (of liefst gehele doel-)groep te zetten of door grote(re) stappen met een kopgroep te zetten. Het unieke aantal directe deelnemers aan ABW projecten van Zuiderzeeland is beperkt en het ABW heeft geen expliciete strategie – anders dan publieke communicatie – om de achterblijvers te bereiken (in termen van het realiseren van de doelen).

5.4 Wat zijn *best practices* bij andere waterschappen? En wat zijn de leer-/verbeterpunten uit evaluaties bij andere waterschappen?

Samenvatting best practices

- Langdurige projecten waar kennisverspreiding gevolgd wordt door maatregelen (investeringssteun), scoren goed. Opmerking: het ontbreekt (te) vaak aan monitoring van correct gebruik van de maatregelen, waardoor suboptimale effectiviteit kan ontstaan.
- Individuele bedrijfsbezoeken door een expert (of een intervisieachtige setting van twee boeren en een expert) worden hoger gewaardeerd dan alleen groepswork. Bij dat laatste is de keukentafel favoriet. Kortom, de waardering neemt af naarmate het aantal deelnemers per expert groter is.
- De waardering neemt toe naarmate er meer partijen bij een project betrokken zijn (samenwerking, integrale benadering, geen *one-issue*-belangen).
- Focus op gecombineerde doelen ten aanzien van bodemkwaliteit en waterkwaliteit scoren beter dan projecten die enkel waterkwaliteitsdoelen hebben.
- Vooraf getoetst draagvlak is belangrijk voor het slagen van een project.

Om te kunnen aangeven wat de *best practices* zijn, moet duidelijk zijn hoe succes van een project of programma gedefinieerd wordt. Het is gebleken dat monitoring van de resultaten van een project moeilijk gevonden wordt en ook kostbaar is. Één politiek gevoelig. Succes wordt dan ook het vaakst gedefinieerd in termen van deelnemersaantallen en betrokkenheid (die ook nog niet gemeten wordt) van de deelnemers. Daarbij speelt een rol dat veruit de meeste projecten gericht zijn op kennisverspreiding en bewustwording. Het is gebleken dat voor met name deze projecten geen SMART doelstellingen geformuleerd zijn. Dan is het achteraf ook moeilijk om resultaten anders dan in aantallen te beoordelen.

Zuiderland organiseert veel kleine ABW-projecten die vaak op een 'organische' manier tot stand komen (het ene project volgt het andere op en is aanleiding voor een volgend project). Mogelijk wordt bij grote projecten meer aandacht besteed aan de juiste omschrijving van het project en worden doelen concreter omschreven. Dit lijkt bevestigd te worden in de analyse van de projecten. Feit blijft dat Zuiderland het laagste aantal ABW-projecten een SMART omschrijving heeft meegegeven.

5.5 Wat zijn de succes- en faalfactoren van de programma's en projecten van andere waterschappen waarmee regionaal invulling is gegeven aan het landelijke DAW?

Leerpunten voor een succesvol project

		Vraag	Leerpunt(en)
Deelvragen	1	Welke maatregelen en projecten staan opgenomen in programma's van de andere waterschappen? En wat zijn daarbij opvallende inhoudelijke verschillen met het ABW?	De luxe van vruchtbare grond en dé zoetwatervoorraad van Nederland 'om de hoek' (achter de IJsselmeerdijk) lijken een remmende werking te hebben op het urgentiebesef ten aanzien van het thema 'nutriënten' (waarvoor de normen onlangs zijn aangescherpt) en de klimaatgerelateerde thema's 'antiverdroging' en 'vernatting'. Er is in dezen weinig activiteit, terwijl deze thema's juist zo sterk in relevantie zijn toegenomen. De al jarenlange dreiging van afschaffing van de derogatie is een feit geworden. De KRW-datum 2027 komt snel dichterbij. De discussie hoe lang Flevoland zoetwater uit het IJsselmeer mag blijven innemen in droge zomers, is gestart. Een meer reflectieve, brede langetermijnvisie waardoor ook nu nog relatief minder relevante zaken evenwichtiger aandacht krijgen, is nodig om te voorkomen dat er overhaast moet worden geacteerd.
	2	Wat zijn qua organisatie- en kostenstructuur de belangrijkste verschillen tussen het ABW en de projecten van andere waterschappen (met hun samenwerkingspartners)?	Bij waterschappen waarvan de begrenzing samenvalt met de provinciegrenzen, zoals Zuiderzeeland, is de samenwerking rond projecten voor verbetering vatbaar. De verkokering tussen waterschap en provincie wordt merkbaar minder (en de samenwerking beter) als er méér partijen bij de samenwerking betrokken zijn dan alleen LTO, provincie en waterschap. Door de geringe aandacht voor de klimaatgerelateerde thema's en de geringe samenwerking rond waterschap-/provinciegrensoverschrijdende projecten, is ook de rijksbijdrage

	Vraag	Leerpunt(en)
		bij Zuiderzeeland substantieel minder dan bij de andere partijen in de benchmark. Het beeld dringt zich op dat er een zekere 'eilandcultuur' heerst. Die heeft ongetwijfeld haar voordelen gehad (o.a. in het initiatief van Zuiderzeeland om tot het ABW te komen, het grote aantal deelnemers etc.) Maar het heeft ook keerzijdes. Daarnaast valt het op dat zowel Zuiderzeeland als de provincie Flevoland binnen het ABW eigen projecten organiseren, zonder een duidelijke sturing in een gezamenlijk programma. Het zou goed zijn als de partijen zich dat realiseren en daarnaar acteren.
	3 Welke (maatschappelijke) doelen zijn vooraf geformuleerd en in hoeverre is dit doorvertaald naar meetbare (operationele) doelen?	In vergelijking met de drie andere waterschappen in deze benchmark zijn bij Zuiderzeeland de maatschappelijke doelen (m.n. de waterkwaliteitsdoelen) minder ambitieus en minder SMART geformuleerd en uitgewerkt in het GAW. Dat is jammer, want de ABW-doelen (zie paragraaf 3.4.2) bieden daar eerder méér dan minder ruimte voor (c.q. stimulans toe) dan de DAW-doelen (zie paragraaf 3.4.3). Uit de gesprekken (weergegeven in hoofdstuk 4) komt naar voren dat de maatschappelijke doelen beter behartigd worden naarmate de interactie met de provincie als deelnemer in de samenwerking, beter is. Hoewel de normoverschrijdingen bij gewasbeschermingsmiddelen helaas niet alleen in het ABW-gebied toenemen, lijkt hier wel sprake van de meest structurele stijging. Dat staat haaks op de doelen van het ABW. De effectiviteitsvraag moet dus gesteld worden.
	4 Wat zijn <i>best practices</i> bij andere waterschappen? En wat zijn de belangrijkste leer-/verbeterpunten uit gedane evaluaties bij andere waterschappen?	Opvallend is dat het stellen van deze vraag in alle vier de regio's tot een stilte in het gesprek leidt. Pas bij doorvragen komen er voorzichtige antwoorden. Die stilte en voorzichtigheid komt met name doordat projecten niet SMART geformuleerd zijn. En dat deelnemersaantallen de meest 'harde' indicatie vormen voor <i>best practice</i> . Bij doorvragen blijken er wel diverse rode draden te zijn die bij meerdere <i>best practices</i> voorkomen: • Programma's scoren beter dan op zichzelf staande losse projecten/projectjes (zeker als daarvan het draagvlak niet vooraf getoetst is). • Hoe meer partijen betrokken zijn, hoe beter – want zo wordt een integrale (bodem én water) aanpak bevorderd en wordt een <i>one-issue</i> benadering voorkomen. • In langdurige gefaseerde trajecten wordt van kennisvergroting doorgeschakeld naar het nemen van maatregelen (veel investeringen). • Hoe intensiever de expertise* (liefst één-op-één, individuele bedrijfsbezoeken en begeleiding), hoe meer impact. Er worden diverse projecten genoemd als <i>best practice</i>, zoals: <i>BodemUp</i>, <i>Gouden Gronden</i>, <i>Landbouwportaal</i>, <i>Onderduikerstocht</i>, <i>Zicht op bodem</i>. Het aantal beschikbare evaluaties is helaas beperkt. Naast het ABW is ook het Landbouwportaal geëvalueerd. Met veel herkenbare (en elders in dit rapport) genoemde opmerkingen. Eén die het herhalen waard is: hoe belangrijk een kwantitatief en kwalitatief goede bemensing van een project c.q. organisatie is.
Hoofdvraag	Wat zijn de succes- en faalfactoren van de projecten bij andere waterschappen waarmee regionaal invulling is gegeven aan het landelijke DAW?	Uit de benchmark zijn duidelijke faalfactoren naar voren gekomen bij één of meer van de drie vergeleken waterschappen die in ieder geval óók gelden voor het ABW van Zuiderzeeland: • Suboptimale samenwerking tussen de drie partijen; met name de provincie heeft een soort 'status aparte' (van oudsher is de relatie tussen waterschap en landbouw intensiever dan met de provincie). • Onvoldoende strakke projectsturing (in ieder geval in het verleden): geen SMART geformuleerde projectplannen, geen

	Vraag	Leerpunt(en)
		scherpe evaluaties en geen structurele toepassing van de <i>plan-do-check-act</i>-cyclus. • Te veel interne gerichtheid, zowel regionaal als sectoraal; er wordt onvoldoende 'van buiten naar binnen' gedacht en geleerd van elders en andere sectoren. Er zijn echter ook succesfactoren. Bijvoorbeeld: langdurige, vanuit de praktijk vraaggestuurde programma's, waarin breed samengewerkt wordt en waarbij getrechterd wordt van kennis naar maatregelen (investeringen), met één-op-één bedrijfsbezoeken van experts, doen het goed. Wat nog ontbreekt is het zo zuiver mogelijk meten van de impact c.q. <i>outcome</i>.
*) Ook expertise is, net als bereik, een gelaagd begrip dat diverse betekenissen kan hebben. Expertise kan heel smal en diep zijn (wetenschappelijk), kan breed zijn (bedrijfsadviseur), kan praktisch zijn (interview met collegae) etc. Uit dit onderzoek niet eenduidig naar voren gekomen welke expertise situationeel de voorkeur heeft. Wel is gebleken dat de inhoudelijke kwaliteit van de expertise zwaar wordt gewogen in de waardering. En daarmee van sterke invloed is op het effect.		

5.6 Aanbevelingen kwaliteitsimpuls

Het halen van de KRW-doelen is complex, aangezien onvoldoende waterkwaliteit meerdere oorzaken heeft. Naast het ABW c.q. het DAW worden er door waterschappen ook andere maatregelen ingezet om deze doelen te bereiken.

Ondanks deze complexiteit is er de afgelopen jaren veel en in diverse opzichten goed werkt verricht. En is er een goede basisstructuur voor samenwerking gelegd. Met die ervaringen en die basis kan er vanuit het ABW c.q. DAW maximaal bijgestuurd worden om de KRW-doelen maximaal te gaan halen. De partijen ervaren dat de samenwerking wel degelijk zinvol is en bijdraagt aan doelrealisatie, ook als de doelen niet volledig gehaald zouden worden. Zonder deze samenwerking zal de polarisatie alleen maar verder toenemen. Alles overziend is het advies om – aanvullend op de laatste evaluatie van het ABW – op hoofdlijnen de kwaliteitsimpuls te implementeren die hieronder wordt beschreven.

1. Verbreed de samenwerking

Verbreed de samenwerking rond het ABW met partijen buiten de sector die ook belang hebben bij een goede bodem en waterkwaliteit. Probeer deze partijen te betrekken bij de projecten en ga moeilijke en of ongewenste reacties daarbij niet uit de weg. Richt de communicatie niet alleen op de sector en verwante sectoren, maar probeer ook alle stakeholders te betrekken en werk aan een goede verstandhouding, begrip en waardering.

In dit onderzoek is opgevallen dat naarmate er meer partijen bij de regionale DAW-samenwerking betrokken zijn, de samenwerking ook intensiever, constructiever en proactiever wordt. Die ervaring kan Waterschap Zuiderzeeland benutten bij de uitvoering van het ABW. Dit kan Zuiderzeeland doen door zowel in de beperkte periode tot 2027 als daarna samen met de andere stakeholders optimaal samen te werken aan verbetering van de waterkwaliteit. En door te werken aan goede samenwerking op basis van opgebouwd wederzijds begrip en respect, zodat de samenwerkingspartners elkaar bij voordoende problemen niet verliezen in (negatieve) energie maar elkaar te helpen in ééndrachtige aanpak van de oorza(a)k(en).

Vanuit dit perspectief is het aan te bevelen om niet alleen samenwerking te zoeken met logische stakeholders, maar ook met potentiële opponenten. Ook 'vrienden' en 'goede burens' kunnen belangentegenstellingen hebben; het is haast altijd vruchtbaarder om die belangentegenstellingen met elkaar trachten tot evenwichtig oplossingen te brengen (zelfs als er strikte wettelijke kaders zijn).

Het is evident dat communicatie hierin een *key issue* is. Waarbij communicatie een containerbegrip is en een goede communicatiestrategie dat verder specificiert. Doelgroepen, boodschap(pen), middelen, etc. dienen onderscheiden te worden.

2. Herijk de bestaande projectenportfolio

Werk toe naar een integraal programma waarin kennisvergroting wordt verbonden met uitvoering, maatregelen en investeringen. Elk bedrijf is anders. De waarde van kennisoverdracht door experts is groter naar mate het advies bedrijfsspecifiek is. Eén-op-één bedrijfsbegeleiding door experts heeft meer impact dan groepsbijeenkomsten. Zorg voor draagkracht voor projecten door vraaggestuurd te werken.

3. Professionaliseer de projectsturing / het programmamanagement

Meer nog dan nu het geval is moeten projectenplannen SMART geformuleerd worden. De te realiseren doelstellingen moeten expliciet worden benoemd en verder gaan dan alleen het aantal deelnemers. Ook het aantal deelnemers dat overgaat tot implementatie van de geboden kennis c.q. de aangereikte maatregel is relevant. Zorg dat de te bereiken projectdoelen meetbaar zijn en organiseer waar mogelijk een evaluatie van het project. Zorg ook voor een accurate rapportage van de projectresultaten naar stakeholders en de DAW-database. Onafhankelijk toezicht en een raad van advies kunnen de projectsturing verder professionaliseren en van juiste informatie voorzien.

Er zijn weinig evaluaties die geen opmerkingen bevatten over c.q. aanbevelingen doen voor programma- en projectsturing. Zo ook hier. Evident is dat de complexiteit en bovenwettelijke vrijwilligheid complicerende factoren zijn voor een strak programma- en projectmanagement. Tegelijkertijd zijn het belang én de geïnvesteerde middelen dermate groot, dat juist alles pleit voor het maximaal inzetten van de regels voor effectief programma- en projectmanagement. Dat dit balanceerkunst vergt met het vrijwillige bovenwettelijke karakter, doet daar niet(s) aan af.

4. Vergroot impact en resultaatrealisatie

Om de impact van de ABW-projecten te vergroten en om meer resultaten te behalen, moet Zuiderzeeland de uitdaging aangaan om meer meetbare doelen te formuleren, ook als daarbij politiek gevoelige discussies opgerakeld (dreigen te) worden. Streef naar een groot bereik van unieke deelnemers. Voor het bereiken van de waterkwaliteitsdoelen is het bereiken van een zo groot mogelijk deel van de sector van groot belang. Vergroot het bereik van het ABW en het bijbehorende gedachtegoed door intensieve samenwerking met ketens en erfbetreders en draag zorg voor een eenduidige boodschap. Daarnaast kan ook gedacht worden aan samenwerking met KPI-initiatieven (zoals de biodiversiteitsmonitor BO-Akkerbouw) en aan samenwerking met verplichte sectorcertificering (bijvoorbeeld een spuitlicentie). Onderzoek ook of samenwerking met handhavingsinstanties kan helpen om de achterblijvers te betrekken bij de ABW-projecten.

Er zijn 'ja maar'-argumenten te bedenken: overwegingen om doelen op het vlak van impact en resultaat juist niet meer (en beter) te gaan meten. De kosten van meetactiviteiten vormen bijvoorbeeld een obstakel. Maar het belang van waterkwaliteit en van de partijen die daar belang bij hebben dient voorop te staan. 'Meten is weten' is een cruciale beginstap voor elk verbeterproces. Eens temeer als de belangen (zeker op korte termijn) deels tegengesteld zijn.

Participatieve monitoring, waarbij diverse stakeholders participeren is een methodiek waarmee positieve ervaringen zijn opgedaan. De methodiek is zowel bruikbaar voor het meten van procesmatige (impact) als voor het bepalen van resultaatcriteria en de eenduidige interpretatie daarvan. Met name in dit laatste aspect zit veel verborgen weerstand tegen meer meten. Niet zelden is er de vrees dat metingen door opposenten verkeerd uitgelegd of gebruikt gaan worden.

Door participatieve monitoring op te zetten met duidelijke *governance* (wie mag buiten de participanten wat met de gegevens doen), kan deze angst (grotendeels) worden weggenomen. Uiteraard vergt dit wel sterk *commitment* van de participanten om zich aan de onderlinge *governanceafspraken* te houden. Dit vergt vertrouwen. Juist dit vertrouwen is bij aanvang vaak (uitermate) pril of bijna afwezig. Hierop kan geanticipeerd worden door te beginnen met een relatief beperkte groep en een beperkt aantal metingen. Zo kan het vertrouwen groeien. Het is belangrijk om er steeds op bedacht te zijn dat vertrouwen 'te voet komt en te paard gaat'.

Bijlage A: Maatschappelijke doelen

In overleg met de medewerkers van Waterschap Zuiderzeeland die betrokken zijn bij het ABW is afgesproken dat voor wat betreft het behalen van maatschappelijke doelen (paragraaf 3.2), gekeken wordt naar de door de waterschappen opgestelde GAW's en hoe deze doelstelling zich vertalen naar de programma's (paragraaf 3.3).

Onderstaand worden deze maatschappelijke doelen van de vier waterschappen kort samengevat en aangegeven hoe deze zich verhouden tot de opgestelde missie en visie van het betreffende waterschap.

Missie en visie van de waterschappen (citaten)

Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier

"Het Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier (HOLLANDS NOORDER KWARTIER) staat voor waterveiligheid, voldoende en schoon water. Dat doen wij duurzaam, betaalbaar en toekomstbestendig voor de leefbaarheid van ons gebied. We zijn hierin een betrouwbare overheid voor onze inwoners en een deskundige partner voor andere overheden en partijen. We zijn dienstbaar en zorgen voor een goede balans tussen de praktijk en de beleidsmatige of procesmatige afwegingen. Onze inwoners staan centraal en we werken vanuit de grondhouding 'ja, mits'. Door de veranderingen in het klimaat neemt de kans op wateroverlast en watertekort met droogte als gevolg, toe. Daarnaast stijgt de zeespiegel en daalt de bodem. We ervaren steeds meer dat de grenzen van het water- en bodemsysteem zijn bereikt. Door deze ontwikkelingen neemt ons werk in belangrijkheid toe en staan we voor nieuwe uitdagingen. We worden ook steeds meer gevraagd om breed te functioneren in de maatschappelijke opgaven, samenwerkend aan de toekomst van het beheergebied. Betaalbaarheid nu en in de toekomst is een belangrijk criterium. We kijken ver vooruit en anticiperen vanuit onze expertise op de toekomst. Hierdoor neemt de druk op onze medewerkers toe. Er is ruimte nodig om een goede invulling te geven aan de veranderingen die op onze organisatie afkomen. Het maatschappelijk belang en bewustzijn van water neemt steeds verder toe door versnelde klimaatverandering en toenemend watergebruik. Om een toekomstbestendig waterbeheer te kunnen realiseren, werken wij vanuit onze eigen kracht, deskundigheid en flexibiliteit intensief samen met anderen. Daarbij zorgen we voor een ambtelijke organisatie die op haar taken berekend is. Met dit coalitieprogramma op hoofdlijnen voor de bestuursperiode 2023-2027 zetten we in op een actief beleid op basis van een aantal uitgangspunten: dichtbij onze inwoners, samenwerkend vanuit de eigen rol en verantwoordelijkheid, met een gebiedsgerichte aanpak om optimaal gebruik te kunnen maken van lokale kennis en ervaring, toekomstgericht en duurzaam. Zo kunnen wij ons gebied bewoonbaar en werkbaar houden voor inwoners en bedrijven, agrariërs en natuurbeheerders tegen maatschappelijk zo laag mogelijke kosten."

Waterschap Noorderzijlvest (Blauwe omgevingsvisie)

"Noorderzijlvest: Een toekomstbestendig waterbeheergebied voor ons allemaal!

Onze principes: een toekomstbestendig waterbeheergebied maken we:

- met robuust werk aan water
- met maatwerk
- met elkaar

Onze uitgangspunten:

- samen blijven we klimaatklaar
- ons watersysteem wordt meer natuurlijk
- wij faciliteren onze partners in ruimtelijke ontwikkelingen
- we werken mee aan een volhoudbare wereld
- we zijn een gewaardeerde (beleids)partner
- we zijn een maatschappelijk verantwoordelijke overheid"

Waterschap Scheldestromen

"Scheldestromen klaar voor de toekomst!

We beschermen ons beheergebied tegen wateroverlast, beheren het oppervlaktewater, zuiveren het afvalwater en beheren wegen en wegbeplanting. Hiermee dragen we actief bij aan de ruimtelijke invulling van het gebied, waardoor inwoners, bedrijven en andere gebruikers veilig en duurzaam kunnen wonen, werken en recreëren. Dit zijn de traditionele kerntaken van ons waterschap, waarbij de juiste keuzes gemaakt moeten worden voor de lange termijn.

Maar het klimaat, de maatschappij en de economie veranderen (snel). En die nieuwe ontwikkelingen (in de strategienota aangeduid als "overkoepelende thema's") vragen extra aandacht en werk van Scheldestromen in relatie tot onze kerntaken. Ook voor de langere termijn. Het worden "kerntaken +". De zeespiegel stijgt en op basis van de nieuwste normeringen moeten de Zeeuwse dijken uiterlijk in 2050 aan de nieuwe vereisten zijn aangepast. En uiterlijk in 2027 moet ons gebied voldoen aan de normen voor wateroverlast en de Kaderrichtlijn Water. In 2025 wil Scheldestromen energieneutraal zijn en in 2030 streven we naar halvering van ons grondstoffengebruik en het terugwinnen van grondstoffen uit afvalwater. In 2050 willen we 100% circulair zijn. Kortom, ons takenpakket breidt uit en moet op de (middel-)lange termijn aan bepaalde concrete doelstellingen voldoen. Doelstellingen die voor Scheldestromen "haalbaar en betaalbaar" moeten zijn. Een compleet overzicht hiervan, vindt u terug in deze strategienota.

Als waterschapsbestuur en -organisatie bereiden we ons uiteraard voor op deze nieuwe uitdagingen. Dat vereist allereerst een zelfbewuste houding van ons. We weten wat ons te doen staat, op de korte en lange termijn. Daar mag de omgeving (overheden, burgers en bedrijven) op vertrouwen. We werken resultaatgericht, volgens beschreven processen. Onze organisatie past hierbij innovatieve technieken en methoden toe. En de strategische keuzes zullen door onze algemene vergadering worden gemaakt. De voorbereiding hiervan ligt bij het dagelijks bestuur, waarvan elk lid behalve een kerntaak, ook een nieuw thema behartigt.

Behalve zelfbewust, zijn we ook Zeeuws en zelfstandig. Dat betekent dat we bij de uitvoering van onze taken soms solitair opereren, en ons (enkel) richten op onze "kerntaken +". We zijn namelijk kritisch in waar we wel en niet van zijn. Uiteraard werken we hierbij ook samen met anderen. Samenwerking met andere partijen is belangrijk om de toekomstige opgaven op het gebied van klimaatadaptatie, duurzame energie, circulaire economie en de leefomgeving (inclusief biodiversiteit) te realiseren. Bij initiatieven van derden is het kostenveroorzakingsprincipe leidend. Dat is belangrijk om de waterschapslasten nu en in de toekomst betaalbaar te houden.

Ten slotte zijn we ook zorgzaam. De realisering van een project is niet afgerond bij de oplevering, maar vergt ook adequaat beheer en onderhoud (assetmanagement). Dat moeten we verder ontwikkelen. Waterschap Scheldestromen past zich dus continu aan de gewijzigde omstandigheden, waarbij veiligheid en betaalbaarheid speerpunten zijn en blijven met oog voor de volgende generaties. De basis voor de toekomst van Scheldestromen wordt gelegd door de vaststelling van het waterschapsprogramma en de bijbehorende strategienota door de algemene vergadering. De (nieuwe) opgaven die hieruit voortvloeien, zien het dagelijks bestuur en haar organisatie als kansen en uitdagingen: Scheldestromen klaar voor de toekomst!"

Waterschap Zuiderzeeland

"Wij zorgen voor water als onderdeel van de leefomgeving. Ons werk voeren we uit in een voortdurend veranderende omgeving, waarbij we oog hebben voor de uitdagingen die daaruit voortkomen. In het beheergebied zelf komen de grenzen aan het huidige gebruik van het watersysteem in zicht. Daarnaast staan we, net als in de rest van Nederland, voor enkele grote opgaven, zoals aanpassen aan klimaatverandering, bevorderen van biodiversiteit en een grote woningbouwopgave. Ook heeft ons land te maken met ingrijpende hervormingen, waaronder de energietransitie, de verduurzaming van de landbouw, de omschakeling naar een circulaire economie, en de digitale transformatie. Dit alles krijgt zijn beslag in onze werkwijzen en in de leefomgeving, waar het een beroep doet op het watersysteem en een claim legt op de schaarse ruimte."

Missie en visie Waterschap Zuiderzeeland zorgt voor veiligheid, voldoende en schoon water in zijn beheergebied. Dit kunnen we niet alleen en daarom zijn we gericht op samenwerking. Kernwoorden daarbij zijn innovatie, empathie, maatschappelijk verantwoord, kostenbewust en doelmatig. Betrokken, professionele medewerkers en bestuurders projectvormen de basis van het waterschap.

Waterschap Zuiderzeeland is een maatschappelijke organisatie die dicht bij de burger staat. Anders dan gemeenten en provincies is het waterschap een functionele democratie: het heeft een afgebakende taak, namelijk het kwantitatieve en kwalitatieve waterbeheer in de provincie Flevoland en delen van de provincies Friesland en Overijssel. Inwoners van het beheergebied weten dat Waterschap Zuiderzeeland zorg draagt voor hun bescherming tegen water(overlast). Maar Waterschap Zuiderzeeland is ook verantwoordelijk voor voldoende water. Water dat bovendien van goede kwaliteit moet zijn. Waterschap Zuiderzeeland beschikt over voldoende kennis en ervaring om de hiervoor benodigde werkzaamheden op een professionele wijze te verrichten. Uitgangspunt daarbij is dat de werkzaamheden worden uitgevoerd tegen de laagst mogelijke maatschappelijke kosten. Het waterschap zoekt daarbij naar oplossingen met de hoogste maatschappelijke waarde. Waterschap Zuiderzeeland is doorlopend op zoek naar mogelijkheden om de werkzaamheden zo effectief mogelijk uit te voeren. Innovaties spelen daarbij een belangrijke rol. Zuiderzeeland wil vooroplopen als het gaat om het zoeken naar andere, goedkopere,

milieuvriendelijkere of efficiëntere maatregelen om het waterbeheer naar een hoger peil te tillen. Het waterschap beheert een uniek en relatief jong gebied dat een grote ontwikkeldynamiek met zich meebrengt. Dit stelt het waterschap voor de uitdaging om evenwicht te vinden tussen het mede mogelijk maken van ontwikkelingen en ervoor te waken dat het systeem efficiënt te beheren blijft. Waterbeheer vraagt om meer dan kennis van keringen en peilen. Het vraagt om doorlopend anticiperen, om het bewust durven nemen van risico's en deze te beheersen, om standpunten te durven innemen, om op het oog minder logische keuzes te maken, om te durven investeren, om maatschappelijke verantwoordelijkheid te tonen, om nee te durven zeggen. Waterschap Zuiderzeeland is zich bewust van de ontwikkelingen die op het waterschap afkomen en speelt daar op een professionele manier op in. Klimaatverandering, zee- en meerspiegelstijging en ruimtelijke ontwikkelingen krijgen de volle aandacht. Door in het beleid daarop te anticiperen, laat Waterschap Zuiderzeeland ook voor de lange termijn zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid zien. Binnen de mogelijkheden wordt doorlopend gezocht naar vernieuwende, creatieve en kosteneffectieve oplossingen. Daarbij worden ook oplossingen gezocht buiten de bestaande kaders. Verantwoordelijk voor het waterbeheer ben je niet alleen, dat ben je in nauwe samenwerking met je partners binnen en buiten je beheergebied. Daarbij respecteer je elkaars belangen. Om dat goed te kunnen doen, is het noodzakelijk dat je je partners kent, dat je weet wat ze bezighoudt, dat je hun wensen en behoeften kent en dat je weet wat er speelt. Wederzijds respect vormt de basis voor een goede samenwerking. Waterschap Zuiderzeeland staat midden in de maatschappij, is zich bewust van zijn omgeving en heeft oog voor zijn omgeving en de dynamiek die het beheergebied eigen is. Het waterschap werkt doelgericht samen en laat zien dé instantie te zijn op het gebied van goed en effectief waterbeheer. Het belang van water staat voorop in het handelen van Waterschap Zuiderzeeland."

Maatschappelijke doelen GAW

De meeste waterschappen hebben (als uitvloeisel van de Impulsregeling DWA; zie hierna) een Gebiedsdocument Agrarische Wateropgave (GAW) opgesteld. Hoewel de inhoud en het detailniveau per waterschap verschilt is uitgegaan van één standaardopzet.

Het GAW gaat over gebiedsspecifieke opgaven en de meest effectieve maatregelen per teelt, gericht op de waterkwaliteit en waterkwantiteit in die gebieden. Voor wat betreft waterkwaliteit gaat het grotendeels om bovenwettelijke maatregelen gericht op afname van emissies die niet al vanuit het huidige landbouwbeleid en regelgeving verplicht zijn. Overige bronnen, zoals rioolwaterzuiveringsinstallaties, riooloverstorten en aanvoer vanuit het buitenland vallen buiten het GAW. Indien relevant wordt in het GAW verwezen naar andere maatregelen, maar deze zijn geen onderdeel van de gezamenlijke DAW-programmering.

De primaire verantwoordelijkheid voor de realisatie van de landbouwopgave en het nemen van de goede maatregelen ligt bij de agrariërs.

Impulsregeling DAW

De 'Tijdelijke subsidieregeling stimulering uitvoering maatregelen Deltaplan Agrarisch Waterbeheer', kortweg Impulsregeling DAW, is beschikbaar gesteld door het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat. Deze subsidieregeling is bestemd voor maatregelen op het gebied van waterbeheer waar waterschappen en agrariërs samen aan werken. Het doel is om de uitvoering van het DAW-programma te versnellen en samen tot een effectievere aanpak te komen van de agrarische water- en bodemopgaven.

De tijdelijke subsidieregeling stimuleert het treffen van die zorgen voor schoon, voldoende en gezond water in het agrarisch waterbeheer. Het gaat daarbij om grondwater en oppervlaktewater. In de GAW's staat per waterschapsbeheergebied beschreven wat de ambities zijn. Waterschappen kunnen de subsidie aanvragen voor maatregelen in het agrarisch waterbeheer. Uitgangspunt daarbij is dat ze de aanvraag doen samen met of vanuit het initiatief van, agrariërs of dat de aanvraag vanuit agrarische ondernemers geïnitieerd wordt. Behalve verbetering van de waterkwaliteit en waterkwantiteit heeft de subsidieregeling ook nog de volgende doelen:

- een goede en effectieve samenwerking tussen waterschappen en agrariërs;
- kennisontwikkeling bij zowel waterschappen als agrariërs.

Een waterschap kan subsidie aanvragen voor vijf typen maatregelen of activiteiten, waaronder niet alleen fysieke maatregelen maar bijvoorbeeld ook monitoring, kennisontwikkeling en kennisdeling. Er

kan ook gekozen worden om voor activiteiten die gericht zijn op onderzoek of proces, een aanvraag doen uit deze subsidie.

De Impulsregeling DAW heeft een budget van € 21 miljoen. In onderstaande tabel is de toewijzing aangegeven voor de betreffende waterschappen in dit onderzoek.

Tabel A-1: Impulsregeling DAW

Waterschap	Budget in €
Hollands Noorderkwartier	1.182.000
Noorderzijlvest	904.000
Scheldestromen	1.182.000
Zuiderzeeland	1.182.000
Totaal	4.450.000

GAW Hollands Noorderkwartier

Het gebiedsdocument van Noorderkwartier beschrijft de uitgangssituatie voor de aanpak van de agrarische wateropgaven bij het hoogheemraadschap voor de periode 2022-2027. Het document geeft aan, in aansluiting op het derde stroomgebiedbeheerplan en in samenwerking met en gebruikmakend van de expertise van het hoogheemraadschap, welke agrarische wateropgaven er zijn binnen het beheergebied van het hoogheemraadschap en welke bijdrage de agrarische sector vanuit het DAW kan leveren aan het oplossen van deze opgaven. Als er specifieke gebieden zijn met een opgave ten aanzien van gewasbeschermingsmiddelen, worden deze ook meegenomen in het gebiedsdocument.

Het GAW gaat over gebiedsspecifieke opgaven en de meest effectieve maatregelen per teelt, gericht op de waterkwaliteit en waterkwantiteit in die gebieden. Voor wat betreft waterkwaliteit gaat het grotendeels om bovenwettelijke maatregelen gericht op afname van emissies die niet al vanuit het huidige landbouwbeleid en regelgeving verplicht zijn. Het GAW koppelt de agrarische wateropgave per gebied aan een handelingsperspectief en vormt de basis voor een vervolgaanpak van het DAW.

Hollands Noorderkwartier heeft watersysteemanalyses laten uitvoeren om meer zicht te krijgen op de factoren die de huidige waterkwaliteit bepalen, de knelpunten en het handelingsperspectief. Dit is gedaan aan de hand van ecologische sleutelfactoren. De belangrijkste knelpunten zijn: hoge nutriëntenbelasting van het watersysteem, wat op veel plekken leidt tot troebel water met overlast van blauwalgen en kroosbedekking onnatuurlijke waterpeilen; onnatuurlijke inrichting en beheer van het watersysteem en belasting van het watersysteem met chemische stoffen.

In het GAW van Hollands Noorderkwartier is dan ook de focus gelegd op de voorwaarden om ecologisch te voldoen aan de KRW-richtlijnen. Het afgeleide doel is daarbij bepaald om helderwater te realiseren. In troebel water kan zich geen soortenrijk water ontwikkelen.

Uit de watersysteemanalyses blijkt dat er circa vijftien KRW-lichamen zijn waar het haalbaar is om in de periode tot 2027 tot helder soortenrijk water te komen. Van deze vijftien gebieden zijn er zes met landbouw. Daarom zijn deze zes gebieden aangewezen als focusgebieden. De bedoeling is om in deze gebieden de uitvoering van maatregelen actief te stimuleren. In de meeste andere gebieden is de achtergrondbelasting van nutriënten zodanig dat die niet door ingrepen in de agrarische sector de potentie hebben om binnen deze periode helder soortenrijk water te bereiken. In deze gebieden worden de generieke maatregelen uit het Landbouwportaal blijvend in gezet.

Naast de genoemde zes gebieden met de potentie om helder soortenrijk water te bereiken is nog een zevende focusgebied aangewezen. Dit gebied heeft niet de potentie voor helder water, maar wordt meegenomen om te leren wat deze maatregelen kunnen bewerkstellingen in de rest van het beheersgebied van Hollands Noorderkwartier.

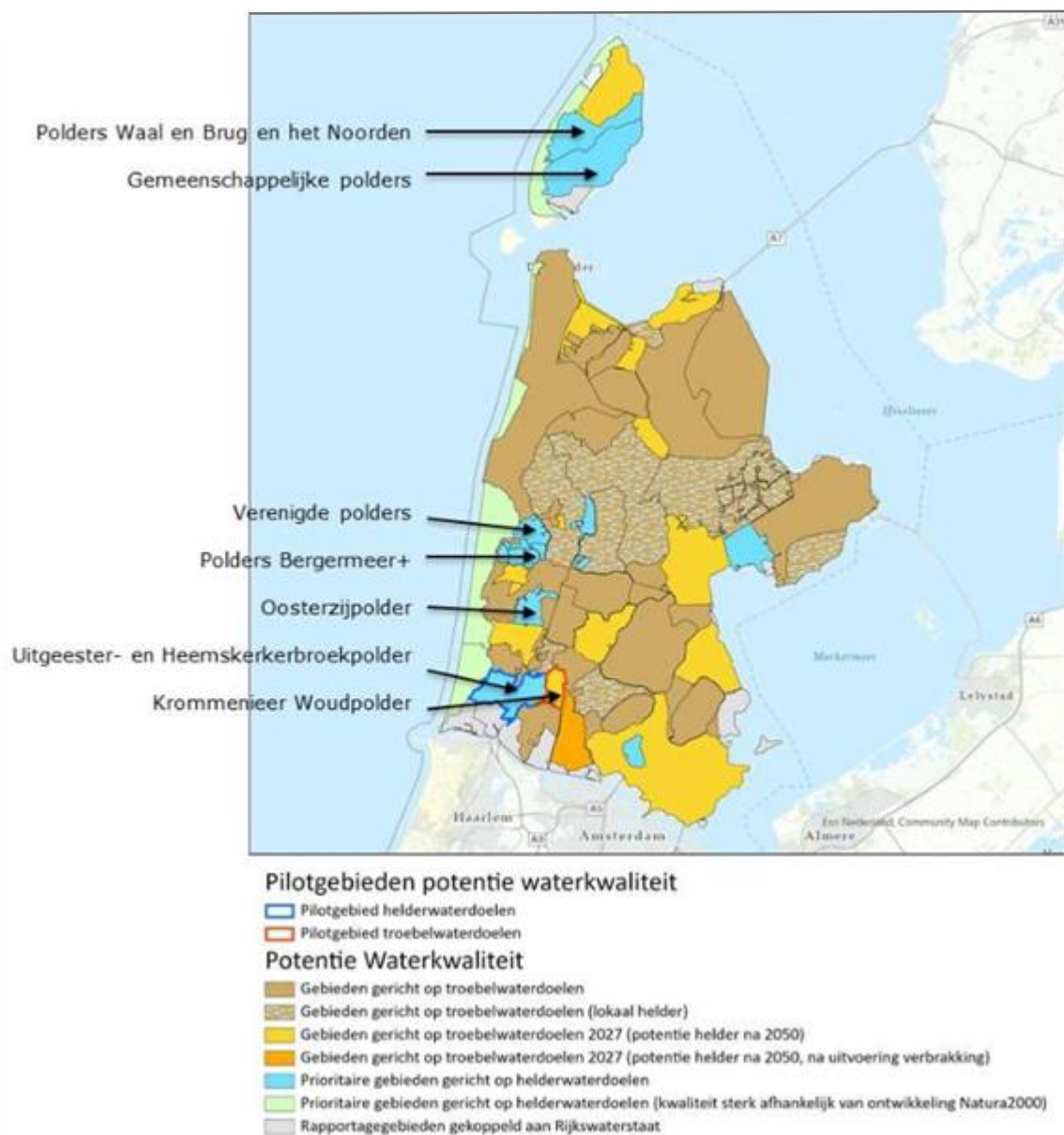
In de genoemde zeven gebieden wordt een sterke focus gelegd op projecten en gebiedsprocessen om de gestelde doelen te bereiken. Per gebied is een set maatregelen opgesteld samen met ondernemers om de doelen te bereiken.

In het GAW van Hollands Noorderkwartier wordt geen specifieke aandacht gegeven aan normoverschrijdingen op het punt van gewasbeschermingsmiddelen.

Tabel A-2: Voorbeeld handelingsperspectief Hollands Noorderkwartier

Voorbeeld Handelingsperspectief

Oplossingsrichting	Maatregelen
Tegengaan afspoeling door juiste timing en verbetering infiltratie.	verhogen waterbufferend vermogen ondergrond door voldoende hoog OS%. niet kerende grond bewerking. niet bemesten wanneer hevige regenval wordt verwacht - afstellen (kunst)meststrooier
Tegengaan uitspoeling door bodemmaatregelen	Organisch stofbeheer & stimuleer bodemleven: Maak een organisch stofbalans voor je gehele bouwplan en zorg ervoor dat OS% op korte en lange termijn op peil blijft Vaste mest / compost met hoge C/N toepassen Maak gebruik van gewasresten en groenbemesters Zorg er voor dat percelen jaarrond groen zijn Bemest voldoende organisch mest
Maatregelen bemesting	Naar behoefte bemesten o.b.v. bodem / gewassen Stikstof bemesting in kleinere portie gedurende het seizoen precisie bemesting op basis van behoefte Uitstellen bemesting totdat bodemtemperatuur gemiddels 8 graden ligt
Tegengaan uitspoeling bij drains	Drains met een omhulling van ijzerzand (wat het fosfaat bindt)
Beter benutten -	Toepassen van organische meststoffen met minder fosfor Beter afstemmen van bemesting op benutting door het gewas Voorzichtig met bekalken om te snelle afbraak van organische stof in de bodem te voorkomen, dus pH afstemmen op de behoefte van de bodem en wat minder op het gewas Verhogen gewasbedekking zomerperiode op weidepercelen bijv. van 800 naar 1100 kg droge stof.

Figuur A-1: Overzicht focusgebieden Hollands Noorderkwartier

GAW Noorderzijlvest

Het GAW van Noorderzijlvest heeft met de specifieke doelstellingen van beide provincies Groningen en Drenthe te maken, omdat het waterschap in zowel Groningen als Drenthe zijn werkgebied heeft. In het DAW komen de belangen van boer en waterbeheerder samen.

De mate van beïnvloedbaarheid van de belasting is bepalend voor de haalbaarheid van de gewenste ecologische waterkwaliteit. Voor het landelijk gebied is de nutriëntenbelasting één van de belangrijkste factoren. Hierbij moet behalve de landbouw ook de riooloverstort in beschouwing worden genomen.

De onderstaande vijf deelgebieden worden onderscheiden:

- NZV 01: Kleigebied met akkerbouw
- NZV 02: Kleigebied met veehouderij
- NZV 03: Zand en veen met veehouderij, incl. NZV 04
- NZV 05: Zeeklei op veen met akkerbouw en veehouderij (Fivelingo)

Per deelgebied zijn de KRW-doelen in 2018 inzichtelijk gemaakt en is een watersysteemanalyse

beschikbaar. De overschrijdingen op het gebied van nutriënten zijn beperkt en betreffen veelal een overschrijding van de doelen voor fosfor. Daarnaast wordt gesignaleerd dat gewasbeschermingsmiddelen een probleem vormen. Op basis van de agrarische activiteiten is een handelingsperspectief van mogelijke maatregelen geschetst.

Behalve gebiedsgerichte maatregelen zijn er ook maatregelen geformuleerd voor het gehele werkgebied van Noorderzijlvest.

Tabel A-3: Voorbeeld handelingsperspectief Noorderzijlvest

Generieke maatregelen	
Oplossingsrichting	Maatregelen
Af- en uitspoeling	Vlakleggen percelen Gebruik sleepslangen Als er grasland gescheurd moet worden (Noorderzijlvest wil het liefst naar oud grasland om o.a. bodemstructuur en bodemleven te verbeteren ⁵) dan scheuren binnen een periode van 3 jaar om 'ophoping' van nutriënten te voorkomen. Mestgift afstemmen op het weer Meer organische stof (vastlegging nutriënten) Lage bandenspanning Toevoegen vloeibaar calcium op dichte kleibodem
Nutriënten	Peilgestuurde drainage Strokenteelt Op maat bemesten: mestgiftten meer verspreid over het jaar/kleinere mestgiftten Minder P bemesten dan gewas opneemt
Gewasbeschermingsmiddelen	Erfafspoeling voorkomen/gebruik wasplaatsen/lekken voorkomen Minder gewasbeschermingsmiddelen gebruiken, andere middelen Voorkom directe afvoer op de sloot: - Spuitvrije zone slootrand; - Voorkom afspoeling (niet spuiten voor regen); - Voorkom drift (driftvrije doppen - Rekening houden met wind - Afstellen spuitkoppen - Toepassen juiste spuitdruk
Erfmaatregelen	Stro onder snijmais inkuilen (absorptie perssap) Bezinksloot, helofytenfilter, agrowadi, V

GAW Scheldestromen

Toekomstvisie Gewasbescherming 2030

Het GAW van Scheldestromen richt zich behalve op waterkwantiteit vooral op de verbetering van de waterkwaliteit van het oppervlaktewater, waarbij maatregelen ook kunnen bijdragen aan een verbetering van de grondwaterkwaliteit. Opgemerkt wordt dat er projectmoeite kan optreden en dat er een beperkte groep voorlopers bereikt wordt, maar de achterhoede niet. Er moet een nieuwe aanpak komen om breder bereik te hebben om ook de gewenste resultaten te realiseren. Oplossen van de geschetste problematiek blijft verantwoordelijkheid van de agrariërs; het moet een bottom-up-programma blijven.

Strategie

De landbouwgronden in Zeeland kennen een hoge achtergrondbelasting met fosfor. Reduceren van de belasting met fosfor is dus weinig effectief. De grootste winst voor de ecologische waterkwaliteit is te behalen met reductie van de stikstofbelasting. Wanneer deze bron voldoende wordt gereduceerd, wordt één van de voedingsstoffen voor algen weggenomen waardoor de kansen voor een goede ecologische waterkwaliteit worden vergroot. Het is nog onduidelijk hoe groot deze reductie moet zijn en welke kansen er zijn voor een goede waterkwaliteit. Resultaten van de kennisimpuls 'Brakke Wateren' moeten hier meer duidelijkheid over bieden.

Omdat bijna alle percelen sterk gedraineerd zijn, vormen drainagebuizen naar verwachting de belangrijkste route voor uitspoeling. Het waterschap ziet dus minder in de aanleg van akkerranden als maatregel voor nutriëntenreductie; de nutriëntenstroom gaat er immers onderdoor. Dit is nog niet onderbouwd met cijfers en een gepland onderzoek hiernaar ('Waterhouderij') is niet doorgegaan. Zodra cijfers bekend zijn of zodra het onderwerp actueel is, wil het waterschap graag een discussie over meerwaarde van akkerranden voor het vermijden van meestrooien c.q. meesputten van sloten met gewasbeschermingsmiddelen. Ook kan een akkerrand bijdragen aan biodiversiteit.

Er kan onderscheid worden gemaakt in teelten. De verwachting is dat in ruggenteelten het risico op afspoeling groter is dan bij bijvoorbeeld graanteelt. Nadenken over specifieke maatregelen voor ruggenteelt lijkt dus strategisch een goede keuze. Ook kan bij akkerbouw na de oogst z.s.m. wordt ingezaaid met een vanggewas/groenbemester. Het inzaaien van percelen kan de voor de voor de plant beschikbare nutriënten vastleggen en zorgt voor bodemverbetering (zowel structuur en als voedselleverancier voor bodemleven). En hoe hoger en dichter het gewas, hoe effectiever drift wordt tegengegaan. Een bloemenmengsel doet het vaak goed, maar is minder praktisch dan een grasrand (goed voor loopkevers en goed berijdbaar, misschien zelfs nog wat opbrengsten als je het gras verkoopt). Dus zowel de breedte van een onbeteelde strook als de hoogte van het gewas speelt mee.

Geconstateerd wordt dat de doelen voor de beperking van gewasbeschermingsmiddelen niet worden gehaald.

In het GAW van Scheldestromen wordt gewerkt met een maatregelen tabel waarin het handelingskader is aangegeven hoe de genoemde problematiek kan worden opgelost. In het GAW worden focusgebieden aangewezen waar door het toepassen van het handelingskader door beperking van stikstofemissie een goede ecologische waterkwaliteit bereikt kan worden tussen nu en 2027.

GAW Zuiderzeeland

Analyse

In het GAW van Zuiderzeeland wordt gedetailleerd inzage gegeven in de specifieke opbouw van de bodem, de agrarische activiteiten en de analyse van de uitdagingen waarvoor de sector staat op het gebied van bodemvruchtbaarheid, waterbeschikbaarheid, en waterkwaliteit.

Er wordt een duidelijke keuze gemaakt over die zaken die binnen de scope van het GAW liggen en welke buiten de scope liggen. Bodemdaling valt als geheel buiten het GAW. Binnen het GAW is wel onderzoek opgenomen naar de vraag hoe veenafbraak vertraagd kan worden door peilgestuurde drainage. Waterbeschikbaarheid en verzilting worden niet gezien als een agrarische gebiedsopgave; deze zaken worden opgepakt in het provinciale waterplan en het Waterbeheerprogramma van het waterschap.

Het ABW van Zuiderzeeland legt inhoudelijk een sterkere nadruk op de bodemopgaven dan het DAW. Waar in het DAW de bodemopgaven een middel zijn voor de wateropgave, is de bodemopgave in het ABW een doel op zichzelf. De reden daarvoor is dat een gezonde bodem ook direct bijdraagt aan de bedrijfsvoering van de ondernemer én bodemkwaliteit een opgave is voor de provincie. Bodem verbindt daarmee de drie partners van het ABW.

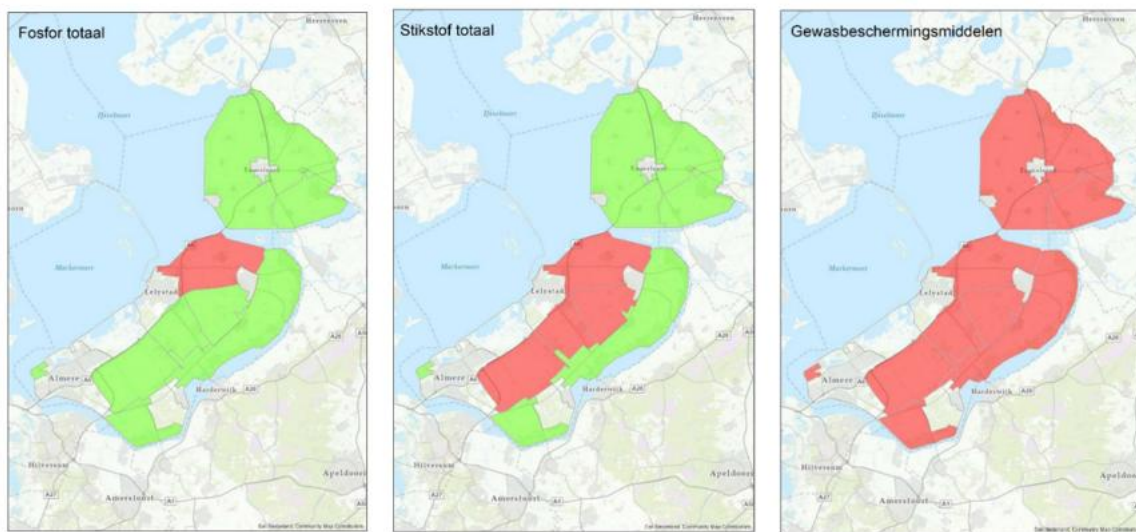
De grootste opgave is behoud van een goede bodemstructuur en daarmee het voorkomen van bodemverdichting. In Flevoland is de bodem vrijwel overal matig tot sterk gevoelig voor ondergrondverdichting. Veel gronden ook matig tot sterk gevoelig voor bovengrondverdichting. Daarnaast is het behoud organische stof een belangrijk aandachtspunt.

In de analyse is veel aandacht aan bodemvruchtbaarheidsknelpunten en uitdagingen (goede bodemstructuur en organische stofgehalten), lage fosfaatgehalten, waterbeschikbaarheid in combinatie met brak grondwater en beschikbaarheid van zoet IJsselmeerwater (dat laatste valt buiten het GAW).

Gebiedsopgave en handelingsperspectief

De gebiedsopgave wordt geïllustreerd met de resultaten van de monitoring van stikstof, fosfor en gewasbeschermingsmiddelen (zie figuur A-2 en A-3). De opgave voor fosfor is beperkt tot een gebied bij Swifterbant in oostelijk Flevoland. De opgave voor stikstof bestrijkt het gehele westelijk deel van oostelijk en zuidelijk Flevoland. Normoverschrijdingen op het gebied van gewasbeschermingsmiddelen worden in geheel Flevoland geconstateerd.

Het handelingsperspectief bestaat uit het reeds opgestelde ABW-programma voor de periode 2021-2026. Het GAW heeft geen aanleiding gegeven om het handelingsperspectief en de doelstelling die al waren vastgesteld, aan te passen.

Figuur A-2: Gebieden in Flevoland waarin de totaalnorm voor fosfor (links) en voor stikstof (midden) en wordt overschreden op basis van monitoringdata uit de periode 2015-2020. Geheel rechts: gebieden in Flevoland waarin minimaal één gewasbeschermingsmiddel de normen overschrijdt (bron: GAW Zuiderzeeland)

Doelstellingen ABW en DAW

Doelstelling ABW

Start in 2014

Waar komen wij vandaan....

De Flevolandse polders zijn vooral gemaakt voor de landbouw. Een prachtige inrichting en een vruchtbare bodem staan garant voor een top-landbouw. Dat is niet overal meer het geval. De bodem raakt op sommige plaatsen uitgeput, het gehalte organische stof is plaatselijk lager dan 1%! De bodem kan hierdoor minder water, voedingsstoffen en gewasbeschermingsmiddelen vasthouden in het profiel. De waterkwaliteit moet verbeterd. Er zijn te veel normoverschrijdingen. Er zijn plaatsen waar de bodem (ongelijk en) snel daalt. Dit is en/of wordt een probleem voor het functioneren en beheer van het watersysteem. En processen als bodemdaling, toenemende schaarste aan grondstoffen en klimaatverandering gaan door. Flevoland heeft een uitstekende concurrentiepositie, mits de goede basis wordt behouden: duurzaam bodemwater systeem.

Hoofddoel

Samenwerken aan een robuust bodem- en watersysteem in Flevoland, waarin landbouw duurzaam mogelijk is.

Operationele doel(stelling)en

1. Verbeteren van de bodemkwaliteit
2. Vertragen van bodemdaling
3. Robuuster watersysteem en zoet water gegarandeerd
4. Verbeteren van de waterkwaliteit
5. Synergie aanbrengen in doelstellingen van partijen

De doelen voor waterkwaliteit en waterkwantiteit vooral worden bereikt door een duurzaam beheer en gebruik van de bodem. De landbouw in Flevoland kan succesvol blijven als er blijvend die aandacht aan de bodem kan worden gegeven. Het Actieplan Bodem en Water is de Flevolandse uitwerking van het landelijke Deltaplan Agrarisch Waterbeheer (DAW). Het is een samenwerking tussen LTO Flevoland, Waterschap Zuiderzeeland en de Provincie Flevoland. Het ABW heeft het karakter van een regisserend programma. Het hoofddoel is de basis leggen voor een duurzame en toekomstgerichte Flevolandse landbouw. Daarvoor is nodig een goed bodembeheer dat mede zorgt voor voldoende waterberging in de bodem en een goede waterkwaliteit van het oppervlaktewater.

Het programma werkt aan bewustwording door stimuleren van kennisdeling, demonstratie en het

uitnodigen van ondernemers om initiatieven en maatregelen te nemen voor duurzaam bodemgebruik en schoon en voldoende water.

Voor de prioritering van activiteiten zijn drie procescriteria geformuleerd:

- het initiatief komt van de ondernemer;
- activiteiten die grote groepen bereiken (peloton) zijn belangrijk; en
- een integrale aanpak (van bodem naar water) biedt de beste langetermijnborging.

Stimuleren en uitnodigen van grondeigenaren en grondgebruikers om duurzaam gebruik van de bodem en water verder te ontwikkelen; te investeren in duurzaam gebruik van bodem en water om emissies te beperken naar grond en oppervlaktewater. Zoeken naar oplossingen voor bestaande en nieuwe maatschappelijke vragen rondom water en bodem.

In het ABW-programma 2021–2026 zijn de doelen nogmaals duidelijk gesteld:

- De verduurzaming van de Flevolandse landbouw te versterken door in te zetten op:
Een betere bodemkwaliteit en waterkwaliteit, door versterking van de bodemstructuur, omvang en kwaliteit organische stof, versterking werking van nuttig bodemleven, aanvoeren benutting van nutriënten en verminderde inzet van gewasbeschermingsmiddelen. Specifieke aandacht is nodig voor terugdringen van emissie van gewasbeschermingsmiddelen vanaf perceel en erf naar het oppervlaktewater.
- Het operationele doel ten aanzien van de waterkwaliteit is als volgt benoemd:
Emissies van gewasbeschermingsmiddelen en nutriënten vanaf erf en perceel terugdringen.
Verminderen van de noodzaak van gebruik van gewasbeschermingsmiddelen door toepassen van goed bodembeheer die de plant c.q. het gewas weerbaar maakt, met daarnaast toepassen van IPM, versterking diversiteit gewassen, functionele agrobiodiversiteit e.d.

Doelstellingen DAW

Het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer (DAW) is een programmatische aanpak van een grote kwaliteits- en ruimtelijke opgave in het landelijk gebied. Het doel is voldoende chemisch schoon en ecologisch gezond water voor duurzaam gebruik in toekomstbestendige landbouw. Voor de komende jaren heeft LTO met de waterschappen onder de titel Deltaplan Agrarisch Water een aantal doelstellingen geformuleerd:

1. Het bereiken van een betere waterkwaliteit:
 - 80% van de knelpunten opgelost in 2021
 - 100% van de knelpunten opgelost in 2027
2. Zorgen voor voldoende water:
 - goede verdeling op nationaal niveau
 - optimale waterhuishouding op gebiedsniveau
 - spaarzaam watergebruik op bedrijfsniveau
3. Koersen op hogere productie en efficiënt ruimtegebruik:
 - minimaal 2% regionale productieverhoging door gebiedsprocessen, nieuwe ruimtelijke instrumenten en innovatieve technieken
 - zuinig ruimtegebruik/regionaal maatwerk Provincies en de ministeries I&M en EZ ondersteunen deze doelstellingen.

Kernwoorden: vrijwillig, beleidsarm, bovenwettelijk.

Samenvatting

Zowel ABW als DAW stellen het behalen van de KRW¹-doelen in 2027 als belangrijk resultaat van de inspanningen. Het ABW zet meer in op de bodem als oplossingsrichting omdat daarmee meerdere doelen kunnen worden gerealiseerd.

GAW's

De GAW's gaan in meer of mindere mate over het bereiken (in focusgebieden) van de KRW-doelstellingen in 2027. Door achtergrondbelasting van nutriënten is dit niet in alle KRW-gebieden mogelijk om deze doelen te behalen door ingrijpen/verbeteringen in de landbouw. Hollands Noorderkwartier en in mindere mate Scheldestromen focussen op het behalen van helder soortenrijk water. Om dat te behalen moet de vracht nutriënten omlaag. In de GAW's zijn gebieden aangewezen waar dit met gerichte acties, programma's en gebiedsprocessen moet worden bereikt. Het GAW van

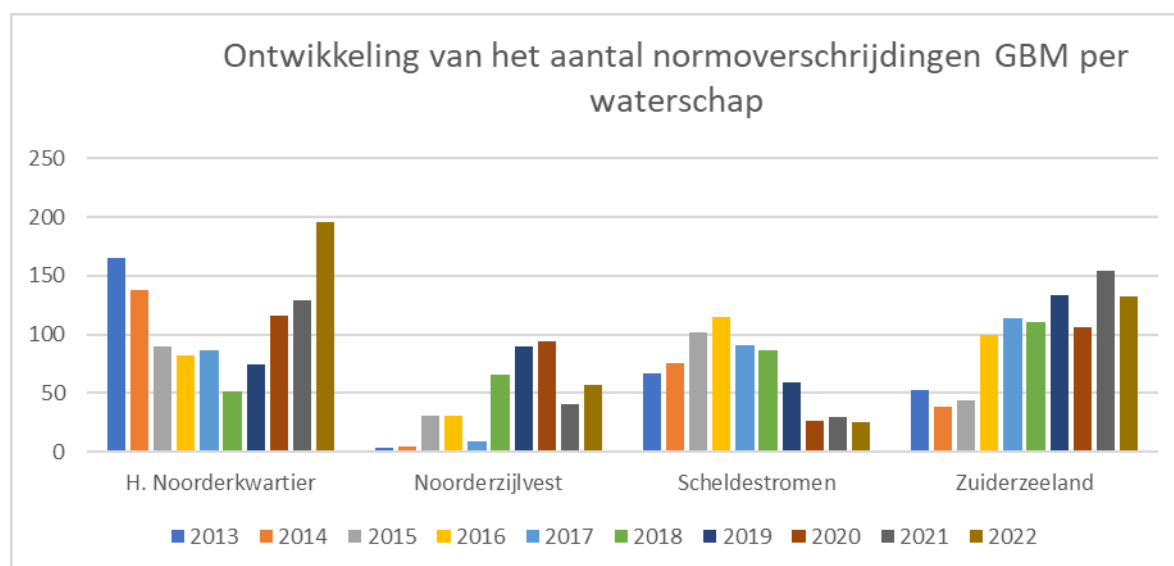
¹ De genoemde doelen zijn niet uitsluitend KRW-doelen. Ook o.a. het Ministerie van LNV heeft deze doelen.

Zuiderzeeland geeft een uitgebreide analyse van de knelpunten voor de landbouw en de waterkwaliteiten, maar legt in het GAW geen focus op specifieke gebieden in combinatie met een gericht handelingskader.

De meeste aandacht in handelingskaders gaat uit naar nutriënten. De KRW-doelen voor stikstof en fosfaat worden in kleinere of grotere gebieden niet gehaald.

De maatschappelijke opgave bestaat uit het behalen van de KWR-doelen voor gewasbeschermingsmiddelen en nutriënten. In alle GAW's wordt geconstateerd dat overschrijding van de normen voor gewasbeschermingsmiddelen actueel zijn en aandacht behoeven.

Overschrijding van de normen voor gewasbeschermingsmiddelen krijgen in de analyses van de GAW's opvallend weinig aandacht. De ontwikkeling van de normoverschrijdingen geven geen positief beeld over de bereikte resultaten. Zie ook onderstaande figuur. In plaats van een handelingsperspectief voor het beperken van gewasbeschermingsmiddelen wordt er verwezen naar het 'Pakket van maatregelen emissiereductie gewasbescherming open teelten', voortkomend uit Toekomstvisie Gewasbescherming 2030. Daarin hebben overheden en bedrijfsleven gezamenlijk doelen en acties geformuleerd voor vermindering van emissies via erf, perceel en drift.

Figuur A-3: Ontwikkeling aantal normoverschrijdingen gewasbeschermingsmiddelen.

Bijlage B: Interview-vragen

Geachte ...

Onderstaand stuur ik u de vragen die wij a.s. ... met u willen bespreken. Voor de context van de vragen geef ik u eerst de doelstellingen van ons onderzoek.

Doelstelling

Doel is een kwantitatief en kwalitatief vergelijkend onderzoek – met focus op proces en genomen maatregelen - met drie andere waterschappen om het ABW een extra kwaliteitsimpuls te geven. En wel door de relevante succes- en faalfactoren voor de invulling van het DAW te identificeren bij drie andere waterschappen. U heeft deze hoofdvraag uitgesplitst in vier deelvragen:

1. Inventarisatie maatregelen en projecten bij drie andere waterschappen, deze vergelijken met ABW en vervolgens het identificeren van opvallende inhoudelijke verschillen
2. Evenzo voor:
 - a. de organisatie- en kostenstructuur;
 - b. de gestelde maatschappelijke doelen en doorvertaling daarvan in meetbare operationele doelen en
 - c. 'best practices' en tot welke leer/verbeterpunten hebben die geleid bij de andere drie waterschappen.

Vragen

1. Uw visie op de vragen uit de doelstelling (zie hierboven cursief):
 - a. Welke kanttekeningen wilt u daarbij maken?
 - b. Wat kan volgens u de aanleiding zijn voor dit onderzoek?
 - c. Welke vraagaspecten zou u willen benadrukken of had u - desgevraagd - willen toevoegen?
2. In het verleden (2013-2014) zijn een aantal keuzen gemaakt; dat heeft geleid tot het ABW en niet tot deelname aan het DAW. Ook is er gekozen voor een bovenwettelijk minnelijk spoor en niet voor een spoor van normstelling en handhaving. Die onderscheiden zijn er nog steeds.
 - a. Hoe heeft u dat tijdens uw GS-periode ervaren:
 - i. Was het voor die periode de juiste keuze; o.a. om te kiezen voor
 1. een bovenwettelijk minnelijk spoor en niet voor een normstellend en handhavend spoor?
 2. een eigen actieplan en niet deel te nemen aan een landelijk (DAW) programma?
 3. relatief weinig gezamenlijke projecten met andere waterschappen e.d.?
 - ii. Hebben die keuzen tot betere resultaten geleid? Is er bereikt wat er beoogd werd (hoe is het gegaan), zo ja – zo nee?
 - iii. Is er in uw GS-periode over die keuzen opnieuw discussie geweest?
 - b. En hoe ziet u dat naar de komende jaren t/m 2027 bijvoorbeeld (KRW)?
 - i. Qua opzet:
 1. ABW versus DAW
 2. Bovenwettelijk minnelijk versus normstellend en handhavend
 - ii. Welke betere resultaten kunnen met welke aanpassingen worden bereikt?
3. Het ABW is een samenwerking van Provincie, Waterschap en LTO:
 - a. Komen de doelstellingen van de provincie Flevoland voldoende aan bod in de gerealiseerde en nog uit te voeren projecten?
 - b. Is de provincie tevreden met de behaalde resultaten?
 - c. Hoe heeft u de samenwerking ervaren?
 - d. Zijn er spanningsvelden tussen de doelstellingen van LTO, Waterschap en Provincie?
4. Andere DAW-regio's hebben te maken met soms meerdere provincies. En andere provincies hebben te maken met meerdere waterschappen. Dat leidt tot diverse overlegstructuren (zowel bestuurlijk als ambtelijk). Ook zien we overlegstructuren op Stroomgebied-niveau. En overleggen met TBO's en of het maatschappelijk middenveld.

Vraag:

- a. Hoe ziet u de overlegstructuur van ABW?
 - b. Wat zou er verbeterd kunnen worden (o.a. wat zou ABW kunnen leren van de benchmark met andere DAW-gebieden)?
 - c. Is de ABW overleg structuur functioneel t.a.v. het behalen van de KRW-doelen?
5. Gegeven de veranderingen in maatschappij en sector sinds 2013/4; hoe zou ABW bijgestuurd kunnen (of moeten) worden?

Bijlage C: Geraadpleegde bronnen

Naam document	Bron	Jaar
Programma DAW Flevoland groeidoc 20140213	ABW	2014
Verslag 2014 Actieplan Bodem en Water	ABW	2014
Jaarprogramma 2015	ABW	2015
Jaarplan 2015 ZZL Actieplan Bodem en Water definitief	ABW	2015
ABW Jaarverslag 2015	ABW	2015
Van bodemdilemma's naar integrale verduurzaming, Casus: Vruchtbaar Flevoland, van bodemdegradatie en diepploegen naar integrale duurzame productie in Flevoland	Wetenschappelijke Raad voor Integrale Duurzame Landbouw en Voeding	2015
ABW Jaarprogramma 2016	ABW	2016
Jaarverslag 2016 Actieplan Bodem en Water Flevoland	ABW	2016
Jaarprogramma ABW 2017	ABW	2017
Jaarverslag 2017 samenvatting	ABW	2017
Bestuurlijke overeenkomst ABW II maart 2017	ABW	2017
Jaarprogramma ABW 2018	ABW	2018
Jaarverslag 2018 samenvatting	ABW	2018
20190403 ABW Database	ABW	2018
Lijst activiteiten agrarische emissies 2018	ABW	2018
Strategienota 2019 – 2023	Waterschap Scheldestromen	2018
200131 Evaluatie ABW Flevoland	ABW	2019
20 03 27 Managementrapportage evaluatie ABW Flevoland	ABW	2019
Bijlage 3 ABW overzicht activiteiten 20191031	ABW	2019
AV-voorstel Vervolg en evaluatie ABW	ABW	2020
Bijlage a. Nota Besluitvormende notitie Actieplan Bodem en Water	ABW	2020
ABW-onderliggend_programmaopbouw_2021-2026	ABW	2021
Jaarverslag 2021	ABW	2021
2021_ZZL_Jaarverslag_ABW, def	ABW	2021
Bestuurlijke samenwerkingsovereenkomst Actieplan Bodem en Water 2021-2026	ABW	2021
Nutriënten Update toestand en trend MNL SO tot en met mei 2021	Deltares	2021
Landelijk Meetnet Gewasbeschermingsmiddelen Land- en Tuinbouw. Evaluatie resultaten 2021	Deltares	2021
Waterplan 2022-2027	Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier	2021
Gebiedsdocument Agrarische Wateropgave Ten behoeve van Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier	LTO, Provincie Noord Holland en HHNK	2021
Gebiedsdocument Agrarische Wateropgave Waterschap Noorderzijlvest	LTO, Waterschap Noorderzijlvest, Kadaster	2021
Blauwe Omgevingsvisie	Waterschap Noorderzijlvest	2021
Waterschapsbeheerprogramma 2022 – 2027	Waterschap Scheldestromen	2021
WATERVISIE, Met water werken aan de leefomgeving	Waterschap Zuiderzeeland	2021
Gebiedsdocument Agrarische Wateropgave Waterschap Scheldestromen	ZLTO, Waterschap Scheldestromen	2021
ABW-activiteitenoverzicht voor stuurgroep 20221117	ABW	2022
Jaarplan 2022 definitief	ABW	2022
Gebiedsdocument Agrarische Wateropgave Flevoland versie 1.0	LTO, Provincie Waterschap Flevoland	2022
Jaarplan 2023	ABW	2023
ABW activiteitenoverzicht 09-08-2023 - Werkdocument (002)	ABW	2023
Q81 96 Overzicht DAW projecten Rekenkamercom.	DAW support	2023
231127 ABW Zuiderzeeland aangepast AJ controle met data vd werf	DAW Support & ABW	2023
Samenwerken aan Bodem en Water / Landbouwportaal Noord-Holland. Rapportage evaluatie programma Samenwerken aan Bodem en Water 2023	Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier	2023